

Arbeiderpartiet

PARTIPROGRAM 2021-2025

**De store oppgavene
løser vi best sammen.**

Innhold:

De store oppgavene løser vi best sammen	4
Våre grunnleggende verdier: Frihet, likhet og solidaritet	6
Del 1: Arbeid	8
Økonomi: Trygg økonomisk styring.....	8
Næringsliv: Arbeid og verdiskaping	10
Arbeidsliv: Et godt arbeidsliv for alle	28
Trygg og klimavennlig transport i hele landet	33
Digitalisering: Tilgjengelighet for alle.....	38
Del 2: Velferd	40
En god oppvekst varer hele livet	40
Barnehage, skole og utdanning: En god offentlig skole og lik rett til utdanning.....	40
Helse og omsorg: God helse og livskvalitet for alle.....	54
Eldre: Sjef i eget liv	66
Justis og beredskap: Trygghet og nærliggende	70
Barnevern: Fellesskapets ansvar til det beste for barna.....	78
Pensjon: Rettferdig trygd og en god pensjon å leve av	79
Del 3: Klima og miljø	80
Klima og natur: Rammen rundt all annen politikk	81
Sirkulærøkonomi: Dele for å skape	82
Kutte utslipp og ta vare på naturen der vi bor.....	83
Natur: Ta vare på naturen for fremtidens velferd	83
Rovdyr: En bærekraftig rovdyrforvaltning	84
Del 4: Folk og samfunn	86
Distriktpolitikk: Optimisme i hele landet	86
Det gode liv i storbyen.....	87
Nordområdene: En ny giv.....	88
Tro og livssyn: Et livssynsåpent samfunn med respekt for alle.....	92
Bolig: Trygg bolig for alle	93
Kultur: En kultur å leve av og for	96
Medier: En forutsetning for ytringsfrihet og demokrati	97
Idrett: Idrettsanlegg og friluftsliv i hele landet.....	99
Frivillighet: En sterk frivillig sektor som står på egne bein	100
Likestilling, inkludering og antirasisme: Et likestilt samfunn er et fritt samfunn.....	102
Familie: Gode universelle ordninger for alle familier.....	104
Urfolk og nasjonale minoriteter	105
Integrering: Stille opp og stille krav	106
Innvandring: En mer rettferdig innvandringspolitikk	110
Del 5: Verden	114
Utenriks: En tryggere, mer rettferdig og grønnere verden	114
Forsvar: Vårt felles forsvar	120

De store oppgavene løser vi best sammen.

Vi får til mer sammen enn hver for oss. Norges vei fra fattig samfunn til et rikt land handler aller mest om et sterkt fellesskap og om å få til noe sammen.

Koronakrisen har nok en gang vist oss verdien av fellesskapet vårt, en sterk offentlig helsetjeneste og et organisert arbeidsliv. Høy tillit og sterk solidaritet mellom mennesker er Norge på sitt aller beste.

Over tiår har vi bygget opp en sosialdemokratisk samfunnsmodell i Norge tuftet på frihet, likhet og solidaritet. Den må vi nå forsvare – og bygge videre på. Bare slik kan vi møte de store oppgavene som venter oss på 2020-tallet.

Fler hundre tusen nordmenn skal tilbake i arbeid. Velferdsstaten skal favne alle: sikre en god skole, helsetjenester i verdensklasse og en raus omsorg for våre eldste, uansett hvem du er, og hvor du bor. Vi skal bidra til å redde verden fra klima- og naturkrisen på en måte som reduserer forskjellene og skaper arbeidsplasser i Norge. Og vi skal ta hverdagen tilbake når koronakrisen endelig er over og vi kan leve som normalt igjen.

Nå trengs den sosialdemokratiske samfunnsmodellen mer enn på lenger. Vi trenger et fellesskap som tar større ansvar – for verdiskaping og arbeidsplasser og for vår felles velferdsstat. Vi trenger et nytt flertall som vet at klimakrisen ikke kan løses av hver enkelt eller av markedet alene. Vi trenger et sterkt sosialdemokratisk parti som står klippefast på EØS-avtalen og norsk medlemskap i NATO.

Vi får til mer sammen enn hver for oss.

Vårt første løfte til deg som velger er at Arbeiderpartiet vil sørge for trygt arbeid til alle. Det er jobb nummer én.

Vi er rike på naturressurser, på fisk, skog, hav, mineraler og ren energi, og vi har verdens beste arbeidere. Norge er mulighetenes land, men vi er også et lite land. Det er i fellesskap vi er sterkest. Den norske modellen bygger derfor på

et tett samarbeid mellom staten, næringslivet og fagbevegelsen.

Vi vil at bedriftene igjen skal møte en aktiv stat som bidrar mer – og som krever mer tilbake. Vi trenger en stat som trår til med kapital, støtter ny teknologi og bruker eierskap og offentlige innkjøp til å skape arbeidsplasser og nå viktige samfunnsmål.

Vi trenger en stat som stiller krav til næringslivet. Mer av naturressursene våre skal bearbeides og gi arbeidsplasser her hjemme. Utslippene av klimagasser skal ned. Det organiserte arbeidslivet skal styrkes: Uten det overlever ikke vår samfunnsmodell. Sammen med en sterk fagbevegelse vil vi bekjempe sosial dumping og arbeidslivskriminalitet, begrense innleie, sørge for at flere kan jobbe heltid i faste stillinger, og satse på livslang læring og kompetanse.

Alle som kan og vil jobbe, fortjener muligheten til det. Vi må skape flere arbeidsplasser, og det må bli lettere å komme inn i arbeidslivet. Det skal bli lettere å kombinere trygd og arbeid, og unge mennesker skal vite at de ikke står alene, at de har fellesskapet i ryggen. Det starter i en skole med nok kvalifiserte lærere, hvor alle barn kan utvikle sine evner og muligheter.

Det andre løftet vi gir, er å gjøre vår felles velferdsstat sterkere. Den skal omfatte alle, uavhengig av hvem du er, og hvor du bor. Ingen unge skal falle utenfor, og alle eldre skal være trygge.

Skal vi klare det må vi styrke fellesskapets helse- og omsorgstjeneste og si nei til privatisering og økte klasseskiller.

I våre felles sykehus skal vanlige folk få den beste behandlingen, det beste utstyret og de beste fagfolkene, nærmest mulig der de bor. Politiet, ambulansen og brannvesenet må komme når det virkelig haster og alle distriktskommuner skal få jordmor i full stilling.

Etter koronakrisen trenger vi et krafttak for å hjelpe mennesker som sliter med psykiske helseplager og lidelser.

Eldre er ulike og alderdommen har ulike faser, men alle eldre fortjener å være sjef i eget liv. Mange eldre vil delta og har mye å bidra med. Samfunnet må legge bedre til rette for aktive eldre. Vi vil satse på dagtilbud og kultur som gir livsglede og fellesskap. Vi vil sørge for boliger som er tilrettelagt. Vi vil sørge for flere ansatte med bedre tid i hjemmetjenesten slik at eldre får den hjelpen akkurat de har behov for. Eldreomsorgen skal ikke stykkes opp og settes ut på anbud.

I hele velferdsstaten skal de ansatte få bruke mer tid på innbyggerne og mindre tid på papirarbeid og feilslått målstyring. Under koronakrisen har arbeidsfolk i eldreomsorgen, i skolen, i politiet og på sykehusene, virkelig vist at de fortjener bedre. Mer tillit til de ansatte blir en av våre viktigste reformer av velferdsstaten i stortingsperioden 2021-2025.

Det tredje løftet er at Norges klimamål skal nås!

Vi trenger en rettferdig klimapolitikk som kutter utslipp og skaper jobber, og som ikke rammer de svakeste i samfunnet. Natur- og klimapolitikk må bli en ramme rundt all annen politikk.

I den økonomiske politikken inkludert skatte- og avgiftspolitikken, i transportsektoren, i energipolitikken, i utenriks- og utviklingspolitikken og på mange andre områder setter vi klima og natur høyere på dagsorden enn noen gang. Fellesskapets muskler skal brukes til å kutte utslipp og bevare natur overalt i samfunnet vårt.

I fremtiden vil de tryggeste arbeidsplassene være natur- og klimavennlige.

Norge har de beste forutsetningene for å bygge ny, klimavennlig industri basert på ren, norsk energi. Våre fagfolk kan utvikle nye, gode jobber og klimaløsningene verden trenger, for eksempel innen karbonfangst og -lagring, hydrogen,

havvind, grønn skipsfart og batteriteknologi. Vi skal gjøre norsk sokkel utslippsfri. Norge skal bli et utstillingsvindu for nye, utslippsfrie transportformer.

Norge har menneskene, økonomien og kompetansen som trengs for å møte klimakrisen, og Arbeiderpartiet er garantisten for en klimapolitikk der arbeidsplasser står i sentrum, og der alle bidrar etter evne.

De siste årene har forskjellene i landet vårt økt: mellom rik og fattig, mellom by og land. Koronakrisen har gjort vondt verre for mange. Mange står uten jobb, og mange sårbare grupper har stått uten hjelp gjennom en lang og krevende tid.

Nå trenger vi sterkere fellesskap.

Vi lover å gjøre arbeid til alle til jobb nummer én. Vi lover å gjøre velferdsstaten sterkere, og vi vil bruke de store pengene på det som gjør hverdagen tryggere og samfunnet mer rettferdig.

Etter åtte år med økte forskjeller er det nå vanlige folks tur.

Valget er ditt.

Stem Arbeiderpartiet.

Våre grunnleggende verdier: Frihet, likhet og solidaritet

Arbeiderpartiet er et sosialdemokratisk parti bygd på verdiene frihet, likhet og solidaritet. Arbeiderbevegelsen vokste frem i et klassesamfunn med nød, fattigdom og begrenset demokrati. Vår bevegelse ble til av nødvendighet og i kamp mot urettferdighet. Vi forsto at sammen blir vi sterkere. Ut av det vokste vår tro på fellesskapet og de grunnleggende verdiene sosialdemokratiet er tuftet på. Disse verdiene har vært og er den politiske grunnmuren for Arbeiderpartiets politikk:

Frihet

Store økonomiske forskjeller og urettferdighet gir ufrihet. Et trygt og organisert arbeidsliv og rett til velferdsgoder som utdanning, helsetjenester og pensjon for alle er avgjørende for å sikre reell frihet for alle. Ingen skal bli forfulgt for sine meninger eller diskriminert. Alle skal kunne leve sine liv i frihet, uavhengig av hvem de er, og hvor de bor.

Likhet

Mennesker er ulike, men alle har samme verdi. Alle skal ha like muligheter til å delta i samfunnslivet og bli en del av inkluderende fellesskap. Likhet forutsetter sosial rettferdighet, jevnbyrdighet og mulighet til å bruke egne evner for å leve et godt liv. Politikken skal innrettes slik at de sosiale og økonomiske forskjellene blir minst mulig. Makt og muligheter skal fordeles rettferdig.

Solidaritet

Solidaritet i tanke og handling betyr å ta vare på hverandre. Ingen skal falle utenfor, ingen skal bli hengende etter, det er et felles ansvar. Solidaritet kjenner ingen grenser mellom land, klasser eller generasjoner. Solidaritet skaper fred, bekjemper fattigdom og må til for å sikre klodens overlevelse.

Sammen med fagbevegelsen har Arbeiderpartiet i over 130 år kjempet for et rettferdig og solidarisk samfunn med frihet og likeverd for alle. Vår samfunnsmodell, med et organisert arbeidsliv, en sterk velferdsstat, små forskjeller og bosetting i hele landet, har gitt mennesker større frihet og muligheter i eget liv.

Et trygt arbeidsliv og et samfunn med små sosiale og økonomiske forskjeller, har skapt tillit mellom folk.

Nå er dette samfunnet og våre verdier under press. De økonomiske, sosiale og geografiske forskjellene øker i Norge og i verden. Klimaendringer og tap av natur truer vårt livsgrunnlag og vår eksistens.

En viktig del av arbeiderbevegelsens arv er likevel vissheten om at menneskene selv skaper sin egen historie. Vi vet at politikk nytter. Samfunnsutviklingen kan styres.

Å kjempe for frihet, likhet og solidaritet i vår tid betyr:

Trygt arbeid til alle

Trygge jobber og en lønn det går an å leve av, er avgjørende for den enkeltes frihet og for fellesskapet. Vi lever av hverandres arbeid i Norge. Retten til arbeid og retten til å yte er grunnleggende. Arbeid til alle er derfor vår viktigste prioritering. Det er ledighet som koster, både for samfunnet og den enkelte. For Arbeiderpartiet er ingen oppgave viktigere enn å få hele folket i arbeid.

Et rettferdig økonomisk system

Folkestyret må regulere og styre markedet. Markedskretene tar ikke hensyn til de viktigste verdiene i et godt samfunn for alle. Arbeiderpartiet står for en stort blandingsøkonomi der arbeid verdsettes og markedet er regulert, der eierskapet til naturressursene tilhører fellesskapet, og der det er maktbalanse mellom arbeidstakerne og arbeidsgiverne.

En offentlig velferdsstat for alle

Universelle velferdsordninger skaper trygghet. De gir folk frihet til å klare seg selv og nødvendig hjelp til de som trenger det. Velferdsstaten er en kontrakt der vi alle bidrar etter evne og får etter behov. Velferdsstatens ordninger skal være universelle og omfatte alle, uavhengig av bakgrunn eller bosted. En sterk velferdsstat er et viktig konkurransefortrinn for landet og for norsk næringsliv.

En sterk fagbevegelse

Det var fagforeninger som stiftet Arbeiderpartiet i 1887. Vi er det organiserte arbeidslivets parti. Fagbevegelsen er en avgjørende samfunnsskraft for demokrati og likeverd og for å sikre mer rettferdig fordeling av makt og muligheter. Fagorganisering, landsomfattende tariffavtaler og et sterkt trepartssamarbeid er forutsetninger for et trygt arbeidsliv. Arbeiderpartiet vil styrke fagforeningene og de tillitsvalgtes rolle i arbeidslivet.

Natur og klima som ramme rundt all politikk

Jorda må gis videre til neste generasjon i bedre stand enn den var da vi fikk den overlevert. Produksjon og forbruk av varer og tjenester må skje på en måte som er mer rettferdig og bærekraftig. Hensynet til jordas natur og ressurser må være rammen rundt all annen politikk. Alle skal få mulighet til å ta klimavennlige valg. Dette er vår kontrakt med kommende generasjoner.

Naturressurser som tilhører fellesskapet

Norge er rikt på naturressurser. Disse ressursene tilhører folket og fellesskapet. Derfor må verdiskapingen komme alle til gode. Forvaltningen av fellesskapets ressurser må være underlagt folkevalgt styring. Naturen skal være for alle.

By og land, hand i hand

Et samfunn med arbeid, bosetting og et godt velferdstilbud over hele landet er fundamentet for et sterkt fellesskap og vår felles identitet. For å bruke fortinnete naturressursene våre gir oss, må det også bo og arbeide folk i hele landet. Derfor svekker sentralisering hele Norge. Sterke byer er bra for bygdene, og sterke bygdesamfunn er bra for byene: by og land, hand i hand.

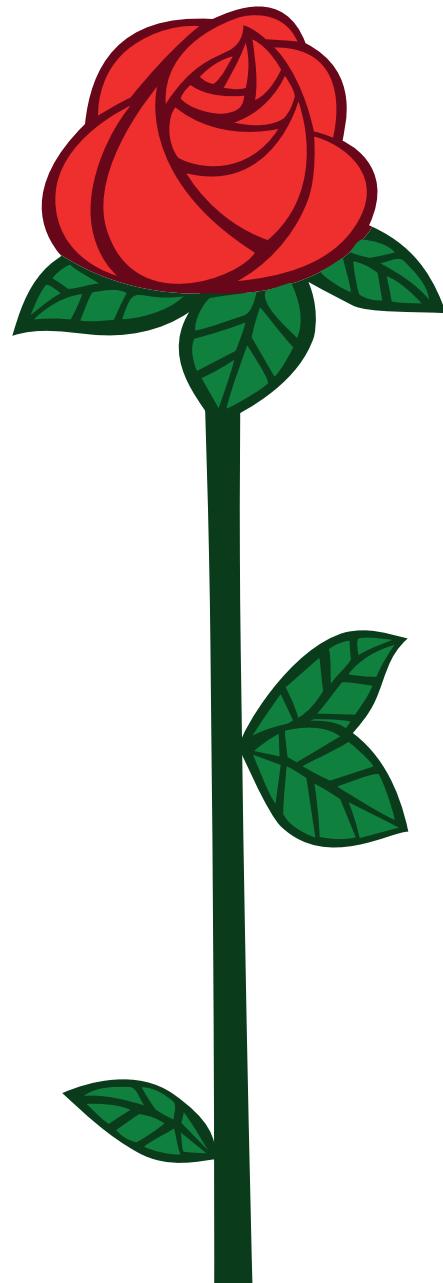
Antirasisme og humanisme

Samfunnet skal være trygt og gi muligheter for alle, uavhengig av kjønn, hudfarge, tro, funksjonsevne og seksuell orientering. Vi vil aldri godta diskriminering, hets og trusler mot enkeltmennesker eller grupper. Den eneste måten å hindre undertrykkelse av minoriteter på,

er at majoriteten ikke godtar undertrykkelsen. Urfolk og nasjonale minoriteter har en særstilling i Norge.

Internasjonal solidaritet

Arbeiderbevegelsen er internasjonal. Norge skal bidra til sterke internasjonale organisasjoner og en verdensorden basert på folkeretten og menneskerettigheter. Norge har et ansvar for å ta imot mennesker på flukt som har rett til vår beskyttelse og vår hjelp. Vår solidaritet stopper ikke ved egen landegrense.

Arbeid.

Økonomi: Trygg økonomisk styring

I Norge lever vi ikke av andres arbeid, vi lever av hverandres arbeid. Vår evne til å finansiere det norske velferdssystemet avhenger av hvor godt vi lykkes med å skape nye arbeidsplasser og inkludere flere i arbeidslivet i årene som kommer. Det viktigste målet med Arbeiderpartiets økonomiske politikk er derfor å legge grunnlaget for økt sysselsetting og verdiskaping i hele landet. Den økonomiske politikken skal også støtte opp under Norges klima- og naturmål og bidra til reduserte økonomiske forskjeller og en mer rettferdig fordeling av samfunnets ressurser. Vi vil bygge på FNs 17 mål om mer sosial, økonomisk og miljømessig bærekraft i alle våre beslutninger.

Velferdsstaten er et spleislag, der vi yter etter evne og får etter behov. Skatter og avgifter betaler for vår felles velferd, og de skal være rettferdig fordelt. Skattesystemet må være mest mulig forutsigbart og stå seg gjennom skiftende økonomiske tider. Et bredt og solid skatte- og avgiftsgrunnlag gir mulighet for lavere satser.

Det siste tiåret har sysselsettingen i Norge falt. Arbeidsledigheten etter koronakrisen kan bite seg fast på et høyt nivå, og den norske handelsbalansen er svekket. De med store formuer har fått mer, samtidig som mange pensjonister og arbeidstakere med lave lønninger har fått mindre å betale regningene sine med.

Arbeiderpartiet vil bruke fellesskapets muskler på det som får flere i arbeid og gir økt velferd for alle. Den norske arbeidslivsmodellen, som har gitt små lønnsforskjeller og høy sysselsetting og verdiskaping, må styrkes. Slik kan vi skape nye arbeidsplasser i hele landet. Omstillingen av norsk økonomi for å nå klima- og miljømålene vil være omfattende. Nye, bærekraftige næringer og arbeidsplasser må skapes, og fellesskapet må bidra for å løse disse utfordringene. Klimarisikoene skal

reduseres, og skatte- og avgiftssystemet skal bli mer omfordelende. Et sterkere internasjonalt samarbeid er nødvendig for å sikre at flernasjonale selskaper betaler en rettmessig skatt.

Arbeiderpartiet vil:

- Bruke finanspolitikken aktivt til å sørge for høy sysselsetting, økt verdiskaping, reduserte økonomiske forskjeller og nødvendig omstilling.
- Sørge for en sterk og forutsigbar kommuneøkonomi for å sikre vår felles velferd og vekst og bosetting i hele landet.
- Følge handlingsregelen for en forsvarlig innfasing av oljepenger i norsk økonomi og sikre at alle utgifter er del av en åpen og helhetlig budsjettprosess.
- Utrede ytterligere rammer for innfasingen av oljepenger for å unngå at svingende kronekurs og fondsverdier gjør det vanskelig med en jevn innfasing av oljepenger.
- Sikre bedriftene god adgang til sine viktigste markeder gjennom EØS-avtalen.
- Sørge for en mer produktiv offentlig sektor ved å gjennomføre en tillitsreform og et taktskifte i digitaliseringen av offentlig sektor.
- Kutta i konsulentbruk ved å utvikle egen kompetanse og styre store offentlige IKT-prosjekter med lavere kostnader og bedre involvering av brukere og ansatte.
- Sørge for bedre kostnadskontroll i offentlig sektor på områder med rask kostnadsvekst, blant annet i samferdselssektoren.
- Fjerne ordningen med ABE-kutt og erstatte den med målrettede prosesser og effektivitetsmål.

- Føre en forutsigbar og ansvarlig skattepolitikk som gir økt sysselsetting, mer rettferdig fordeling, tar bedre hensyn til klima og natur, og gir bedre langsiktig bærekraft for velferdsstaten.
 - Gi vanlige folk i Norge bedre økonomi gjennom en mer omfordelende inntektsskatt.
 - Styrke den norske arbeidslivsmodellen ved å doble fagforeningsfradraget.
 - Sørge for en mer rettferdig formuesskatt – det skal mer til for å betale den, men de rikeste skal betale noe mer.
 - Øke pendlerfradraget.
 - At staten ikke skal kompensere de kommuner som velger å nedjustere satsen i formuesskatten
 - Sørge for at avgiftssystemet bidrar til en klimaomstilling som er effektiv og rettferdig.

 - Føre en forutsigbar og ansvarlig skattepolitikk overfor næringslivet.
 - Sikre lokalsamfunn innflytelse over egne naturressurser som stilles til rådighet for verdiskaping, og at lokalsamfunn og fellesskapet får en rettferdig del av verdiene.
 - Bekjempe arbeidslivskriminalitet og svart økonomi, blant annet ved å styrke Økokrim, Skatteetaten og Arbeidstilsynet.
 - Beskytte selskapsskattegrunnlaget bedre, hindre monopoldannelser og sørge for at flernasjonale selskaper betaler riktig skatt til Norge, også for bruken av kollektive varer.
 - Sørge for mer åpenhet om skatt, selskapsstrukturer og eierforhold.
 - Bruke statens eierskap og Statens pensjonsfond utland for å fremme god skatteetikk.
 - Utrede hvordan digitale tjenester kan skattlegges i landet der tjenesten leveres, og ikke i opphavslandet til selskapet som leverer tjenesten.
 - At Norge intensiverer det internasjonale arbeidet for rett beskatning av multinasjonale selskaper og gjennomfører nasjonale tiltak ved utilstrekkelig fremgang i dette arbeidet.
- Gjennomføringsgraden av programmet vil avhenge av den økonomiske utviklingen og handlingsrommet på statsbudsjettet.*

Statens pensjonsfond utland

Statens pensjonsfond utland (SPU) er det norske folks sparekonto. Forvaltningen av fondet skal ha bred legitimitet og være i tråd med interessene og verdiene til det norske folk og de etiske retningslinjene for fondet. Forvaltningen skal bygge på økonomisk ansvarlighet, åpenhet og langsiktighet, og skal sikre menneskerettigheter og bærekraftig utvikling.

Arbeiderpartiet vil:

- Holde fast på målsetningen om høyest mulig avkastning innenfor moderat risiko.**
- Gjøre SPU til det ledende pensjonsfondet i verden innen ansvarlig forvaltning, håndtering av klima -og naturrisiko og investeringer i selskaper som er lønnsomme i en verden som lykkes i klimapolitikken.**
- Sørge for en mer helhetlig politisk styring av den ansvarlige forvaltningen.**
- Skjerpe reglene for når SPU skal trekke seg ut av selskaper, spesielt selskaper som bryter menneskerettigheter, ILO-konvensjoner for arbeidstakerrettigheter, ødelegger natur eller står for uakseptable utslipp av klimagasser.**
- Åpne for at SPU kan investere mer i infrastruktur for fornybar energi og annen klimateknologi innenfor målsetningen om høyest mulig avkastning til moderat risiko.**

Næring: Arbeid og verdiskaping

Arbeid til alle er jobb nummer én. Skal vi lykkes med det, må vi utvikle eksisterende arbeidsplasser og samtidig legge grunnlaget for nytt næringsliv og ny industri i hele landet.

De kommende årene trenger vi flere hundre tusen nye arbeidsplasser for å få hele folket i arbeid. Eksporten av varer og tjenester har falt betydelig de siste årene. Eksisterende eksportnæringer må utvikles videre, og Norge trenger nye store eksportvirksomheter.

Næringspolitikken skal bidra til å løse de store utfordringene i samfunnet. Norsk økonomi skal omstilles, og vi skal reise oss etter koronakrisen. Det vil kreve politisk lederskap og et tett samarbeid mellom staten, kommunene, fagbevegelsen og næringslivet.

Den norske samfunnsmodellen har vist at den kan sikre høy verdiskaping og trygge arbeidsplasser i hele landet. Den er også en modell for fremtiden. Partene i arbeidslivet må få et større ansvar, og Arbeiderpartiet ønsker et forsterket og mer avansert trepartssamarbeid. Samarbeidet må bli tettere, mer forpliktende og strategisk. Det må også utvides til nye områder, som en ambisiøs eksportstrategi for Norge og satsing på nye eksportnæringer som karbonfangst- og lagring, hydrogen, havvind, batteriteknologi og grønn skipsfart. Det krever tett samarbeid, felles retning og bedre tilrettelegging.

Næringspolitikken skal brukes aktivt. Støtte til ny teknologi og risikokapital til bedrifter som går inn i umodne markeder, er den typen hjelp det offentlige må bidra mer med. Gjennom gjensidig forpliktnede klimapartnerskap med særlig utsatte bedrifter skal fellesskapet bidra med støtte til omlegging og teknologiskifte til lavutslippsløsninger. Vi vil legge til rette for mer industri i Norge og vil gi norsk industri en større plass i norsk arbeids- og næringsliv. Norge har mange fortrinn som gjør dette mulig, blant annet rik tilgang på naturressurser, høy kompetanse og den norske arbeidslivsmodellen.

Næringslivet skal ha gode og forutsigbare rammevilkår. Det skal være enkelt og ubyråkratisk å starte næringsvirksomhet i Norge, og det må legges bedre til rette for at ansatte i oppstartsbedrifter kan bli eiere i egen virksomhet.

Norge er mangfoldig, og de ulike regionene har forskjellige fortrinn og muligheter. Fylkene kan drive aktiv næringspolitikk med utgangspunkt i regionale forhold og kunnskap, men viktige verktøy som regionale utviklingsmidler har de siste årene blitt kraftig redusert. Arbeiderpartiet vil la fylkene få større frihet og reell mulighet til å utvikle arbeidsplasser sammen med regionale bedrifter.

Felleskapet skal også stille strengere krav til bedriftene. Kravene skal sikre arbeidsplasser, bærekraft og norske lønns- og arbeidsvilkår. Naturressursene våre skal bearbeides og gi arbeidsplasser i hele landet. Det seriøse næringslivet skal ikke svekkes av useriøse aktører. Offentlige anbud skal kun gå til aktører som respekterer norske lover og regler.

I tett samarbeid med partene i arbeidslivet trenger vi en storstilt satsing på utdanning, forskning og kompetanse: Vi vil trenge flere lærlinger og fagarbeidere, flere som tar etter- og videreutdanning, og en sterkere satsing på høyere yrkesfaglig utdanning og forskning.

Et sterkt statlig eierskap er en styrke for verdiskaping og jobbskaping. Viktige statseide bedrifter skal beholde en sterk forankring i Norge. Vi vil utvikle og forsterke det statlige eierskapet. Staten bør i større grad gå i partnerskap med private eiere for å sikre langsiktig industrielt eierskap og kapital, slik at vi utvikler selskaper med stort potensial i Norge. Det må vises større moderasjon i lønninger for ledere i selskaper der staten er eier. Det er en forutsetning for å sikre tillit til den norske arbeidslivsmodellen.

Ny digital teknologi endrer vårt arbeidsliv og gir muligheter for nye næringer til å vokse frem. I fremtiden er de tryggeste arbeidsplassene de som er bærekraftige og raskt tar i bruk ny teknologi. Offentlig sektor skal være en partner for selskaper som kan levere nye digitale løsninger. Ansatte skal være trygge på at de får utvikle seg og lære i takt med nye krav.

Koronakrisen har skapt store utfordringer, og mange bedrifter måtte stenge over natten. Reiselivs-, kultur-, transport- og servicesektoren er spesielt utsatt. Fellesskapet må stille opp og bidra til at bedrifter står klare til å ta opp igjen drift når pandemien er over, slik at viktige næringer overlever og utvikler seg videre.

Arbeiderpartiet vil:

- **Sikre norske bedrifter gode og forutsigbare rammebetingelser ved å holde orden i norsk økonomi, føre en ansvarlig skattepolitikk og stå opp for EØS-avtalen.**
- **Fornye og forsterke trepartssamarbeidet og gi det betydelig større samfunnsoppgaver og -ansvar innenfor områder som kompetanseutvikling, bærekraft og økt eksport.**
- **Øke norsk eksport utenom olje og gass med 50 prosent innen 2030. Målet skal eies av partene i arbeidslivet og nås blant annet gjennom:**
 - bransjevise avtaler mellom næringsliv, fagbevegelse og myndigheter som forplikter til å satse der eksportpotensialet er størst.
 - industrielle partnerskap på myndighets- og bransjenivå med andre land og EU.
 - forenkling av virkemiddelapparatet som må bli enklere og lettere tilgjengelig.
 - at eksportfremming blir en kjerneoppgave i utenrikstjenesten og statsforvaltningen.
- **Stille økte krav til bedrifter i tråd med samfunnskontrakten mellom staten, kommunene og næringslivet når det gjelder bærekraft, lønns- og arbeidsvilkår, innovasjon, lokale ringvirkninger og et inkluderende arbeidsliv.**
- **Endre reglene for offentlige anskaffelser slik at de støtter viktige samfunnsmål som bærekraft, lønns- og arbeidsvilkår, innovasjon og lokale ringvirkninger. Det skal gjøres enklere for små bedrifter å delta i anbud.**
- **Beholde et sterkt statlig eierskap for å sikre at fellesskapet eier naturressurser, infrastruktur, felles data og bedrifter som er kritiske for å bevare kompetanse i Norge.**
- **Åpne for at staten etablerer eller kjøper seg inn i selskaper der det er av stor strategisk interesse for Norge.**

- Utøve det statlige eierskapet mer aktivt for å fremme fellesskapets interesser knyttet til klima og bærekraft, lønns- og arbeidsvilkår, lokale ringvirkninger, læreplasser, kamp mot sosial dumping og moderasjon i lederlønninger.
- Bedre reglene for opsjonsbeskatning slik at flere ansatte tar del i verdiskapingen i oppstarts- og vekstbedrifter.
- Vurdere krav om at selskaper måler og er åpne om klima -og miljøfotavtrykket og relaterte risikovurderinger, minst på linje med eksisterende krav i EU.

Det bærekraftige arbeidslivet: en sirkulær, bærekraftig og fornybar fremskritt

Det grønne skiftet endrer rammebetingelsene for hele det norske næringslivet. Allerede ser vi at de internasjonale markedene vi leverer til, etterspør varer og tjenester med null- eller lavutslipp. Dette skaper store muligheter for økt eksport for Norge på områder som energi, mineraler, mat, batteriteknologi, transport og grønn og blå bioøkonomi. Arbeiderpartiet vil satse på et mer klimavennlig og bærekraftig næringsliv og begrense klimarisikoen for norsk økonomi. En rask og vellykket overgang til et bærekraftig næringsliv vil trygge arbeidsplasser og kreve at myndigheter, fagbevegelse og næringsliv utvikler et enda sterkere samarbeid.

Mange av klimaløsningene ligger i industrien. Olje- og gassindustrien, maritim industri og leverandørindustrien bygger nå Norges neste energieventyr. Karbonfangst og –lagring, hydrogen, havvind, batteriteknologi, bioøkonomi og grønn skipsfart er industriens klimaløsninger og kan bli nye store næringer for Norge. Norge er også en viktig aktør innenfor bioenergi og förproduksjon og har store muligheter for å øke verdiskapingen basert på våre bioressurser fra hav, jord og skog.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke støtten til satsinger som karbonfangst- og lagring, havvind, hydrogen, batteriteknologi og grønn skipsfart, blant annet ved å gjennomføre en skattereform slik at det blir mer attraktivt å investere i klimavennlige næringer.

- Starte fullskala prosjekter for karbonfangst- og lagring både i cementproduksjonen i Brevik og i avfallsforbrenningen på Klemetsrud. Staten skal i tillegg medfinansiere et transportanlegg med skip og lagringsanlegg i Øygarden og brønner i Nordsjøen.
- Satse på blå og grønn hydrogen som en ny stor eksportnæring for Norge (se detaljer i kapitlet «Fornybar energi»).
- Gjennomføre et forskningsløft for klima og omstilling hvor næringslivet er tett involvert (se detaljer i kapitlet «Forskning for omstilling og klima»).
- Forplikte og støtte norske bedrifter til å resirkulere og gjenbruke mer av ressursene (se detaljer i kapitlet «Sirkulærøkonomi»).
- Satse på næringsutvikling knyttet til klimavennlig transport på områder som tungtransport og skipsfart (se detaljer i kapitlet «En klimavennlig transportsektor»).
- Satse på grønn næringsutvikling som sikrer bærekraftig utvikling, utslippskutt og mindre naturavtrykk i alle våre primærnæringer (se detaljer i kapitlene om fiskeri og sjømat, jordbruk og skog).
- At Norge bruker EØS-avtalen til tett oppfølging av EUs Green New Deal.

Det digitale arbeidslivet: nytt partnerskap mellom næringsliv og det offentlige

Nesten alle næringer i Norge er endret eller vil bli det av digitalisering. Det kan skape mange nye arbeidsplasser. Samtidig fører automatisering og økt internasjonal konkurransen fra store teknologiselskaper med seg utfordringer. I møte med så dyptgripende endringer og ujevne konkurranseforhold trengs et mye tettere samspill mellom staten, partene i arbeidslivet og utdanningsinstitusjonene.

Det offentlige skal bidra til infrastruktur i hele landet og gjøre data tilgjengelig for næringsutvikling. Det offentlige skal sikre rettferdige konkurranseforhold og være en strategisk partner for bedrifter som kan levere nye digitale løsninger.

Det må legges bedre til rette for nye eksportmuligheter innenfor IKT. Dataspill er en betydelig næring internasjonalt, og Arbeiderpartiet ser store muligheter for nye bedrifter og arbeidsplasser innenfor dataspill også i Norge. Digitale løsninger på områder hvor Norge har store næringer allerede, som energi og maritim sektor, er et annet område hvor vi kan skape nye eksportnæringer og arbeidsplasser.

Arbeiderpartiet vil:

- **Gjøre tilgang til høykapasitets internett til en rettighet på lik linje med strøm og arbeide for 5G til hele landet.**
- **Sammen med partene i arbeidslivet og industriklyngene i Norge etablere en fellessatsing for omstilling i industrien med integrert og digitalisert produksjon for å sikre norsk industri konkurranseskraft i fremtiden.**
- **Ta initiativ til et samarbeid mellom myndigheter og næringsliv om et nordisk talentrekrutteringsprogram, som skal sikre at bedrifter får økt tilgang til de fremste digitale talentene i verden.**
- **Styrke innsatsen på forskning, utvikling og innovasjon på muliggjørende teknologier som kunstig intelligens, stordata, autonome systemer og tingenes internett.**
- **Etablere forskningssentre for næringsdrevet digitalisering og legge til rette for å skalere og kommersialisere digitale innovasjoner.**
- **Jobbe for at det skal være attraktivt å produsere spill i Norge, og legge frem en spillindustrimelding for økt verdiskaping og flere kompetansemiljøer på området i Norge.**
- **Etablere et samarbeid mellom myndigheter og byggenæringen om digitalisering i byggenæringen.**

Det kompetente arbeidslivet: storsatsing på livslang læring i regi av partene

Grunnlaget for velferden og velstanden i Norge er en høyt kompetent arbeidsstyrke og kravene til kunnskap og formell kompetanse vil bare bli større i årene som kommer. Kompetansetiltak må møte både de ansattes og virksomhetenes behov, og derfor er det avgjørende at politikken gjennomføres i tett dialog med partene i arbeidslivet. Et arbeids- og samfunnsliv i rask endring krever tettere kontakt mellom utdanningsinstitusjonene og arbeidslivet.

Studieforbundene har en sentral rolle i den livslange læringen og kompetansebyggingen og er viktige for å sikre at voksne over hele landet kan få tilgang til tilpasset opplæring utenfor det formelle utdanningssystemet.

Arbeiderpartiet vil:

- **Legge frem en langtidsplan for livslang læring.**
- **Opprette et nasjonalt kompetansefond som skal finansiere kompetansetiltak i regi av virksomhetene og partene i arbeidslivet.**
- **At retten til etter- og videreutdanning organiseres gjennom et trepartssamarbeid der:**
 - det utvikles tilbud som er tilpasset arbeidslivet, og som kan kombineres med det å stå i jobb.
 - arbeidsgivere og arbeidstakere stimuleres til å se kompetansetiltak som en naturlig del av jobben.
 - arbeidstakere opparbeider en rett til å ta etter- og videreutdanning.
- **Sikre bedre planlegging, oppfølging og gjennomføring av kompetansetiltak ved arbeidsavklaring, slik at flere kommer tilbake i arbeid.**
- **Gi videregående skole, fagskolene og høgskoler og universitet en større rolle i livslang læring ved at de får økt ansvar for opplæring og utdanning av voksne basert på kompetansebehov hos lokalt og regionalt arbeids- og næringsliv.**

- **Gjøre det enklere å ta relevant etter- og videreutdanning ved å:**
 - fjerne begrensninger som hindrer deltagelse i utdanningsløp og kompetanse tiltak, slik at det blir lettere å delta i utdanning for personer med lite dokumentert kompetanse.
 - fjerne hindringer i finansieringssystemet for høgskoler og universiteter, og gjøre det mer attraktivt å tilby kortere tilbud som etter- og videreutdanning.
 - sørge for at reell, ikke bare formell, kompetanse blir vurdert og vektlagt og utrede en mer fleksibel modell for opptak til universitet, høgskole og fagskole, slik at det er flere faktorer enn formelle karakterer som kan vektlegges ved inntaket.
 - satse på fjernundervisning og modulbaserte utdanninger på nett som kan tas i hele landet, koblet med kommunale praksisplasser innen blant annet helse- og skolesektoren.
- **Styrke arbeidet med vurdering av realkompetanse i grunnopplæring, yrkesfaglig utdanning og høyere utdanning.**
- **Bygge opp regionale sentre for gratis norskopplæring for arbeidsinnvandrere i samarbeid med partene i arbeidslivet, frivillige organisasjoner og næringsliv.**
- **Sikre bedre muligheter til å ta høyere utdanning over hele landet, basert på lokale kompetansebehov, gjennom en satsing på lokale utdanningssentre over hele landet med statlig finansiering og som hovedregel er eid av fylkene eller gjennom partnerskap med etablerte studiesentre.**
- **Gjøre det mer attraktivt å bli fagarbeider.**
- **At det legges til rette for flere bransjeprogrammer og etter -og videreutdanningstilbud i fagskolen.**
- **Styrke det frivillige, åpne og ubyråkratiske opplæringstilbuet i frivillig sektor, herunder studieforbundene.**

Olje og gass og leverandørindustrien: utvikle, ikke avvikle

Olje- og gassindustrien har vært og er viktig for utviklingen av Norge. Dyktige arbeidsfolk har skapt en industri som er svært konkurransedyktig. Arbeiderpartiet vil utvikle olje- og gassindustrien videre.

Det skal stilles klare krav om effektiv energiproduksjon med mål om null utsipp fra norsk sokkel. Målene for industriens bidrag til utvikling av nye fornybare energinæringer skal være tydelige og ambisiøse. Utsippene skal halveres innen 2030 og ned til netto null i 2050 målt mot 2005. Det er nødvendig for å sikre fremtidige jobber og verdiskaping.

Energiressursene våre tilhører fellesskapet. Lokalsamfunn som deler av sitt areal og sine naturressurser, forventer å få noe igjen i form av verdiskaping og jobber. Derfor må det stilles strengere krav til ringvirkninger. Vi vil gjøre det lettere for lokale leverandører å konkurrere om, og vinne, kontrakter innenfor rammen av EØS-avtalen. Det er viktig at selskapene forstår og leverer på forventningene til ringvirkninger og arbeidsplasser lokalt og nasjonalt. Arbeiderpartiet stiller opp for arbeidsfolk i olje- og gassnæringen.

Arbeiderpartiet anerkjenner den viktige kompetansen arbeidsfolk i olje- og gassnæringen representerer. Det er disse fagfolkene vi trenger for å kunne lykkes med det grønne skiftet. Selskapene må nå bidra til oppdrag i leverandørindustrien, kutter utsipp og prioritærer fagarbeidere og lærlinger, leveringssikkerhet og HMS-standarder på minst norsk nivå. Lederlønninger og utbytte må begrenses.

Leverandørindustrien som leverer produkter og tjenester til olje- og gass-sektoren, har de siste årene opplevd store utfordringer som følge av lave oljepriser og hard konkurrans om kontrakter. Ansatte i disse bedriftene sitter på verdensledende kompetanse. Norge har ikke råd til at denne kompetansen forsvinner. Leverandørindustrien skal sikres tilgang på nye prosjekter hvor kompetansen brukes til å skape nye næringsmuligheter.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge frem en ny petroleumsmelding med petroleumspolitikk for 2020-tallet, med sikte på å:
 - sikre Norge inntekter og arbeidsplasser fra norsk sokkel.
 - sørge for lokale ringvirkninger fra prosjekter på norsk sokkel.
 - sørge for netto nullutslipp fra norsk sokkel.
 - redusere den finansielle risikoen og klimarisikoen for norsk økonomi.
 - bidra til utvikling av ny energiindustri med null- eller lavutslipp.
- Legge til rette for et stabilt aktivitetsnivå på norsk sokkel, med økt innslag av nye næringer som karbonfangst og -lagring, hydrogen, havvind, havbruk og gruvedrift.
- Sørge for videre elektrifisering av nye og eksisterende felt, samtidig som det sikres tilstrekkelig fornybar kraft til ny og eksisterende industri på fastlandet. Elektrifiseringen av sokkelen skal i størst mulig grad skje med havvind eller annen fornybar strøm produsert på sokkelen.
- Satse på nye grønne verdikjeder gjennom sektoroverskridende satsinger på områder som karbonfangst, -lagring og -bruk, og produksjon, distribusjon og bruk av hydrogen.
- Stille strengere krav til oljeselskapene slik at mer av verdiskapingen blir igjen lokalt.
- Arbeide for islandføringsterminal på Veidnes i Finnmark.
- Legge føre-var-prinsippet og best tilgjengelig kunnskap til grunn og stille strenge krav til miljø og sikkerhet i eksisterende og nye konsernene.
- Sørge for, i samarbeid med næringen, at utslippene fra olje- og gassproduksjonen på norsk sokkel kuttes med 50 prosent innen 2030 og til netto null i 2050, målt mot 2005.
- Stille krav om lavutslippsløsninger fra 2025 og nullutslipp fra 2030 til offshore supply-skip.
- Øke støtten til skalering og kommersialisering av teknologi utviklet med utgangspunkt i kompetansen fra leverandørindustrien.
- Sørge for at petroleumsselskapene integrerer klimarisiko i sine investeringsbeslutninger og i sin ordinære virksomhet og rapporterer på dette.
- Ikke gå inn for konsekvensutredning av petroleumsaktivitet av Nordland VI og VII og Troms II og heller gå inn for utvikling av andre næringer i disse havområdene, herunder fiskerier, reiseliv og utvikling av fornybare ressurser.
- Holde fast på en nordlig grense for petroleumsvirksomhet fra og med 15 prosent isfrekvens og nordover i iskantsonen. Områdene sør for 15 prosent isfrekvens frem til åpent hav anses som et verdifullt område. All aktivitet, inklusive petroleumsaktivitet, må ta særlige hensyn til naturmangfoldet i tråd med oppdatert og best tilgjengelig kunnskap. Føre-var-prinsippet skal legges til grunn.

Fornybar energi: energieffektivisering, økt produksjon og norsk hydrogensatsing

Fortsatt er mer enn halvparten av den samlede energibruken i Norge basert på fossile kilder. Målet er et helt fornybart energisystem. Arbeiderpartiet vil bygge ut mer fornybar energi i Norge.

Kraftoverskudd skal bidra til økt verdiskaping og sysselsetting i norsk industri. Den sterke internasjonale veksten i fornybar energi skaper store eksportmuligheter for Norge innen nye grønne verdikjeder som fornybar produksjon, hydrogen, biobasert prosessindustri, batterier og maritim transport.

Gjennom foredling av ren fornybar vannkraft bidrar prosessindustrien til betydelige eksportinntekter. Med verdens mest klimavennlige og energieffektiv industrivirksomheter lokalisert i hele

landet, gir prosessindustrien grunnlag for arbeidsplasser og livskraftige lokalsamfunn, samtidig som produksjonen er avgjørende for lavutslippssamfunnet.

Norge og verden har et stort behov for mer fornybar energi. Lokalsamfunn og kommuner som stiller sine naturressurser til rådighet, må sikres en større andel av verdiskapingen. De skal bli lyttet til og respektert på en bedre måte enn i dag før nye konsesjoner gis, og det må strammes betydelig inn på tiden som går mellom tildeling av konsesjon og faktisk utbygging. Ved utbygging skal det tas større hensyn til urørt natur, og nye anlegg skal, der det er mulig, etableres på områder hvor det allerede finnes infrastruktur. Det må vurderes hvordan vi kan stramme inn på muligheten for kjøp og salg av konsesjoner slik at ansvaret for det enkelte prosjekt blir tydeligere og norsk eierskap sikres. Undersøkelser knyttet til sårbarhet for natur- og dyreliv må gjennomføres før anleggsvirksomhet kan starte opp. Arbeiderpartiet vil prioritere mindre anlegg som kan produsere strøm til lokalt forbruk, og større anlegg knyttet til industriprosjekter.

Arbeiderpartiet vil:

- **Arbeide for at all energibruk i Norge avkarboniseres. Det som kan elektrifiseres, skal elektrifiseres og annen energibruk skal bli utslippsfri gjennom for eksempel hydrogen, ammoniakk eller biomasse.**
- **Sette ned en energikommisjon for å kartlegge energibehovene i fremtiden, med mål om at Norge fortsatt skal ha overskuddsproduksjon av kraft.**
- **Legge til rette for forsvarlig utbygging av mer ren energi og infrastruktur gjennom en samlet plan for norsk vannkraft, vindkraft og andre energiutbygginger som krever konsesjon.**
- **Innføre en utjevningsordning som bidrar til jevnere nettleie i hele landet.**
- **Øke norsk vannkraftproduksjon, blant annet gjennom å legge til rette for økt vedlikehold, oppgradering og fornyelse av eksisterende vannkraftanlegg, for å unngå kraftunderskudd og økte kraftpriser.**
- **Gå gjennom skatte- og avgiftsnivået for norsk vannkraftproduksjon med mål om at ny produksjon og oppgradering av eksisterende anlegg blir mer lønnsomt.**
- **At arealplaner for nye vindkraftanlegg på land behandles etter plan- og bygningsloven.**
- **Utrede en hjemfallsordning for vindkraft.**
- **Bidra til mer effektiv bruk av energi i næringslivet og husholdninger gjennom støtteordninger, økt kompetanse og offentlige krav.**
- **Få på plass et strengere og mer rettferdig regime for utbygging av energi basert på at:**
 - lokalsamfunn som stiller sine naturressurser til disposisjon for utbygging, får mer igjen for det og sikres en del av verdiskapingen.
 - berørte kommuner involveres tidlig og grundig i alle energiutbygginger.
 - det strammes inn på adgangen til å la det gå lang tid mellom konsesjon og faktisk utbygging.
 - det strammes inn på adgangen til avvik mellom gitt konsesjon og faktisk utbygging.
 - oppstart av anleggsvirksomhet ikke tillates før alle naturundersøkelser det er stilt krav om, er blitt gjennomført og fulgt opp.
 - det ikke gis nye konsesjoner for vindkraft før Stortinget har behandlet den varslede stortingsmeldingen om endringer i konsesjonsbehandlingen for vindkraft på land.
- **Utarbeide en ambisiøs nasjonal strategi for bunnfast og flytende havvind som blant annet inkluderer satsing på norsk leverandørindustri, et godt regelverk, utvikling av nettinfrastruktur til havs, attraktive rammebetingelser for investeringer og et tett samarbeid mellom Norge og EU.**
- **Gjennom et forutsigbart og aktivt eierskap bidra til at Statkraft er en spydspiss i utviklingen av fornybar energi i Norge**

og internasjonalt, blir en industriell utvikler innen grønn hydrogen- og batterivirksomhet og trekker med seg norsk leverandørindustri til utlandet.

- Legge til rette for økt lokal solenergiproduksjon på kommersielt grunnlag.
- Sørge for at alle utenlandsforbindelser for kraft eies og driftes av Statnett.
- Sikre at tariffmodellene for kraft ivaretar norsk industri på en bedre måte, at kapasiteten i strømnettet forsterkes og at rimelig og ren norsk kraft gjør det attraktivt å etablere ny kraftforedling industri i Norge.
- Videreføre CO₂-kompensasjonsordningen for å sikre at bærekraftig industri ikke flytter ut av Norge.
- Legge til rette for storskala battericelleproduksjon i Norge, blant annet gjennom gode arealplaner og tilgang til ren og rimelig energi.
- Sørge for forutsigbare rammevilkår, sikker krafttilgang og bærekraftig vekst i prosessindustrien.
- Satse på blå og grønn hydrogen som en ny stor eksportnærings for Norge ved å:
 - ha som mål å produsere 400 000 tonn ren hydrogen årlig innen 2030.
 - utarbeide et ambisiøst veikart for en sammenhengende verdikjede innen hydrogen, der marked og produksjon bygges opp parallelt.
 - gjøre Equinor og Statkraft til lokomotiver innen henholdsvis blå og grønn hydrogen og vurdere å etablere et statlig hydrogenselskap.
 - starte omstillingen til et fornybart energisystem på Svalbard på en måte som er i tråd med stedets behov, muligheter og miljømål.
 - ta initiativ til industrielle partnerskap innen hydrogen med EU og land som Tyskland.

Hav og maritim: verdens ledende havnasjon

Norge kan bli verdens ledende sjømat- og havnasjon. Vi har en langstrakt kyst, rike naturressurser i havet, dyktige arbeidsfolk og sterke fagmiljøer innen forskning og forvaltning. Arbeiderpartiet har store ambisjoner for verdiskaping, arbeidsplasser og lokale ringvirkninger langs kysten. Norge skal ta en lederposisjon internasjonalt for bærekraftige hav og utvikling av havets muligheter og være i front på kunnskap om hav og klimaendringene.

Maritim industri opplever svekket etterspørsel etter offshoreskip og cruisefartøy. Verft som utgjør helt sentrale hjørnestensbedrifter langs kysten, står i fare for å måtte stenge ned. Norge er ledende innen utvikling av miljøteknologi og fornybare drivstoffkilder og har en unik mulighet til å ta en internasjonal posisjon i utviklingen og produksjonen av utslippsfrie fartøy. Arbeiderpartiet vil videreutvikle norsk maritim industri og sikre tilgang på oppdrag som gir mulighet for nye arbeidsplasser i Norge. Gjennom flere år har forholdene for sjøfolk forringet seg. Arbeiderpartiet vil styrke vilkårene og sørge for at Norge fortsatt kan være en stor sjøfartsnasjon. Norske lønns- og arbeidsvilkår skal gjelde for arbeid på norsk sokkel og i norske farvann.

Arbeiderpartiet vil:

- Etablere en sentral arena der aktører fra myndigheter, næringsliv og kunnskapsmiljøer går sammen for å realisere ambisjonen om Norge som verdens ledende havnasjon.
- Utarbeide mål for lokale og regionale ringvirkninger av kyst- og havaktivitet.
- Utvikle en strategi for alternativ bruk av areal, betongstrukturer og infrastruktur på norsk sokkel.
- Styrke bestands- og ressursforskningen i havet, langs kysten og i fjordene.
- Sørge for god sameksistens mellom de ulike havnæringene, blant annet ved å gjennomføre Arbeiderpartiets Nordsjøplan og utarbeide tilsvarende plan for Barentshavet og Norskehavet.
- Styrke innsatsen mot fiskeri- og miljøkriminalitet nasjonalt og internasjonalt og lede an i innsatsen med å stanse plastforurensing i havet.

- Satse på Ocean Space Center i Trondheim, Senter for Hav og Arktis i Tromsø, Blått Kompetansesenter Sør og havforskningsmiljøet i vest som arenaer for innovasjon og kunnskap.
- Satse på miljøer innen subsea-teknologi, blant annet for å utvikle en bærekraftig utvinning av mineraler og edelmetaller på havbunnen.
- Videreutvikle norsk maritim industri ved å fremskynde offentlige innkjøp av utslippsfrie fartøy, sørge for at eksportordningene bygger opp under det store potensialet for verdiskaping i maritim sektor, og utforme anbud som bedre legger til rette for aktivitet ved norske verft.
- Få på plass en grønn omstillingsspakke for klimavennlig omstilling av skip.
- Sette fylkeskommunene økonomisk i stand til å fortsette utskiftingen av ferjer og hurtigbåter til miljø- og klimavennlige alternativer.
- Vurdere et aktivt statlig eierskap knyttet til maritim industri for å sikre maritime arbeidsplasser og norsk verdiskaping.
- Øke forskning, utvikling og innovasjon innen autonomi, grønne løsninger og effektive logistikksystemer i maritim transport.
- Øke bevilgningene til miljøvennlig resirkulering av offshoreskip og rigger samt innføre en toppfinansieringsordning for offshoreflåten.
- Sørge for at gryteklares prosjekt innenfor offentlig eide skip blir satt i gang så snart som mulig.
- Bruke konsesjoner innen for eksempel olje og gass, oppdrett og mineralutvinning til havs til å stille krav om null- og lavutslippskip.
- Ta en internasjonal lederrolle innen skipsfart i polare strøk og sikre et strengt og effektivt internasjonalt regelverk knyttet til skipstransport i Arktis.

Fiskeri: Samfunnskontrakten må holdes

De tradisjonelle fiskeriene er en viktig del av vår historie og en bærebjelke i mange kyst- og distriktssamfunn. Verdiskapingen er avgjørende for norsk økonomi og for bosetting og arbeidsplasser langs store deler av kysten vår. Fiskeriressursene tilhører folket i fellesskap og skal komme kystsammfunnene til gode.

Samfunnskontrakten mellom fiskere, oppdrettere og folk langs kysten innebærer at det skal legges til rette for at fisken gir arbeidsplasser aktivitet og trygge bosettingen i kystsammfunnene. Vi trenger en variert fiskeflåte som kan sikre bærekraftig høsting av våre fiskeressurser. Ressursrenten skal i utgangspunktet tas ut i form av arbeidsplasser og aktivitet langs kysten. Det skal legges til rette for lønnsomhet for den enkelte aktør i sjømatnæringen samtidig som det stilles krav til ringvirkninger for kystsammfunnene. Norske myndigheter må sikre bærekraftige bestander og norske interesser i de internasjonale fiskeriforhandlingene.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre at havressursloven, fiskesalgslagsloven og deltakerloven ligger fast og forblir viktige pilarer i norsk fiskeripolitikk.
- Si nei til evigvarende kvoter.
- Videreutvikle en differensiert, spredt og fiskereid fiskeflåte som kan sikre en lønnsom næring.
- Utarbeide en ny kvotemelding som gir forutsigbarhet for fiskerinæringen og som sikrer bosetting, aktivitet og lønnsomhet langs hele kysten.
- Legge til rette for at alle flåtegrupper reduserer sine utslipper av klimagasser.
- Innføre begrensinger på eierskap i kystfiskeflåten.
- Styrke bredden og mangfoldet i kystfiskeflåten med målrettede ordninger for rekruttering til fiskerinæringen, basert på tilstrekkelig kvotegrunnlag.
- Sikre gode rammevilkår for en lønnsom utvikling av flåten under elleve meter, som gir forutsigbarhet, fornying og

konkurransedyktig avlønning også for mannskap på to.

- Slå ned på fiskerikriminalitet og sikre anstendige lønns- og arbeidsvilkår for alle ansatte.
- Videreutvikle ordninger som belønner leveranser av fersk fisk til lokale landanlegg.
- Sikre at retten til fiske for alle i sjøsamiske områder skal være reell.
- At et bærekraftig sjølaksefiske beholdes, med sine tradisjoner som en viktig kulturbærer og næring.

- Gjeninnføre krav om lærlinger, videreforedling og forskning og utvikling for de største aktørene innen havbruk.
- Gjennomgå ordningene med tillatelser i havbruksnæringen for å sikre fortsatt mangfold og lokalt eierskap.
- Stimulere til innovasjon og bruk av ny teknologi i fiskeindustrien og oppdrettensnæringen gjennom et marint verdiskapingsprogram.

Sjømat: økt eksport og mer bearbeiding som skaper arbeidsplasser

Sjømatnæringen er Norges nest største eksportnæring. Arbeiderpartiet vil styrke næringen for å øke eksporten og sikre flere trygge og helårige arbeidsplasser langs hele kysten. Arbeiderpartiet vil legge til rette for markedsarbeid og eksportfremmende tiltak, blant annet gjennom Norges sjømatråd, som spiller en viktig rolle med å fremme eksport av norsk sjømat.

I dag går vi glipp av store verdier og mange arbeidsplasser fordi mye fisk sendes ubearbeidet ut av landet. Industrien skal sikres jevn tilgang på råstoff av god kvalitet hele året.

En raskt økende befolkning gjør at verden har behov for mer sunn, trygg og bærekraftig mat. Derfor er det viktig at Norge bidrar til å høste og dyrke mer mat fra havet og utnytter de mulighetene vi har for matproduksjon basert på våre fjorder og havområder.

Havbruk: økt verdiskaping, økt bærekraft

Havbruksnæringen er Norges viktigste eksportnæring etter olje og gass og er av stor betydning for norsk matproduksjon og verdiskaping. Norge skal lede an i utviklingen av verdens mest produktive og miljøvennlige havbruksnæring med produksjon av matressurser til et voksende verdensmarked. Arbeiderpartiet vil sikre en forutsigbar, kontrollert og bærekraftig vekst i havbruksnæringen.

Arbeiderpartiet vil:

- Doble verdiskapingen fra havbruk innen 2030.
- Videreutvikle trafikklyssystemet med flere miljøindikatorer.
- Stimulere til økt produksjon av norskprodusert bærekraftig fôr med mål om at alt fôr til havbruksnæringen skal være fra bærekraftige kilder innen 2030.
- Utvikle et eget konsesjonsregime for oppdrett til havs med strenge krav til bærekraft og sameksistens mellom ulike næringer til havs.
- Sikre stabile og forutsigbare inntekter til kommuner som stiller areal til disposisjon for oppdrett.
- Gjøre fremtidige oppdrettstillatelser tidsbegrensede.

Arbeiderpartiet vil:

- Opprettholde og forsterke leverings-, bearbeidings- og aktivitetsplikten knyttet til trålkonsesjoner i torskefiskeriene.
- Stimulere til økt innenlands bearbeiding, blant annet ved å øke tilgangen på restråstoff som grunnlag for utvikling av ny norsk industri.
- Sikre at fangst- og landingsmønsteret fra fiskeflåten i større grad tar hensyn til industriens behov for stabil tilgang på råstoff.
- Bidra til en desentralisert mottaksstruktur

gjennom å styrke ordningen med føringsstilskudd.

- **Prøve ut en ordning der en andel av fremtidige havbrukstillatelser leies ut til sjømatindustrien for å bidra til helårlig industri.**
- **Øke forskningen og stimulere til økt satsing på tang og tare og på nye marine ressurser.**
- **Ta initiativ til et eget program for produksjon av bærekraftig fôr til oppdrett av fisk.**
- **Stimulere til innovasjon og bruk av ny teknologi i fiskeindustrien gjennom et marint verdiskapingsprogram.**
- **Arbeide for at ansatte i hele sjømatnæringen har gode lønns- og arbeidsvilkår, og at det slås hardt ned på alle former for sosial dumping på havet og på land.**
- **Videreføre særordninger for permittering i fiskeindustrien.**
- **Kartlegge bruken av innleie og vikarbyråer i primærnæringene.**
- **Bruke Arbeidstilsynet og arbeidslivskriminalitetssentre mer aktivt i kampen mot sosial dumping og arbeidslivskriminalitet i fiskeindustrien.**

Jordbruk og næringsmiddelindustrien: trygg mat, trygge arbeidsplasser

Jordbruket er en bærebjelke for bosetting og arbeidsplasser i hele landet. Jordbruks samfunnsoppdrag er å produsere nok, naturlig og trygg mat på norske naturressurser og dermed gi arbeid, god ernæring og helse. Vi vil forbedre vår felles trygghet ved å øke selvforsyningen, styrke kanaliseringspolitikken og forsterke beredskapen gjennom et variert familjejordbruk i hele landet.

Hovedavtalen for jordbruket, importvernet, eiendomslovgivningen og markedsordningene skal fortsatt ligge til grunn for landbrukspolitikken. Et bærekraftig og fremtidsrettet jordbruk med økt verdiskaping

basert på norske ressurser er en viktig del av klimaosningen. Utslippene av klimagasser fra norsk landbruk skal reduseres og opptaket av karbon økes, samtidig som vi øker selvforsyningen og tilpasser produksjonen til et endret og vanskeligere klima. Landbrukets klimaplan skal ligge til grunn for klimaarbeidet i sektoren.

Den landbruksbaserte næringsmiddelindustrien er en sentral del av verdikjeden for trygg mat og kvalitetsvarer til forbrukerne. Den skal ha forutsigbare og konkurransedyktige rammevilkår. Dagens sterke maktkonsentrasjon i dagligvarebransjen rammer norske forbrukere og primærprodusentene. Det må sikres en bedre maktbalanse i verdikjeden for mat. Verdiskapingsprogrammet for matproduksjon har beriket bonde, forbruker og norsk mat i stort. Norsk matproduksjon er blitt mer mangfoldig, innovasjonstakten har økt, håndverkstradisjoner er blitt tatt vare på, samtidig som norske lokale produkter er løftet frem og stadig oftere blir brukt i en voksende restaurant- og kokkeverden.

Norske lønns- og arbeidsvilkår og norske standarder innen helse, miljø og sikkerhet skal gjelde i norsk jordbruk. God dyrevelferd og lite antibiotikabruk er avgjørende i alt dyrehold og i all matproduksjon.

Arbeiderpartiet vil:

- **Redusere inntektsgapet mellom de som jobber i jordbruket, og andre i samfunnet.**
- **Sikre melkeproduksjonen i distriktene med justert og lavere kvotetak. De som har tilpasset seg dagens høye nivå, kan beholde kvotene eller selge overskytende kvoter tilbake til staten til avtalt pris.**
- **Følge opp løsdriftskravet med et investeringsprogram for klimavennlig fornying av båsfjøs, som tilpasses bruk med inntil 30 kyr, produksjon på norske naturressurser og økt beitebruk.**
- **Sikre et sterkt importvern og bruke prosenttoll der det er gunstig.**
- **Etablere beredskapslagring for korn og såfrø, og bedre virkemidlene for tørking og lagring av korn på gården.**
- **Øke selvforsyningsgraden til 50 prosent korrigert for import av fôr.**

- Ha et sterkt jordvern og ha et mål om maksimal årlig omdisponering av matjord på 3000 dekar.
- Sørge for bedre bærekraft i landbruket gjennom økt tilskudd til bruk av utmarksbeite, setring, klimatilpasning og investering i jord.
- Bygge videre på samvirkemodellen med Tine, Nortura og Felleskjøpet og andre produsenteide samvirkebedrifter som grunnlag for en desentralisert næringsmiddelindustri og landbruk over hele landet.
- Gjennomgå rammebetingelsene for næringsmiddelindustrien, inkludert bryggerinæringen, for å sikre videre utvikling av næringen.
- Sikre effektiv innføring av lov om god handelsskikk, med et uavhengig tilsyn.
- Gjøre maten trygg ved å stille strenge krav til antibiotikabruk og tydelig merking med opprinnelsesland.
- Utarbeide en matkastelov som sikrer at butikker og restauranter ikke kaster spisbar mat.
- Øke satsingen på lokalmat og foredling.

Dyreverferd

Det er en grunnleggende verdi i samfunnet vårt at dyr skal ha det godt. God dyrevelferd skal gjelde alle dyr. Arbeiderpartiet tar arbeidet med klima, natur, helse og dyrevelferd på alvor. Bærekraftig matproduksjon skal være i tråd med mål for helse-, miljø- og dyrevelferd. Arbeiderpartiet vil gjøre det lett for befolkningen å ta miljøvennlige, sunne og dyreetiske valg.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke Mattilsynet for å sikre god dyrevelferd og dyrehelse hos alle produksjons- og kjæledyr.
- Styrke veterinærtjenesten over hele landet slik at alle dyr har tilgang til kvalifisert behandling uavhengig av hvor man bor.
- Støtte landbruksnæringens nullvisjon for alvorlige dyreversaker og arbeidet med dyrevelferdsprogram for hele næringen.

- Styrke arbeidet med å bedre fiskehelse og dyrevelferd i oppdrettsnæringen.
- At krisesentrene for mennesker utsatt for vold av personer i nære relasjoner, også må ha et tilbud til familiens kjæledyr.

Skog og grønn bioøkonomi: økt bærekraft og eksport i distiktene

Den norske skogen er et enestående råstoff. Bruken spenner fra tradisjonelle sagbruk til avansert biokjemi. En fremtidsrettet skogindustri bygger på en hel verdikjede fra frø og plante til ferdig produkt. Økt bruk av skogens ressurser er både god industripolitikk og god klimapolitikk.

Norge har gode forutsetninger for å bli verdensledende på å levere kunnskap og tjenester om trebruk og bærekraft kombinert med merkevarebygging. Mange produkter som kan utvikles av biomasse, brukes allerede innenfor matproduksjon, helse, bygg og i annen industri. Arbeiderpartiet vil legge til rette for økt videreførelsing av skog og satse på den grønne bioøkonomien.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke den industrielle videreførelingen av skog tilsvarende mengden tømmer som hogges i Norge, blant annet ved å sikre mer kapital til forsterking og videre utvikling av skogindustrien.
- Etablere et utviklingsprogram for trebygg og klimavennlig fornying av bygg.
- Stanse salget av Statskog og bruke Statskog som et verktøy for industribygging og næringsutvikling der Statskog har eiendommer.
- Innføre priskontroll på skogeierdommer slik som for andre landbrukseiendommer, for å sikre spredt eierskap og mulighet for helhetlig forvaltning.
- Øke tilskuddene til skogplanting, ungskogpleie og andre skogkulturtiltak for å sikre fornying, karbonbinding og et fremtidig ressursgrunnlag for industrien.
- Sikre gode ordninger for industrielle lån, tilskudd og risikoavlastning innen bioøkonomi.

- Bygge anlegg for gjenvinning av brukte tremateriale fra bygg, som sikrer at materialet kan brukes til nye industriprodukter for å øke sysselsettingen og verdiskapingen.
- Utarbeide en egen strategi for tremekanisk industri og bruk av tre i offentlige bygg og i store konstruksjoner.
- Bruke offentlig innkjøp, herunder Statsbygg, for å styrke etterspørselen etter produkter basert på norsk skog.

Reiseliv og handel: utvikling for å trygge arbeidsplasser

Norge har natur, kultur og destinasjoner som bare vil bli mer attraktive for folk i årene som kommer. Reiselivet skaper spennende arbeidsplasser over hele landet og er en særlig viktig næring for distriktene. Det må legges bedre til rette for turisme gjennom hele året, som gir grunnlag for helårige arbeidsplasser.

Reiselivsnæringen har som følge av koronautbruddet opplevd sin største krise noensinne. Mange virksomheter fikk revet bort inntektsgrunnlaget sitt over natten. Det er gjort for lite for å hjelpe levedyktige reiselivsbedrifter gjennom krisen. Arbeiderpartiet vil bidra til at næringen kommer seg gjennom krisen og utvikler seg videre.

Handelsnæringene står for en stor del av verdiskapingen i norsk økonomi og mange arbeidsplasser. Digitalisering endrer hvordan vi handler, det påvirker lønnsomheten og de som jobber i næringen. Arbeiderpartiet vil satse på kompetanseutvikling for ansatte i handelsnæringen og støtte norske nettaktører i konkurransen med internasjonale giganter. Fysiske butikker er viktige for mange lokalsamfunn og skal sikres gode rammevilkår.

Arbeiderpartiet vil:

- Utvikle en nasjonal plan for reiselivsnæringen, med fokus på bærekraftig utvikling, helårige arbeidsplasser og verdiskaping i hele landet.
- Bidra til at det norske reiselivet kommer raskest mulig tilbake etter koronakrisen, blant annet gjennom å satse mer på markedsføring, ivareta norske pakkereiseselskaper bedre og vurdere et skille mellom pakkereiser til Norge og til utlandet.
- Innføre besøksbidrag som skal brukes til nødvendige investeringer i pressede reisemål, slik at natur, miljø og lokalsamfunn kan ivaretas bedre.
- Styrke Innovasjon Norges reiselivssatsing, med vekt på reiselivsutvikling og norgesreklame, i samråd med reiselivsnæringen.
- Utvikle en nasjonal godkjenningsordning for lokal- og regionguider, turledere og fjellførere, i samarbeid med friluftsorganisasjonene.
- Etablere et helhetlig system for destinasjonsutvikling, herunder et velfungerende fellesapparat, økt forskning og økt samarbeid mellom næringsaktører og myndigheter.
- Knytte tettere bånd mellom kulturliv, matprodusenter og reiseliv gjennom kompetanseutvikling, markedsføring og samarbeid om destinasjoner.
- Bygge videre på Norges sterke posisjon som turistdestinasjon, og legge til rette for at flere kommuner kan bli bærekraftige reisemål, med vekt på å utvikle naturlige og unike fortrinn.
- Redusere lokal forurensing gjennom å legge til rette for landstrøm for cruisebåter ved de mest trafikkerte havnene og innføre forbud mot tungolje.
- Legge til rette for attraktive nasjonale turistveier og touriststier.
- Tilrettelegge for gårdssalg av lokalprodusert alkoholholdige drikker.
- Legge til rette for gode ordninger for omstilling og videreutdanning av ansatte i handelsnæringen.
- Si nei til søndagsåpne butikker.
- Sammen med partene bidra til at handelsnæringen fortsetter å være en viktig arena for inkludering i arbeidslivet.

Helse: bedre samspill med arbeidsliv og forskning

Vår sterke offentlige helsetjeneste og verdensledende forskningsmiljøer gir Norge store muligheter for verdiskaping og eksport innen teknologi, legemidler og vaksiner, diagnostikk, helse-ICT og livsvitenskap. Arbeiderpartiet ønsker et tettere samspill mellom bedrifter, forskningsmiljøene og den offentlige helsetjenesten.

Arbeiderpartiet vil:

- Stille til rådighet langsiktig kapital for å legge bedre til rette for verdiskaping og eksport.
- Utrede etableringen av et nasjonalt farmasiselskap som kan stimulere til norsk legemiddel- og vaksineproduksjon, enten i egenregi eller i samarbeid med øvrig industri.
- Etablere et nasjonalt cluster for utvikling og produksjon av vaksiner.
- Legge til rette for flere testfasiliteter for aktører som utvikler og tester ut nye helseprodukter og -løsninger.
- Utarbeide et ambisiøst veikart og et felles nasjonalt rammeverk for å øke innovasjon, skape arbeidsplasser og samtidig sikre at deler av verdiskapingen fra statlig finansiert grunnforskning kommer fellesskapet til gode.
- Bruke offentlig innkjøpsmakt og finansieringsordninger til å skape et hjemmemarked for helse- og velferdsteknologi.

Mineraler: høyere utvinning og lavere miljøbelastning

Norge har betydelige mineralressurser på land og til havs, spesielt i nordområdene. Økt internasjonal etterspørsel etter mineraler og metaller gjør at næringen kan bli et nytt eksporteventyr for Norge. Arbeiderpartiet vil kartlegge og legge til rette for økt utvinning av mineraler og redusert usikkerhet for ny virksomhet, samtidig som vi sikrer god miljøforvaltning. I nord skal næringen utvikles i nær dialog med Sametinget for å sikre god sameksistens med reindriftsnæringen.

Arbeiderpartiet vil:

- Korte ned konsesjonsbehandlingen, legge til rette for bedre tilgang på langsiktig kapital der dette kan utløse lønnsomme prosjekter, og øke kartleggingen av mineralressurser.
- Vurdere etablering av et hel- eller deleid statlig mineralselskap som kan bidra til langsiktig og bærekraftig utvikling av næringen.
- Vurdere en lokal deponikostnad for uutnyttede overskuddsmasser.
- Legge til rette for elektrifisering av gruvedrift og gjenvinning av mineraler, blant annet gjennom igangsetting av nye forskningsprosjekter.
- Vektlegge lokal forankring ved etablering av nye prosjekter og redusere avfallet fra gruver gjennom strengere krav til ressursutnyttelse og tilbakefylling.
- Sørge for at det gjennomføres konsekvensutredning om alternative deponiområder før sjødeponi vurderes eller tas i bruk.
- Styrke utdanningstilbudene innen bergverk og andre studieretninger som er viktige for mineralnæringen.

Rom- og forsvarsindustri: strategisk viktige nærlinger for Norge

Norsk romindustri er internasjonalt ledende og har virksomhet over hele landet. Å styrke norsk romindustri vil gi økt verdiskaping og er viktig for å verne norske interesser. Arbeiderpartiet mener Norge skal være en ledende romnasjon i Arktis og Antarktis.

Forsvarsindustrien er viktig for Norge og en viktig partner for Forsvaret. Den står for arbeidsplasser i hele landet, skaper eksportinntekter og bidrar til utvikling av avansert teknologi i andre bransjer. Arbeiderpartiet mener det er strategisk viktig med statlig eierskap i de store forsvarsbedriftene i Norge, som eksempelvis Kongsberg- og Raufoss-miljøet. Vi vil stille krav til industrisamarbeidsavtaler og gjenkjøp i alle større forsvarsanskaffelser.

Arbeiderpartiet vil:

- Satse på aksen Andøy-Narvik-Tromsø-Svalbard i romindustrien, arbeide for et nasjonalt senter for jordobservasjon i Tromsø og et nasjonalt innovasjonssenter for rombasert virksomhet på Andøya, og sikre at Andøya Spaceport realiseres raskt.
- Etablere et formalisert samarbeid mellom forsvarsindustri, romindustri, akademia og myndigheter i et Space Leadership Council.
- Gi norsk forsvarsindustri gode og langsiktige rammebetingelser og sørge for et strengt regelverk for eksport av forsvarsmateriell.

Leder- og politikerlønninger

Økende lønnsforskjeller undergraver tilliten og samholdet som vår samfunnsmodell hviler på. Lederlønnsutviklingen har en særlig negativ effekt og skaper inntrykk av at en elite på toppen stikker fra, mens andre regler gjelder for vanlige folk.

Lederlønnsgaloppen må derfor stanses. Det krever sterkere virkemidler enn i dag. Arbeiderpartiet vil nedsette en lederlønnskommisjon med deltagelse av partene. Den skal se lønn og bonuser i statseide selskaper og selskaper der staten er majoritetseier, lederlønnsutviklingen i staten samt lønninger for politikere, etterlønnsordninger og andre godtgjørelser på nasjonalt og lokalt nivå, i sammenheng. Den skal grundig vurdere blant annet hvorfor lønnsutviklingen på toppnivå har fått fortsette på tross av vedtatte retningslinjer.

Bonus skal ses som del av en leders samlede lønnsavtale og underlegges samme moderasjonskriterier. Avtaler skal begrunnes, og i staten og statlig eide selskaper godkjennes av ansvarlig statsråd.

Arbeiderpartiet vil:

- Sette ned en lederlønnskommisjon med deltagelse fra partene i arbeidslivet og følge opp konklusjonene med politiske grep for å redusere lønnsforskjellene i Norge.
- Fryse lønnen til statsminister, statsråder og stortingsrepresentanter frem til lederlønnskommisjonen har lagt frem sine konklusjoner.
- Sørge for at ansvarlig statsråd årlig rapporterer til Stortinget om lederlønnsutviklingen innenfor sitt ansvarsområde.
- Sikre at lederlønnsutviklingen i offentlig sektor ikke overskridet det som er gjennomsnittlig lønnsutvikling i samfunnet.
- Sikre at bonusavtaler begrenses og kun benyttes i unntakstilfeller.

Arbeidsliv: Et godt arbeidsliv for alle

For Arbeiderpartiet er ingen oppgave viktigere enn å få hele folket i arbeid. Arbeid gir inntekt til den enkelte og inntekter til fellesskapet. Arbeid bidrar til individuell frihet og selvstendighet og skaper integrering, inkludering og sosial kontakt. Arbeid handler også om retten til å yte og delta, derfor har arbeid en stor sosial verdi for den enkelte. Vi skal ha et arbeidsliv som er trygt og rettferdig, og som gir en lønn å leve av, slik at alle har mulighet til å etablere seg med hjem og familie. Unge skal få en god start i arbeidslivet, og ingen arbeidstakere skal gå ut på dato eller skyves ut.

Folk med nedsatt funksjonsevne og helsemessige utfordringer skal møte et arbeidsliv som er åpent og inkluderende. Innvandrere skal få bidra med sine ressurser. Kvinner og menn skal ha de samme mulighetene, og ingen skal bli utsatt for trakassering eller vold.

For å finansiere fremtidens velferd trenger Norge en større arbeidsstyrke. Vi har ikke råd til at stadig flere faller utenfor og ikke får retten til å yte. Ledighet er kostbart både for den enkelte og for samfunnet. I deler av arbeidslivet foregår det sosial dumping, og arbeidsfolk i enkelte bransjer utsettes for grov kriminalitet og menneskehandel. Det skal vi rydde opp i. Utenlandske arbeidere som inviteres til å jobbe i Norge, skal ha de samme betingelsene som andre. Ingen skal utnyttes i vårt arbeidsmarked. For næringslivet er et organisert arbeidsliv et viktig konkurransefortrinn – det gir økt produktivitet, lojale ansatte og tilgang på riktig kompetanse. Et reelt trepartssamarbeid og en høy organisasjonsgrad er en forutsetning for at arbeidstakere blir hørt og har makt. I Norge skal hele og faste stillinger være hovedregelen i arbeidslivet. Det vil vi verne om. Vi skal ha et arbeidsliv med en balanse mellom jobb og fritid, og det skal være mulig å kombinere jobb med omsorgsoppgaver.

Digitalisering av arbeidslivet endrer hvor og hvordan mange jobber. Det er et felles ansvar å sørge for regler som gir et godt vern for alle, også i det nye arbeidslivet. Folk skal kunne lære på jobben, slik at de vokser i takt med endringene i arbeidslivet. Kompetanse er avgjørende for å komme inn på arbeidsmarkedet for mange unge og helt sentralt for at mange eldre skal

kunne stå i arbeidslivet. Sammen med partene i arbeidslivet må vi gå fra ord til handling i satsingen på livslang læring i det norske arbeidslivet.

Arbeiderpartiet mener grunnleggende velferdstjenester ikke skal konkurransesutsettes.

Vi vil også gjennomføre en storsatsing på kompetanse i regi av trepartssamarbeidet. Den kan du lese mer om under kapitlet «Det kompetente arbeidslivet».

Inkludere flere i arbeidslivet

Alle som kan og vil jobbe, skal få mulighet til det. Det er særlig viktig å få unge mennesker som i dag mottar passive trygdeytelser, over i aktivitet. Det skal bli lettere for personer som lever på trygd, å kombinere trygd med arbeid, og det skal være mulig å fullføre videregående skole mens du mottar velferdsytelser.

Arbeiderpartiet vil:

- Hindre at stadig flere ungdom og unge voksne faller på utsiden av skole og arbeid ved å sikre en bedre samordning av tjenestene i helsesektoren, NAV og utdanningssystemet, slik at unge gis en helhetlig oppfølging tilpasset den enkelte med fokus på aktivitet og mestring.**
- Innføre en aktivitetsreform for nye mottakere av arbeidsavklaringspenger eller uføretrygd slik at de som kan jobbe noe, gis en jobbgaranti som sikrer reell mulighet til å kombinere trygd og arbeid. NAV skal ha et overordnet ansvar for å sikre jobber tilpasset denne gruppen, samtidig som kommunene får en plikt til å sikre at denne gruppen får jobb. Kommunenes merkostnader skal dekkes og ordningen innfases og starte med de unge.**
- Sikre at personer ikke faller ut av ordningen med arbeidsavklaringspenger fordi de ikke er avklart innen AAP-perioden er utløpt.**
- Sørge for at alle unge under 30 år får en garanti som sikrer at de er i jobb, under utdanning eller kompetansegivende opplæring innen en periode på to måneder.**
- Sikre at lengden på ordningen for arbeidsavklaringspenger (AAP) gir reell**

mulighet for avklaring, og sørge for at nivået på ytelsene er slik at mottakerne kan bruke kreftene på å komme inn i arbeidslivet.

- Gjøre NAV mer tilgjengelig både fysisk og digitalt, og styrke førstelinjen i NAV slik at den enkelte saksbehandler bedre kan iverksette tiltak basert på brukerens behov.
- Innføre en rett til å kombinere utdanning og dagpenger for dagpengemottakere over 25 år som ikke har fullført videregående opplæring eller grunnskole.
- Øke bruken av ordninger som gjør det lettere å kombinere trygd og arbeid, som gradert uføretrygd og lønnstilskudd.
- Øke bruken av arbeidsforberedende trening (AFT), praksisplasser, kvalifiseringsprogrammet og varig tilrettelagt arbeid (VTA). Plasser for mennesker med funksjonsnedsettelse skal prioriteres.
- At statlig og kommunal sektor skal forplikte seg til å inkludere flere mennesker med nedsatt funksjonsevne.
- Fortsette prøveordningen med anonyme jobbsøknader i offentlige virksomheter.
- Ha en egen pott på statsbudsjettet til lokale tiltak for å redusere deltidsandelen.
- Stimulere til lokalt partssamarbeid om heltidskultur gjennom statlige tilskuddsmidler
- Utrede en lengre sykepengeperiode enn i dag i tilfeller der det er svært gode muligheter for å komme tilbake til opprinnelig arbeidsgiver.
- Prøve ut en ordning hvor sykepengeperioden gjøres om til en tidskonto, som gjør det mulig å være sykmeldt lenger ved gradert sykemelding.
- Gjeninnføre feriepengetillegg på dagpenger.
- Sørge for en bedre samordning mellom NAVs ulike oppdrag som arbeidsformidler, trygdeytrer og sosialhjelper.

- Styrke arbeidslivskompetansen i NAV og NAVs rolle som arbeidsformidler, blant annet ved å:
 - la NAV ta rollen som statlig arbeidsformidling.
 - styrke språkopplæringen for personer med manglende norskferdigheter, og sikre tidlig kompetansekartlegging og realkompetanseurdering for godkjenning av utenlandske utdanninger.
 - benytte den økende inkluderingskompetansen både i tiltaksbedrifter og i NAV for å øke likestillingen og inkluderingen i arbeidslivet.
 - NAV kan gi forhåndsgodkjente arbeidsmarkedsbedrifter direkte oppdrag med avklaring og oppfølging av mennesker som trenger det.

Les mer om vår politikk for integrering i arbeidslivet i kapitlet «Integrering – Stille krav og stille opp».

Gjøre det trygge, organiserte arbeidslivet sterkere

Sterke fagforeninger er hjørnestenen i den norske modellen og det organiserte arbeidslivet. Faste, hele stillinger skal forbli hovedregelen i norsk arbeidsliv. I deler av arbeidslivet omgår arbeidsgivere sitt ansvar overfor arbeidstakere ved å bruke kompliserte selskapsstrukturer og omdefinere ansatte til frilansere og kontraktører. Lovverket som regulerer arbeidslivet, skal følge utviklingen i samfunnet. For Arbeiderpartiet er det viktig å styrke arbeidstakernes vern.

Arbeiderpartiet vil:

- Fjerne adgangen til midlertidige ansettelse i arbeidsmiljølovens §14-9 F.
- Begrense innleie slik at det kun tillates ved rene vikariater, mellom produksjonsbedrifter og etter avtale med tillitsvalgte i virksomheter bundet av landsomfattende tariffavtale med fagforening med innstillingsrett.
- Styrke fortrinnsretten til økt stilling og

styrke retten til heltid i lovverket ved at arbeidsgiver må dokumentere at det er behov for deltidsstilling.

- Doble fagforeningsfradraget.
- Sørge for at partene i arbeidslivet er representert i alle relevante regjeringsutvalg.
- Stimulere til økt organisasjonsgrad blant både arbeidstakerne og arbeidsgiverne, blant annet ved å gi virksomheter som er bundet av landsomfattende tariffavtale med fagforening med innstillingsrett, ytterligere unntak og rettigheter som ved innleie.
- Tydeliggjøre arbeidsgiveransvaret i arbeidsmiljøloven slik at den som i realiteten bestemmer hvordan arbeidet skal utføres, har rettigheter og plikter som arbeidsgiver.
- Sikre at lønns- og arbeidsvilkår ikke svekkes ved anbudsprosesser, oppsplitting av selskaper og andre endringer i selskapsstruktur.
- Stramme inn på muligheten til å omgå arbeidsgiveransvaret ved å organisere ansatte i egne selskaper, slik som enkeltpersonforetak eller ulike driftsformer som plattformøkonomi og franchise.
- Utrede om selvstendig næringsdrivende og frilansere skal opparbeide seg sterkere rettigheter til inntektssikring i folketrygden, i lys av erfaringene fra koronakrisen og utviklingen av såkalte plattformøkonomier.
- Som en del av trepartssamarbeidet gjennomgå og styrke kravene til forsvarlig arbeidsmiljø ved bruk av hjemmekontor og oppdatere regelverket for det digitale arbeidslivetEndre lov om yrkesskadeforsikring slik at alle som av arbeidsgiver tidvis blir pålagt å ha hjemmekontor, er omfattet.
- Avvikle au pair-ordningen.
- Sammen med partene i arbeidslivet styrke kompetansen for å forebygge og bekjempe rasisme og diskriminering i arbeidslivet

Nulltoleranse for sosial dumping og arbeidslivskriminalitet

Vi trenger mye kraftigere tiltak i deler av arbeidslivet for å forhindre at mennesker blir utnyttet på det groveste, slik vi har sett i enkelte bransjer. Arbeiderpartiet vil gjennomføre en storren gjøring i arbeidslivet for å rydde opp og forsikre oss om at norske lønns- og arbeidsvilkår gjelder.

Arbeiderpartiet vil:

- Utarbeide nasjonale seriøsitetskrav for alle offentlige anskaffelser for å sikre et seriøst arbeidsliv, der det blant annet stilles krav om tariffavtale.
- Styrke Arbeidstilsynet og samarbeidet mellom de viktigste etatene på området, ved å gi økte ressurser og myndighet til å ta beslag i verdier på stedet ved avdekking av regelbrudd, skjerpe strafferammene for arbeidslivskriminalitet og oppheve taushetsplikten offentlige etater imellom.
- Overføre flere hjemler til reaksjoner fra politiet til utøvende etater, for eksempel Arbeidstilsynet, Skatteetaten, NAV og Tollvesenet.
- Etablere flere sentre mot arbeidslivskriminalitet (A-krim) og støtte lokale initiativ for et seriøst arbeidsliv.
- Utvide straffeloven til å gjelde lønnstyveri og øke strafferammen for grove brudd på arbeidslivsregler, slik at de er på linje med strafferammen for annen organisert kriminalitet.
- Gjeninnføre en kollektiv søksmålsrett for å forhindre ulovlig innleie og arbeidslivskriminalitet.
- Sørge for at feriepenger til ansatte settes av løpende på egen konto etter modell fra reglene om skattetrekk.
- Gjennomgå regler for deling av personopplysninger mellom selskapene for å gjøre det mulig å ivareta påseplikten for oppdragsgivere.
- Utrede muligheter for å gi fagbevegelsen økt myndighet og flere verktøy for å

bekjempe arbeidskriminalitet.

- Styrke varslingsinstituttet ved å senke terskelen for varsling internt eller til tilsynsmyndighetene.
- Prioritere vegtransport i arbeidet mot arbeidslivskriminalitet og opprettast kontrollteam lokalt i heile Norge der Politi (UP), NAV, Arbeidstilsynet, Tollvesenet, Skatteetaten og Statens vegvesen deltar.

Tillitsreform i offentlig sektor

Vårt velferdssamfunn, med en stor og sterk offentlig sektor, må tilby brede velferdsordninger som treffer flest mulig på best mulig måte. Arbeiderpartiet vil styre offentlig sektor basert på norske, sosialdemokratiske verdier som tillit, åpenhet og samarbeid. Vi får bedre tjenester og tettere kontakt mellom brukere og ansatte dersom de ansatte får mer tid og tillit til å gi hjelp og møte brukernes behov.

Folk på jobb i offentlig sektor har mye å være stolte av. Under koronakrisen viste offentlig ansatte hvor viktig det arbeidet de utfører er for fellesskapet. Det er likevel mange ansatte i offentlig sektor som bruker stadig mer tid på papirarbeid, kontrollrutiner og på å rapportere den samme informasjonen flere ganger. Mange måles på «indikatorer» som ikke fanger opp det som virkelig teller for kvaliteten på tjenestene. Altfor mange møter et system hvor de som bestemmer er fjernet fra folk, og hvor tjenestene er fliset opp av konkurranseutsetting, bestiller-utfører-modeller, outsourcing, internfakturering og ansvarsplumperisering. Grunnleggende velferdstjenester er ikke markeds- og konkurranseutsatt produksjon. Vi vil ha slutt på at vår felles velferdsstat styres basert på markedsmekanismer som ikke passer i offentlig sektor. Vi vil bort fra importerte ledelsesmodeller som ikke passer i Norge, og misforstått mål- og resultatstyring hvor det som kan telles, er det eneste som teller. Det offentlige skal være gullstandarden i arbeidslivet vårt, og tjenestene vi tilbyr her, skal være av beste kvalitet. Derfor trenger vi en ny arbeidsgiverpolitikk i staten.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjøre tillitsreform til en av de aller viktigste reformene for en Ap-ledet regjering fra 2021. Reformen skal involvere og forplikte alle deler av offentlig sektor.

- Redusere bruken av markedsmekanismer i alle deler av velferdsstaten, slik som bestiller-utfører-modeller, outsourcing, internfakturering, konkurranseutsetting, privatisering og markedsbasert finansiering av velferdstilbudet.
- Ta brukerorganisasjonene, de tillitsvalgte og ledelsen i alle store offentlige virksomheter med på en forpliktende prosess om hvordan tillitsreformen skal utformes på det enkelte område.
- Sørge for at Storting, regjering og departementene i samarbeid med partene styrer offentlig sektor basert på færre og bedre kvalitetsmål.
- Heve terskelen for å innføre nye brukerrettigheter som fører med seg økte krav til dokumentasjon og rapportering.
- Styrke trepartssamarbeidet og rettighetene ansatte har til å bli involvert i alle viktige prosesser, både i staten og i kommunene. Partssamarbeid skal bli en viktig del av jobben til offentlige ledere på alle nivåer i offentlig sektor.
- Endre tilsynet med offentlige virksomheter med større vekt på læring i tett dialog med ansatte og brukere. Mandatet til Riksrevisjonen og andre kontrollmyndigheter skal endres i tråd med dette.
- Sikre betingelsene for god tillitsstyring er til stede, blant annet gjennom «stedlig ledelse», som gir nærhet mellom ansatte og ledelse, og gjennom å satse på hele, faste stillinger i velferdstjenestene.
- Bruke digital teknologi som verktøy for tillitsstyring og sørge for at store IKT-prosjekter i offentlig sektor styres på en ny og bedre måte basert på tett involvering av brukere og ansatte, og ved å bygge opp kompetanse i egen organisasjon fremfor å kjøpe konsulenttjenester.
- Bidra til å få på plass lederutdanninger i offentlig sektor basert på den norske arbeidslivsmodellen.

Trygg og klimavennlig transport i hele landet

Økt fremkommelighet, bedre sikkerhet og miljøhensyn skal ligge til grunn for vår samferdselspolitikk, slik at folk og varer kommer raskt og trygt frem, ansattes lønns- og arbeidsvilkår må ivaretas og klimagassutslippene reduseres. Det offentlige må sørge for god infrastruktur som skaper levende lokalmiljøer og legger grunnlaget for lønnsomme arbeidsplasser.

Arbeiderpartiet vil føre en offensiv jernbanepolitikk for fremtiden. Jernbanesektoren er splittet opp i mange selskaper, og på flere strekninger er persontrafikken satt ut på anbud. Denne utviklingen gjør det vanskeligere for det offentlige å sikre et helhetlig jernbanetilbud, og for mange reisende er det blitt mer komplisert å reise med tog. Vi vil stanse konkurransesettingen og gjennomgå selskapsstrukturen i jernbanen med sikte på en mer helhetlig og oversiktlig organisering.

Prisveksten ved bygging av vei og jernbane har vært sterk de siste årene. Arbeiderpartiet mener at utbygging av infrastruktur må gjennomføres på en måte som gir mest mulig igjen for pengene.

Det er behov for et kraftig vedlikeholdsløft på fylkesveiene. Fylkeskommunene skal settes i stand til å ruste opp fylkesveinettet. Vi vil gjennomgå garantiinstituttet for bygging av vei for å sikre en rimelig fordeling av ansvar og risiko mellom nasjonale og lokale myndigheter.

Intelligente og autonome transportsystemer er i ferd med å revolusjonere samferdselssektoren. Vi ser store muligheter i digitalisering og ny teknologi, som kan skape et betydelig tryggere, mer effektivt og mer miljøvennlig transportsystem.

For Arbeiderpartiet er det avgjørende at den offentlige satsingen på infrastruktur gir større regionale og nasjonale ringvirkninger. Vi vil stykke opp anbud slik at det blir enklere for lokale aktører å delta. Ansatte i transportsektoren skal sikres gode lønns- og arbeidsvilkår, og kampen mot sosial dumping i transportsektoren må forsterkes.

Trygg og effektiv transport i hele landet

Veier, jernbane, havner og flyplasser binder Norge sammen og er helt avgjørende for bosetting og arbeidsplasser. Det offentlige må ha hovedansvaret for at denne infrastrukturen fungerer godt. Det er behov for en mer helhetlig utvikling av infrastruktur. Vi må bedre utnytte de mulighetene ny teknologi gir, og den totale planleggings- og utbyggingstiden for samferdselsprosjekter må reduseres betraktelig.

Havnene er viktige for verdiskaping og bosetting langs kysten. Etterslepet på investeringer i havnene er stort, og det er behov for en økt satsing. Vi vil ruste opp havner og farleder slik at vi kan få mer gods fra vei til sjø og sikre videre utvikling av fiskeriavhengige kystsamfunn.

Kystruten, som anløper 34 havner langs den langstrakte kysten vår, er av stor betydning for både passasjer- og godstrafikk. Arbeiderpartiet vil sørge for at dette viktige tilbudet videreføres med daglige anløp.

Nullvisjon for ulykker bør også gjelde på sjøen, og Arbeiderpartiet vil prioritere det ulykkesforebyggende arbeidet for å hindre drukning.

Arbeiderpartiet vil:

- **Fortsette arbeidet med en nullvisjon med mål om at det ikke skal forekomme ulykker med drepte og hardt skadde i veitrafikken.**
- I samarbeid med fylkeskommunene utarbeide en helhetlig og forpliktende plan for å redusere vedlikeholdsetterslepet på fylkesveier og sette fylkeskommunene i stand til å følge denne.
- **Utarbeide en helhetlig og forpliktende plan for å redusere vedlikeholdsetterslepet på riksveiene**
- **Utarbeide en nasjonal gjennomføringsplan for skredsikring av alle strekninger med høy og middels skredfaktor på riks- og fylkesveinettet som er:**
 - er forpliktende, tidfestet og ambisiøs.
 - sikrer at prosjekter blir utført sammenhengende og kostnadseffektivt.

- prioritérer de mest rasutsatte delene av riks- og fylkesveinettet.
- **Planlegge mer helhetlig** når lange riksveistrekninger skal bygges ut og prioritere ferdigstillelse av allerede planlagte strekninger
- **Gjennomføre samfunnsmessig evaluering** av fullførte samferdselsprosjekt for å høste kunnskap som styrker fremtidig organisering og gjennomføring av nye prosjekt.
- **Sikre offentlig eierskap og kontroll i jernbanesektoren** og stoppe konkurranseutsetting og oppsplitting.
- Redusere vedlikeholdsetterslepet på jernbanen og ferdigstille allerede vedtatte jernbaneutbygginger.
- **Gjennomføre en konseptvalgutredning** for Nord-Norgebanen, slik at jernbaneutbygginger i nord kan vurderes ved neste rulling av Nasjonal transportplan.
- Beholde Avinor-modellen for å driftet og videreutvikle flyplasser i hele landet.
- Kreve at offentlige innkjøpere av innenlands helikoptertjenester stiller konkrete flysikkerhetskrav ved kjøp av slike tjenester.
- Opprettholde et godt, desentralisert nett med kortbaneflyplasser og sørge for at disse brukes i arbeidet med elektrifisering av luftfarten.
- Øke bevilningene til havner og farleder langs hele kysten.
- Styrke samarbeidet mellom transportetatene, bygg- og anleggssektoren og relevante forskningsinstitusjoner.
- Sørge for et godt ferjetilbud og sikre at overføringene til fylkeskommunal ferjedrift samsvarer bedre med behovet de reisende og næringslivet har.
- Arbeide for å halvere fergetakstene i løpet av kommende stortingsperiode i samarbeid med fylkeskommunene, og senke inngangskostnaden for å kunne benytte Autopass. Endringene skal finansieres av staten.
- Få mer av godstransporten over fra landevei til sjø og jernbane.
- Gjøre ordningen med tilrettelagt transport (TT) til en nasjonal tjeneste.
- Vurdere et bredt sett av virkemidler for å gjøre sjøtransport av varer mer attraktivt.
- Utrede hvordan vi kan sikre effektiv utnyttelse av norsk havnekapasitet.
- Sørge for god infrastruktur, som havner, for transport av tømmer.
- Stoppe konkurranseutsetting av drift- og beredskapstjenester ved flyplassene.

En klimavennlig transportsektor

Samferdsel står for en stor del av de norske utslippene av klimagasser. Skal vi nå Norges mål om utslippskutt, må utslippene fra sektoren betydelig ned. Den vellykkede satsingen på elbiler og elferjer i Norge viser at det er mulig. Fremtidens transportsektor må være klimavennlig.

Arbeiderpartiet vil øke bruken av klimavennlig teknologi i næringstransporten, som står for to tredjedeler av utslippene i transportsektoren. Vi vil satse videre på elbiler og på utbygging av klimavennlig infrastruktur, som ladestasjoner, i hele landet. Bedre kollektivtransport er viktig, og staten må bidra mer til utbygging av kollektive transportløsninger i og rundt de store byene. Vi vil ha lavere klimautslipp, mindre kø og bedre byluft.

Arbeiderpartiet vil:

- At staten skal bidra med inntil 70 prosent av utbyggingskostnadene i store kollektivprosjekter i og rundt de største byene.
- Stille krav om at all bynær busstrafikk skal gå på nullutslippløsninger eller biogass innen 2028.
- Utvikle nye og forbedrede modeller for kollektivtilbud i områder med spredt bosetting, som HentMeg-ordningen.

- Innrette avgiftssystemet slik at det er rettferdig og bidrar til kutt i utslipp av klimagasser, og utrede hvorvidt veiprising kan erstatte bompenger som et bidrag til dette.
- Gradvis redusere fordelene på de dyreste elbilene, og øke CO₂-komponenten for nye bensin- og dieselbiler for å nå målet om at alt nybilsalg skal være nullutslippsbiler innen 2025.
- Gå gjennom avgifts- og subsidiesystemet for nyttekjøretøy, for å sikre at klimavennlige kjøretøy er mest lønnsomme.
- Bygge ut ladestasjoner for elbil i hele landet.
- Bygge ut godsterminaler, kryssingsspor og annen nødvendig infrastruktur på jernbanen, slik at mer gods kan overføres fra vei tilbane.
- Legge til rette for hel- eller delelektrifisering, eller bruk av annen teknologi, for å redusere utslipp fra gjenværende dieselstrekninger på jernbanen.
- Forbedre nattog-tilbudet i Norge og koble Norge på det dansk-svenske samarbeidet for å etablere nattog til kontinentet.
- Ha en støtteordning for fylkeskommuner som bytter ut sine hurtigbåter og gamle ferjer med lav- og nullutslippsfartøy.
- Bruke innkjøpmakten i stat og kommune til å utvikle og ta i bruk ny teknologi for klimavennlig maritim transport, og legge til rette for overføring av gods fra vei til sjø.
- Øke kommunenes mulighet til å innføre egne klimatiltak i transportsektoren, som for eksempel utskifting av servicekjøretøy nullutslippssoner og større lokalt selvstyre i parkeringspolitikken.
- Gi kommunene frihet til selv å organisere og regulere tilbudet av elsparkesykler innenfor sine grenser.
- Etablere landstrøm ved de største havnene, og åpne for differensiert havneavgift for

- å stimulere skip til å gjøre nødvendige investeringer for å kunne benytte landstrøm.
- Gradvis skjerpe kravene til innblanding av andregenerasjons biodrivstoff for alle relevante transportformer.
- Ha som mål at driften av landets flyplasser er fossilfri innen 2030, og at all innenlands flytrafikk er utslippsfri innen 2040.
- Stimulere til at klimavennlige energibærere som hydrogen og ammoniakk utvikles for tungtransport og store skip.

Trygge arbeidsplasser og norske lønns- og arbeidsvilkår

Mange som jobber i samferdselssektoren opplever press på lønns- og arbeidsvilkår. Det gjelder yrkessjåfører på norske veier, norske sjøfolk og ansatte i luftfarten. Det skaper dårlig sikkerhet og fører til tilstander i arbeidslivet vi ikke ønsker i Norge. Arbeiderpartiet vil skjerpe innsatsen mot sosial dumping og arbeidslivskriminalitet. Dette vil gi tryggere transport, øke yrkesstoltheten blant de som jobber i sektoren, bedre rekrutteringen og bedre økonomiske rammebetingelser for seriøse transportører. Vi vil bidra til at flere ønsker å bli yrkessjåfør, og sørge for tilgjengelig utdanning av høy kvalitet.

Det er planlagt store investeringer innenfor samferdselssektoren de neste tiårene. Samtidig er det for få norske bedrifter som får offentlige oppdrag til utbygging av vei, jernbane og kystverk. For Arbeiderpartiet er det avgjørende at den store offentlige satsingen på infrastruktur bidrar til lokale og regionale arbeidsplasser.

Arbeiderpartiet vil:

- Sørge for at det i offentlige anbud stilles krav om faste ansettelse, fagarbeidere, lærlinger, ryddige lønns- og arbeidsvilkår og maksimalt antall kontraktsledd.
- Sørge for at store samferdselsutbygginger organiseres slik at nasjonalt, regionalt og lokalt næringsliv kan delta i konkurransen om oppdrag.
- Sikre et godt drosjetilbud i hele landet og derfor stoppe liberaliseringen av drosjenæringen.

- **Ha strengere rammer for tungtransport på vei og kabotasjekjøring ved å:**
 - stille krav til utenlandske operatører om registrering og betaling av merverdiavgift fra første krone både for lastebil- og busstransport.
 - øke kontrollvirksomheten til Arbeidstilsynet og Statens vegvesen.
 - stille økte krav til utrustning av kjøretøy og kompetanse for sjåfører på vinterføre.
- **Stille krav om norske lønns- og arbeidsvilkår i norske farvann og på norsk sokkel, og sikre en sterk nettolønnsordning.**
- **Ta initiativ til et regelverk som sikrer ansatte hele og faste stillinger direkte hos flyselskapet, tydeliggjøre at hjemmebasereglene klart definerer arbeidsgiveransvaret, og hindre at norske og europeiske ansatte på norskregistrerte fly i interkontinental trafikk byttes ut.**
- **Sørge for at Luftfartstilsynet har tilstrekkelig med ressurser til å kunne ivareta et høyt sikkerhetsnivå i luftfarten, og at Luftfartstilsynet og Arbeidstilsynet gjennomfører tilsyn med alle selskaper som opererer i Norge.**

I front for å utvikle og ta i bruk ny teknologi

Samferdselssektoren er under kraftig utvikling, blant annet på grunn av ny teknologi. Nye, klimavennlige motorer og nye tjenesteplattformer utfordrer eksisterende forretningsmodeller. Helt eller delvis autonome kjøretøy skaper en ny virkelighet som byr på store muligheter. Med ny teknologi følger også utfordringer. Skal vi skape norske arbeidsplasser og unngå at teknologien får styre samfunnsutviklingen, er det viktig med sterkt politisk styring når ny samferdselsteknologi tas i bruk.

Norge skal være i front i utvikling, utprøving og implementering av ny teknologi innenfor et bredt spekter av transportteknologier. Det gjelder særlig innenfor maritim transport, der vi allerede er langt fremme og har et stort potensial for arbeidsplasser og verdiskaping.

Arbeiderpartiet vil:

- **Ta en ledende rolle i teknologiutviklingen på områder hvor vi har fortrinn, som utslippsfrie lastebiler og anleggsmaskiner, autonome og utslippsfrie skip og utslippsfri luftfart.**
- **Starte en nasjonal satsing på ubemannet teknologi, som innebærer både utvikling og utprøving.**
- **Øke bevilgningene til forskning innenfor samferdselssektoren og legge til rette for bedre samarbeid mellom transportetatene og relevante forskningsinstitusjoner.**
- **Gjøre tilgang til høykapasitets internett til en rettighet på lik linje med strøm og arbeide for nye teknologiske løsninger, som for eksempel 5G, til hele landet.**
- **Sørge for at Nasjonal transportplan i større grad ses i sammenheng med planlegging og utbygging av strømnettet og digital infrastruktur.**
- **Endre regelverket for å gi kommunene større mulighet til å prøve ny teknologi og trafikkstyring som kan fremme klimavennlig transport.**
- **Jobbe for sømløse billetter og overganger på kollektivtransport i hele landet.**

Digitalisering: Tilgjengelighet for alle

Med den teknologiske utviklingen følger store muligheter. I et avansert industrisamfunn som Norge, med små forskjeller og høy tillit, kan digitaliseringen skape nye arbeidsplasser og gjøre offentlige tjenester bedre i hele landet. Digitalisering gir økte muligheter for et desentralisert arbeidsliv og politikken må utformes slik at små lokalsamfunn ikke tappes for kompetanse.

Den teknologiske revolusjonen har også en bakside. Lar vi markedskretene rå, vil plattformøkonomien skape nye monopoler, utfordre det trygge arbeidslivet og gjøre offentligheten mer polarisert. Vi er i ferd med å få nye, dypere klassekiller fordi store grupper i samfunnet, ikke minst eldre, hektes av. For Arbeiderpartiet er det avgjørende at alle skal med, og at det er fellesskapet som styrer utviklingen når teknologien endrer samfunnet, og ikke omvendt. Arbeiderpartiet vil bekjempe digitalt utenforskning.

Den viktigste verdien i den digitale økonomien er data som hver og en av oss produserer gjennom vår bruk av internett og alt som er tilkoblet. Arbeiderpartiet vil beskytte innbyggerne mot digital overvåkning og påvirkning og stille strengere krav til at private selskaper deler data.

For Arbeiderpartiet er hovedprioriteringen i digitaliseringspolitikken å:

- Digitalisere offentlig sektor på en måte som gjør kvaliteten bedre og den offentlige forvaltningen mer åpen, som sikrer løsninger for god offentlig forvaltning av data, og som desentraliserer langt mer av tjenestetilbudet enn det som er tilfelle i dag.
- Motvirke nye klassekiller ved å styrke det organiserte arbeidslivet, gjennomføre et historisk løft for kompetanseheving gjennom hele arbeidslivet og i befolkningen generelt, og sikre at også de nye digitale aktørene bidrar til fellesskapet ved å betale skatt.
- Føre en strategisk industri- og næringspolitikk for å skape nye jobber, og gjøre offentlig sektor til en partner for selskaper som kan levere nye digitale

løsninger innen blant annet helse, omsorg og energi.

- Føre en politikk for mer åpenhet og samarbeid for å sikre personvernet, datadeling og rettferdig konkurransen.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge til rette for tunge digitale miljøer flere steder i offentlig sektor og over hele landet, slik at offentlig sektor blir en strategisk partner for det digitale næringslivet.
- Teste ut en ordning med frie innovasjonsmidler, der de fremste teknologi- og kunnskapsmiljøene årlig inviteres til å foreslå digitaliseringsgrep som kan forbedre tjenestene offentlig sektor tilbyr.
- Gjennomføre en grundig digital bask av det norske lovverket med mål om å identifisere og fjerne hindringer for innovasjon og digitalisering.
- Gjennomføre et bredt kartleggingsarbeid av endrede prosesser i offentlig sektor som følge av håndteringen av covid-19, for å identifisere læringspunkter og forbedringer som vi tar med oss og utnytter etter at pandemien er over.
- Arbeide internasjonalt for å sikre at de globale plattformselskapene skattlegges effektivt, og gjennomføre nasjonale tiltak ved utilstrekkelig fremgang i dette arbeidet.
- Lage en nasjonal strategi og et godt regelverk for data gitt av innbyggerne, for å sikre økt verdiskaping og at fellesskapet tar del i verdiskapingen.
- Ta initiativ til et samarbeid mellom myndigheter og næringsliv om et nordisk talentrekrutteringsprogram, som skal sikre at bedrifter får økt tilgang til de fremste digitale talentene i verden.
- Etablere flere nye forskningssentre for næringsdrevet digitalisering (FND), som samler ekspertise fra forskning, akademia og næringsliv etter modell fra tilsvarende ordninger på miljøvennlig energi.

- Styrke innsatsen på forskning, utvikling og innovasjon innenfor muliggjørende teknologier, som kunstig intelligens, stordata, autonome systemer og tingenes internett.
- Utvikle en nasjonal tiltaksplan for cybersikkerhet i næringslivet i samarbeid med Næringslivets sikkerhetsråd. Planen bør særlig rettes inn mot små og mellomstore bedrifter.
- Vurdere krav om datadeling fra private selskaper og beskytte innbyggerne mot digital overvåkning og påvirkning.
- Legge til rette for god opplæring og hjelp til brukere som ikke behersker digital teknologi.
- Legge til rette for at informasjon, kommunikasjon og IKT er universelt utformet.
- Utarbeide en nasjonal strategi og retningslinjer for personvern og digitalt privatliv, og ta et internasjonalt initiativ til internasjonale minstestandarder for personvern.

Del 2:

Velferd.

En god oppvekst varer hele livet

En god oppvekst varer hele livet.

Arbeiderpartiets mål er at alle barn skal vokse opp i trygghet, uansett hvem de er, hvor de kommer fra, og hvordan familien deres er satt sammen.

Familien er det viktigste fellesskapet for de fleste barn og unge. Familier med tid og overskudd til å være til stede for sine yngste, er den beste rammen for barn og unges oppvekst. Derfor vil Arbeiderpartiet videreutvikle skole og barnehage, SFO/AKS og fritidstilbud slik at alle barn og familier får glede av det. Vi vil organisere skoleverdagen på en måte som bedre enn i dag passer med foreldrenes travle hverdag, og vi vil ansette flere kompetente voksne til å jobbe med og rundt de yngste barna. Vi vil sørge for at barn og unge som sliter med psykiske problemer, stress, press og prestasjonsjag, får den hjelpen de trenger, og ikke bærer hele byrden alene.

Det er foreldre og foresattes ansvar å oppdra barna sine. Men hvor godt vi lykkes med å fostre opp kommende generasjoner, sier mye om et samfunn. Arbeiderpartiets mål er at alle barn skal kunne leke, lære, utvikle seg og utfolde seg i trygge omgivelser. Det gjelder i barnehagen, på skolen og på SFO. Dette er viktige fellesarenaer som må være tilgjengelige for alle barn på lik linje med kultertilbud, idrett og andre fritidsaktiviteter. Derfor må fellesskapet ha gode tilbud til barn og unge, både de som alle benytter seg av, og de som er til for barn og familier med behov for ekstra hjelp og støtte.

Mange barn vokser opp i familier med utfordringer. Det kan være økonomiske problemer, vold, rus, sykdom eller andre forhold som gjør barn utrygge. Fellesskapet skal stille opp for familier og barn som trenger det. Enten det er gjennom kommunale tjenester, barnevern, veiledning eller et tilpasset tilbud for å hjelpe foreldre eller barn: Vi må stille opp.

Mange barn med funksjonsnedsettelse er ekskludert i dag fra deltagelse i lek og ekskludert fra sin nærskole på grunn av manglende universell utforming og tilrettelagt undervisning. Barnehager, lekeplasser og skoler må være universelt utformet for at alle skal kunne delta.

Barnehage, skole og utdanning: En god offentlig skole og lik rett til utdanning

For Arbeiderpartiet er en god offentlig skole og lik rett til utdanning avgjørende for at alle mennesker skal ha mulighet til å utvikle seg, skape gode liv og oppnå sine mål. Gjennom tidlig innsats vil Arbeiderpartiet investere mer i de yngste barna. Tidlig innsats starter i barnehagen, og vi vil sørge for gode barnehager med kvalifiserte voksne som gir trygghet og stimulerer til lek, læring og utvikling.

Skolens oppgave er at alle barn lærer og har det bra. Da trenger vi også flere kvalifiserte lærere. Arbeiderpartiet vil ha en inkluderende skole som ser alle elevene og utjewner forskjeller. Ingen barn skal oppleve å stå utenfor fellesskapet. Alle barn har rett til å gå på sin nærskole.

Videregående opplæring skal gi ungdom den yrkeskompetansen eller studieforberedelsen de trenger videre i livet. I dag slutter for mange elever på videregående før endt utdanning. Arbeiderpartiet skal jobbe for at flere fullfører videregående opplæring. Yrkesfagene er spesielt viktige for å utdanne fagarbeiderne arbeidslivet etterspør.

Les mer om vår satsing på kompetanse i arbeidslivet i kapitlet «Det kompetente arbeidslivet».

Gode barnehager for alle barn

Barnehagen skal være et trygt og godt sted å ta sine første skritt. Gjennom lek og utforskning utvikler barna ferdigheter de tar med seg videre i livet, innenfor trygge og gode rammer. Vi vil at barna skal møte flere kompetente og kvalifiserte voksne. Tidlig innsats begynner i barnehagen med dyktige fagfolk som har tid og tillit til å følge opp hvert enkelt barn. Barnehager må ha en rimelig pris, og eventuelle overskudd i private barnehager må komme barna til gode. For Arbeiderpartiet er det et mål at barn skal få plass i barnehagen uavhengig av når på året barnet er født.

Arbeiderpartiet vil:

- **Jobbe for at minst halvparten av de ansatte i alle barnehager som jobber direkte med barna, er barnehagelærere, og øke andelen fagarbeidere.**
- **Styrke kvaliteten i barnehagen gjennom krav til tilstedeværende leder, vikarbruk, mulighet for kompetanseutvikling for de ansatte og stille krav om at barnehagefaglige vurderinger skal vektlegges i eiers styring av barnehager.**
- **Jobbe for at flest mulig kommuner innfører minimum to barnehageopptak i året.**
- **Bevare maksprisordningen og rett til søskenmoderasjon.**
- **Gjøre barnehagen gratis fra det tredje barnet som går samtidig i barnehagen. Inntektstap og merkostnader for denne reformen må kompenseres fra staten.**
- **Sikre at barna får sunn og variert mat.**
- **Forbedre ordningen med gratis kjernetid i barnehagen, særlig i områder med integrerings-, språk- og levekårsutfordringer.**
- **Utrede rett til å få barnehageplass i nærmiljøet.**

- **Rekruttere flere menn til å jobbe i barnehage.**
- **Innføre et tydelig og strengt regelverk for private barnehager ved å:**
 - endre det økonomisk regelverket for private barnehager, for å sikre at skattepengene og foreldrebetalingen går til bedre barnehager og ikke uakseptable verdiuttak av eiere.
 - ha strengere regulering av kjøp og salg av barnehager og hindre kortsiktige eiere som utenlandske oppkjøpsfond å kjøpe seg opp i barnehagesektoren.
 - ha et finansieringssystem for private barnehager som gir kommunene større mulighet til å regulere barnehagesektoren lokalt, og som sikrer reelt mangfold av barnehager.
 - innføre et lovmessig skille mellom kommersielle og ideelle barnehager.
 - gi kommuner adgang til å stille samme krav til private som offentlige barnehager, inkludert krav til åpningstider, kvalitet, innhold og inntak av lærlinger.
 - stille krav om at ansatte i private barnehager skal ha lønns- og arbeidsvilkår minst på linje med ansatte i offentlige barnehager.

En fremtidsrettet organisering av skoledagen

De fleste elever på småtrinnet benytter seg av skolefritidsordningen (SFO) etter endt skoledag. I dag varierer kvaliteten og prisnivået på SFO for mye. Arbeiderpartiet ønsker å øke kvaliteten og senke prisen på SFO. De ulike yrkesgruppene i skolen må samarbeide for å sikre at flere barn fullfører utdanningsløpet.

Arbeiderpartiet vil:

- Innføre gratis SFO, i første omgang for alle førsteklassinger, og arbeide for lavere pris på SFO for alle barn.
- Jobbe for søskenmoderasjon for familier som har barn både i barnehage og i SFO.
- Vurdere å utvide antall timer på skolen for de yngste elevene slik det blir mer tid til både fag og lek.
- Innføre et sunt, enkelt skolemåltid i løpet av dagen og gi skolene frihet til å organisere dette selv.
- Arbeide for at alle barn og unge skal kunne få undervisning på kulturskolen, og at deltakeravgiften ikke er så høy at noen ekskluderes.
- Utvikle en nasjonal standard for innholdet og kvaliteten i SFO. De nasjonale kvalitetskravene skal bidra til:
 - at barna får et variert SFO-tilbud, som blant annet inkluderer leksehjelp og lek.
 - at barna får mulighet til hjelp med skolearbeidet i SFO, blant annet gjennom en bedre kobling mellom det som skjer i SFO, og skolefagene.
 - at det skal være et tilbud til alle elever hver dag.
 - at alle barn daglig er i fysisk aktivitet.
 - at laget rundt barna styrkes slik at alle barn møter kvalifiserte og kompetente voksenpersoner.
 - at mulighetene for etter- og videreutdanning for ansatte i skolefritidsordningen styrkes blant annet ved å utvikle et fagskoletilbud sammen med partene i arbeidslivet og tilby fullfinansierte plasser.

Tidlig innsats i en skole som ser alle elevene

For Arbeiderpartiet er det avgjørende at alle elevene lærer de grunnleggende lese-, skrive- og regneferdighetene tidlig, og at vi bygger et sterkere lag rundt hver enkelt elev. Det skal være plass til alle i den norske skolen, og elevene skal utfordres og utvikles på sine egne premisser. Arbeiderpartiet vil at alle elevene som trenger spesialundervisning, skal få det av kompetent pedagogisk personell.

Vennskap og sosiale ferdigheter har avgjørende betydning for læring og utenforskning er alvorlig for den som blir stående alene. Det må jobbes mer systematisk for at de yngste barna våre raskt blir del av et sosialt fellesskap.

Arbeiderpartiet vil:

- Innføre en lese-, skrive- og regnearanti, blant annet ved å opprette innsatsteam med spesialpedagoger og andre fagfolk som skal utgjøre et sterkere lag rundt elevene som har behov for det.
- Bedre overgangene mellom barnehage, barneskole, ungdomsskole og videregående skole.
- Evaluere seksårsreformen, og gjennomføre flere prøveprosjekter med mer fleksibel skolestart.
- Sikre at spesialundervisningen startes opp raskest mulig når behovet oppstår, og at den innrettes slik at elevene i størst mulig grad inkluderes i klassen.
- Sikre at pedagogisk-psykologisk tjeneste (PPT) har forsvarlig kompetanse og bemanning.
- Styrke hjem-skole-samarbeidet og sikre gode leksehjelpsordninger, også på ungdomstrinnet.
- Iverksette tiltak for at gutter skal lykkes bedre i grunnskolen.
- Tilrettelegge for at faglig sterke elevene får de utfordringene de trenger.

En mer praktisk skole

Arbeiderpartiet mener grunnskolen skal gi en bred grunnopplæring til barn og unge, både for de praktiske talentene og de mer teoretisk anlagte. Grunnskolen skal være en forberedelse for både yrkesfag og studiespesialisering, og gi alle barn rike og varierte mestringsopplevelser. Praktisk-estetiske fag har en verdi i seg selv og må sikres en større plass i alle barns skoleverdag. I teorifag er det også viktig å ta i bruk flere praktiske tilnærningsmåter for å lære fagstoff. Kompetansebegrepet i alle fag handler om å tilegne seg kunnskap og å trenere ferdigheter, og Arbeiderpartiet ønsker at norsk grunnskole skal være i front når det gjelder å utvikle praktisk pedagogikk og didaktikk, særlig innenfor basisfagene norsk, matematikk og engelsk.

Grunnskolen skal forberede og motivere for alle utdanninger. Det skal være og oppleves som en reell forberedelse for elever som både sikter seg inn mot yrkesfag og studiespesialisering på videregående skole. Utviklingen av morgendagens fagarbeidere starter i første klasse og skal være en vesentlig del av norsk grunnskole. Skolen må lære elevene å gjøre og gjennomføre, og at det er like viktig som å vite. Elevene må lære å bruke teorien skolen utstyrer dem med. Slik får de dypere forståelse for teoretisk kunnskap hva de skal med den. Det er viktig i alle yrker og utdanninger.

Arbeiderpartiet vil:

- Innføre «praktiske ferdigheter» som en sjette grunnleggende ferdighet, fordi praktiske ferdigheter er kunnskap som er viktig og verdifull i seg selv, der elevene skal skape, utforske, utvikle kreativitet, innovasjon, problemløsning, og kritisk tenking.
- Øke bruken av praktisk læring i alle fag, og vurdere hvordan praktisk læring kan fremmes og vektlegges i kompetansemål, vurdering og eksamsformer.
- Styrke praktisk læring i teoritunge fag ved å lage en nasjonal strategi som sørger for at det utvikles og deles innovativ og engasjerende metodikk, særlig i basisfagene norsk, matematikk og engelsk.
- Legge til rette for at alle skoler har tilgang til verksted, skaperverksted, sløydsal, og tilsvarende læringsarenaer gjennom et spleislag mellom stat og kommune, og begynne med ungdomsskolene.
- Praktisk pedagogikk og didaktikk skal vektlegges i lærerutdanningene og i etter- og videreutdanning for lærere i alle fag.
- Styrke og forbedre de praktiske og estetiske fagene gjennom en egen strategi, ved blant annet å sikre at skolene har materialer og utstyr.
- Gi lærere mulighet for etter- og videreutdanning også i praktiske og estetiske fag.
- Øke andelen kvalifiserte lærere innen de praktiske og estetiske fagene.
- Gjennomgå valgfagene i ungdomsskolen og stille krav om at alle skoler skal tilby minst ett praktisk rettet valgfag som gir standpunktcharakter.
- Evaluere eksamsordningen, både på ungdomsskole og videregående skole, slik at eksamen/sluttvurderingen gjenspeiler kompetansemålene i læreplanene.
- At kunnskap om den norske modellen og trepartssamarbeidet skal få en større plass i undervisningen på skolen.
- Legge til rette for at alle ungdomsskoler har tilbud om elevbedrift og utplassering i arbeidslivet.
- Videreutvikle entreprenørskap i skolen som valgfag.
- Stille strengere krav til kvaliteten og omfanget på svømmeundervisningen, slik alle barn lærer å svømme.
- Sikre at alle elever fortsatt har tilgang til skolebibliotek, også elever på privatskoler, og inkludere skolebibliotekarene i det pedagogiske arbeidet.
- Arbeiderpartiet vil videreføre lovkravet om leirskole i ny opplæringslov.

Lærere med bedre tid og tillit

Dyktige lærere som har tid og tillit til å følge opp hver enkelt elev, er forutsetningen for en god skole. Arbeiderpartiet vil innføre en tillitsreform som fjerner unødvendig rapportering og byråkrati for de ansatte og gir dem mer tid til læring og oppfølging av elevene.

Arbeiderpartiet vil:

- **Avbyråkratisere skolen ved å fjerne tidstyver og unødvendige krav til rapportering og dokumentasjon.**
- **Gjennomgå grunnskolens kvalitetsvurderingssystem (NKVS) sammen med partene i skolen, med mål om å redusere bruken av tester og prøver og sikre at styringen fremmer mer og bedre læring i skolen.**
- **Tilrettelegge for flere karriereveier for ansatte i skolen og erstatte lærerspesialistordningen med en partsforankret ordning som gir lærerne bedre tid til utviklingsarbeid, karriereutvikling og profesjonsfellesskap på skolen.**
- **Garantere fortsatt storsatsing på kompetanseutvikling for lærere i skolen og utvide mulighetene til etter- og videreutdanning til å gjelde flere fag.**

Fleire kvalifiserte lærere

Lærermangelen i skolen er økende. For Arbeiderpartiet er det viktig at alle elever får lærere som er kvalifiserte og har tid til dem. Vi mener at behovet for flere lærere i den norske skolen er stort, og vil ansette, utdanne og rekruttere flere lærere.

Arbeiderpartiet vil:

- **Sørge for at det ansettes flere kvalifiserte lærere og beholde minstenormen for lærertetthet.**
- **Beholde kompetansekravene, men fjerne «avskiltingen» av lærere utdannet før 2014.**
- **Øke andelen kvalifiserte lærere og investere i økt kompetanse ved å:**

- gjennomføre et kompetanseløft for de som underviser i skolen og mangler formalkompetanse.
- øke andelen lærere som får økt kompetanse på klasseledelse, pedagogisk bruk av digitale læremidler og spesialpedagogikk.
- flytte ansvaret for at lærerne får kompetanseheving, fra arbeidstaker til arbeidsgiver og gjøre det obligatorisk for kommunene å lage en plan for videreutdanning.
- etablere hospiteringsordninger i skolen for lærere, skoleledere og de som utdanner lærere. Hospitering i relevant arbeidslivet bør bli en norm for lærere og rådgivere på yrkesfag.
- **Satse mer på skoleledelse og skolefaglig kompetanse på alle nivåer i skolen**
- **Utvikle et eget program for å rekruttere tilbake lærere som har forlatt yrket.**

En bedre lærerutdanning

Foreldre skal være trygge på at barna får god oppfølging og undervisning av høy kvalitet i skolen. Derfor er det viktig for Arbeiderpartiet å utdanne flere lærere over hele landet og å styrke lærerutdanningene.

Arbeiderpartiet vil:

- **Erstatte inntakskravet på fire i matematikk med bredere og mer treffsikre opptakskrav på lærerutdanningen.**
- **Prøve ut flere alternative opptaksordninger til lærerutdanningene, for eksempel intervjuer.**
- **Styrke kvaliteten i lærerutdanningene og øke studieintensiteten ved å heve pedagogikkandelen, øke antall praksisdager og gi studentene mer erfaring i praktisk lærerarbeid.**
- **Beholde den femårige grunnskolelærerutdanningen på masternivå.**
- **Igangsette en ny nasjonal rekrutteringskampanje til lærerutdanningen, særlig rettet mot menn.**

Økt innsats mot mobbing

Barn og unge skal ha et godt og trygt skolemiljø, det er et felles ansvar. Ingen skal være redd for å oppleve mobbing, verken på skoleveien, i friminuttene eller i timen. Arbeiderpartiet vil intensivere innsatsen mot mobbing i den norske skolen.

Arbeiderpartiet vil:

- Etablere beredskapsteam mot mobbing i alle kommuner.
- Gi kommunene mulighet til å ansette flere miljøarbeidere og miljøterapeuter på skoler for å styrke et godt læringsmiljø. Endre kapittel 9A i opplæringsloven i dialog med partene i skolen, slik at både elevenes og lærernes rettssikkerhet ivaretas på en bedre måte i arbeidet med et trygt skolemiljø.
- Prioritere det forebyggende arbeidet og gjennomføre et bredt kompetansehevingsprogram om mobbing som alle voksenpersoner i skolen kan søke på.
- Utvikle statlig kompetancesenter som skal veilede og sikre lik behandling i saker om mobbing, uavhengig av hvilken kommune man bor i.
- Styrke kommunenes arbeid med kunnskapsbasert oppfølging av mobbesaker og veiledning av berørte familier, særlig knyttet til skoler og barnehagers oppfølging av aktivitetsplikten, og arbeide for at alle kommuner får tilgang til kunnskap og veiledning fra aktuelle fagmiljø i sitt arbeid.
- Styrke laget rundt elevene med ressurser og fagfolk for å bedre kunne løse sosiale utfordringer og sikre mer tid til læring og elevoppfølging.

En fremtidsrettet videregående opplæring som flere fullfører

Videregående opplæring skal gi ungdom yrkeskompetansen eller studieforberedelsen de trenger, og alle skal få et tilbud som gir dem gode muligheter videre. Det er fremdeles for mange elever som ikke fullfører videregående opplæring.

Arbeiderpartiet vil:

- Gi elever rett til sluttkompetanse i tråd med anbefalingene fra Lied-utvalget.
- Tilby intensivopplæring mellom ungdomstrinnet og videregående opplæring for elever med svake grunnleggende ferdigheter.
- Sørge for bedre oppfølging av elever med særskilte utfordringer som risikerer stort travær.
- Dele skoleåret i terminer.
- Beholde fylkenes rett til selv å bestemme hvordan opptak til videregående skole skal foregå.
- Forbedre dagens travårsreglement slik at det blir mindre rigid og byråkratisk, mer rettferdig for elevene og legger opp til økt gjennomføring.
- Tilby flere språkfag, herunder tegnspråk, i den videregående skolen.
- Tilby faglig sterke elever å ta flere fag på høyere nivå.
- Ha en helhetlig gjennomgang av alle stipendordningene for elever og læringer i videregående opplæring, inkludert ordningene for borteboere.
- Evaluere eksamsordningen, både på ungdomsskole og videregående skole, slik at eksamen/sluttvurderingen gjenspeiler kompetansemålene i læreplanene.

Fremtidens fagarbeidere:

Det norske nærings- og samfunnslivet trenger flere fagarbeidere for å bygge den moderne velferdsstaten og en industri i verdenstoppen. For mange yrkesfagelever får ikke lærepllass og for få gjennomfører med fag- eller svennebrev. Arbeiderpartiet vil styrke lærlingeordningen, gi yrkesfagopplæringen bedre vilkår og sørge for at arbeidslivet som venter etter fullført utdanning, er attraktivt, trygt og seriøst.

Arbeiderpartiet vil:

- Innføre en læreplassgaranti som sikrer at alle elever som er kvalifisert, får lærepllass. Dette skal se gjennom et forpliktende samarbeid mellom staten, fylkeskommunen og arbeidslivet med vekt på:
 - Bedre oppfølging av ungdom i overgangen fra skole til læretid.
 - At antallet elevplasser på yrkesfag samsvarer med mulighetene for lærepllass
 - At innføringen av læreplassgaranti påbegynnes innen fag der offentlige arbeidsplasser har høy andel av læreplassene
 - At å være lærebedrift blir mer attraktivt blant annet gjennom styrkede krav til seriøsitet og bruk av læringer ved offentlige innkjøp og anbud
- Gi skolen ansvaret for å følge opp læringer det første året av læretiden, og sammen med lærer og arbeidsgiver differensiere oppfølging og varighet etter behov.
- Gi ungdom med behov for støtte til livsmestring særskilt oppfølging i skole og læretid, for at flere skal gjennomføre videregående opplæring.
- Gjeninnføre forsterket lærtingtilskudd for bedrifter som tar inn læringer med særsikte behov.
- Etablere et nasjonale senter for yrkesfag.
- Legge til rette for fleksible løp i flere utdanningsprogrammer, der elevene får veksle mellom skole og arbeidsliv.

- Styrke stipendordningen.

- Gi alle læringer et lærlingbevis som gir samme fordeler som elever og studenter har.
- Styrke yrkesopplæringsnemndas mandat i arbeidet med utvikling av fag -og yrkesopplæring.
- Investere mer i utstyr på yrkesfaglinjene slik at opplæringen blir mer relevant.

Fagskolene:

Flere studieplasser og økt satsing

Fagskolene skal gi solid høyere yrkesfaglig utdanning og være et likeverdig yrkesfaglig alternativ til universitets- og høgskoleutdanning. Arbeiderpartiet vil gi fagskoleutdanningene en viktigere rolle i den livslange læringen og jobbe for et tett samarbeid mellom fagskolene og partene i arbeidslivet.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomføre en forpliktende opptrapningsplan med tusen nye fagskoleplasser årlig over fem år, i tråd med arbeidslivets behov.
- Gjennomgå dimensjoneringen av og finansieringen i fagskolesektoren for å sikre at utdanningstilbudene er tilgjengelige, relevante og har god kvalitet.
- Gi fagskolelærere bedre muligheter til å utvikle sin pedagogiske kompetanse.
- Gjøre fagskoler til en mer attraktiv karrierevei ved å øke kunnskapen om fagskolesektoren på ungdomsskolen og i videregående opplæring.
- Opprette et nasjonalt studentombud for fagskolestudentene.
- Legge til rette for flere bransjeprogrammer og etter- og videreutdanningstilbud som tar i bruk fagskolenes kapasitet og kompetanse.
- Styrke innholdet og den pedagogiske undervisningskompetansen i fagskolene.
- Jobbe for flere desentraliserte

fagskoletilbud som kan kombineres med jobb.

- Legge til rette for mer internasjonalisering og utveksling i fagskolesektoren.
- At fagskoleutdanning skal bygge på og være i samsvar med relevante yrkesfaglige, kunstfaglige, etiske, vitenskapelige og pedagogiske prinsipper.
- Utvikle og styrke Norges brannskole (NBSK) i Fjelldal.

Et løft for skolebygg, teknologi og digital kompetanse

Digitalisering endrer hverdagen til lærere, elever og foreldre, og digital kompetanse er en forutsetning for å klare seg i dagens samfunn. Arbeiderpartiet vil satse på et teknologiløft for skolen, slik at elevene kan lære bedre og bli mer kompetente i møte med digitaliseringen.

Gode skolebygg tilrettelegger for god, aktiv og variert læring.

Arbeiderpartiet vil:

- Sørge for gode finansieringsordninger til kommuner som vil bygge nye eller ruste opp gamle skolebygg .
- Sikre tilgjengelig og oppdatert utstyr og tilgang til høyhastighetsnett i skolen.
- Gi lærerne økt kompetanse i bruk av digitale læremidler og pedagogisk kvalitetssikring av læremidlene.
- Innføre en nasjonal støtteordning for å utvikle gode digitale læremidler.
- Sikre at alle elever får erfaring med koding som del av skolens faginnhold.

Økt likestilling og bedre universell utforming

Den norske skolen skal være likestilt. Det betyr at den må være tilpasset og reelt tilgjengelig for alle elever, uansett hvem de er, og hvilke behov de har. For mange elever opplever at verken bygningsmasse, uteområder, hjelpeemidler eller undervisning er tilpasset dem. En skole for alle må være universelt utformet, og skolen må ha

kunnskap om de ulike elevenes behov, slik at barna kan leke, lære og utvikle seg i trygge rammer.

Arbeiderpartiet vil:

- Sette rådgivningstjenesten i stand til å gi bedre veiledning til elever med funksjonsnedsettelse.
- Kreve at læremidler og eventuelle hjelpeemidler må være tilgjengelig og tilpasset den enkelte elevs funksjonsnivå.
- Gjennomføre «Veikart for universelt utformete nærskoler» innen 2030.

Strengere regler for å hindre privatisering og kommersialisering

For Arbeiderpartiet er det viktig at alle barn får en god utdanning, og at ulike barn går på samme skole. Arbeiderpartiet vil hegne om den offentlige fellesskolen der barn og unge med ulik bakgrunn og fra ulike samfunnslag møtes og lærer hverandre å kjenne. Fellesskolen bygger opp tilliten og ned forskjellene mellom folk, det er bra for fellesskapet, økonomien og livskvaliteten vår.

Et stort innslag av private skoler tapper offentlige budsjetter og skaper større skiller mellom barna.

Arbeiderpartiet vil:

- Si nei til etablering av nye kommersielle privatskoler og stramme inn privatskoleloven.
- Innføre en lokal vetorettslikhet slik at kommuner og fylkeskommuner selv kan styre omfanget av private skoler og ta hensyn til det totale lokale skoletilbudet.
- Styrke tilsynet av privatskoler for å sikre at de etterlever regelverket.
- Gjøre fellesskolen mer mangfoldig, blant annet ved at skoleeiere lettere skal kunne gjennomføre forsøk og utviklingsarbeid med utgangspunkt i lokale behov.

Folkehøgskolene: Et verdifullt alternativ i vekst

Folkehøgskolene er et verdifullt alternativ til det formelle utdanningssystemet som er uten karakterer og eksamener, men som gir lærelyst og ny motivasjon i tillegg til å drive allmenndanning og utvikle ferdigheter for livet. Folkehøgskolene er mer populære enn på lenge og tilbyr et stort spenn i fag- og kurstilbud over hele landet.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge frem en nasjonal plan for vekst i elevplasser og etablering av nye folkehøgskoler.
- Gjennomgå støtte- og finansieringsordningene for å bidra til at folkehøgskole er et reelt og mangfoldig tilbud for alle. Legge til rette for folkehøgskolelærere som ønsker å ta praktisk-pedagogisk utdanning (PPU).

Mer desentralisert utdanning: En storsatsing på utdanning der folk bor

Arbeidslivet vil fremover ha behov for et mer tilpasset og mangfoldig etter- og videreutdanningstilbud, som kan kombineres med arbeid, og vi må rekruttere og utdanne nok fagfolk til bedrifter og kommuner i hele landet. Ingen skal gå ut på dato, og vi vil gjøre det enklere å få kompetansepåfyll og å ta mer utdanning som voksen eller ved siden av jobb. Utdanningsinstitusjonenes regionale rolle må styrkes, og finansieringssystemet må legge bedre til rette for desentraliserte studier og livslang læring.

Ap vil tette hullene i utdannings-Norge, og lansere en storsatsing for lokale utdanningssentre over hele landet som skal gjøre livslang læring mulig der folk bor. Vi vil gi de nye utdanningssentrene en nøkkelrolle i å tilby etter- og videreutdanning, satsing på fagutdanning for voksne og utdanning av flere lærere og sykepleiere, på steder som ikke er dekket av de etablerte utdanningsinstitusjonene. Dette vil vi gi fylkene ansvar for med statlig finansiering.

Arbeiderpartiet vil:

- Lansere en storsatsing for lokale utdanningssentre over hele landet, med statlig finansiering og som hovedregel er eid av fylkene eller det inngås partnerskapsavtaler med allerede etablerte studiesentre. Utdanningssentrene skal få et utvidet og særlig ansvar for å tilby utdanning til folk der de bor, basert på lokale kompetansebehov.
- Sørge for at målene om regionalt ansvar og lik tilgang til høyere utdanning i hele landet styrkes og følges opp av utdanningsinstitusjonene gjennom oppdragsbrev og utviklingsavtalene.
- Legge frem opptrappingsplaner for nye studieplasser for hele landet på universiteter, høyskoler og fagskoler, og prioritere utdanninger innen viktige yrker der det mangler tilstrekkelig kvalifisert arbeidskraft.
- Gi kommunene og helseforetakene plikt til å stille med praksisplasser for profesjonsfagene som sykepleie- og lærerutdanning.
- Stille tydelige nasjonale krav til universiteter og høyskoler om regional tilstedeværelse for å styrke det desentraliserte tilbudet, og endre finansieringssystemet slik at det gir bedre uttelling å satse på kortere studietilbud som etter- og videreutdanning.
- Satse på fjernundervisning og modulbaserte utdanninger på nett, som kan tas i hele landet og kobles til kommunale praksisplasser, og som hovedregel er åpent for alle.
- Etablere pilotprosjekter der man bruker digitale løsninger for å gi steds- og tidsuavhengig kompetanseheving.
- Styrke studiesentrene som regionale samlingspunkter for desentralisert utdanning sammen med universitetene og høyskolene.
- Skreddersy det desentraliserte utdanningstilbudet til det offentlige og næringslivets behov, i tett samarbeid med partene i arbeidslivet og utdanningsinstitusjonene.

- **Satse på fjernundervisning og modulbaserte utdanninger på nett, som kan tas i hele landet og kobles til kommunale praksisplasser og som hovedregel er åpent for alle.**
- **At studenter som er kroniske syke, har en funksjonsnedsettelse eller blir alvorlig syke under studietiden skal ha tilgang på ordninger som bidrar til ogde forutsetninger for gjennomført studie.**

Universiteter og høyskoler: mer mangfold og bedre arbeidsvilkår

Høyere utdanning, forskning og kompetanse er avgjørende for verdiskaping og innovasjon i det norske samfunnet. Kvaliteten i forskning og høyere utdanning er avgjørende for hvor godt Norge vil lykkes med å utvikle og ta i bruk ny kunnskap. Kunnskap har en egenverdi som strekker seg ut over det instrumentelle og målbare. Lik rett til utdanning er et grunnleggende prinsipp, og Arbeiderpartiet vil bedre studenters og ansattes arbeidsvilkår, redusere midlertidighet og fremme bred rekruttering, bedre likestilling og mangfold innenfor utdanning og forskning.

Norge trenger både de verdensledende forskningsmiljøene, de sterke profesjonsutdanningene og læresteder som leder an i regional utvikling. Finansieringsordningen bør fremme lærestedenes brede samfunnsoppdrag, respektere egenarten ved lærestedene og belønne mangfold i sektoren.

Arbeiderpartiet vil:

- At høyere utdanning i Norge skal være gratis, også for internasjonale studenter.
- Trappe opp antall nye studieplasser, særlig på områder som er viktige for arbeidslivet.
- Løfte studiekvaliteten gjennom bedre veiledning og oppfølging, mer praksis, bedre digitale løsninger og ved å stille større krav til studieintensitet.
- Innføre en tillitsreform for universitets- og høgskolesektoren ved å:
 - Styre sektoren mer basert på tillit, med overordnede mål.
 - Avvikle unødvendige og byråkratiske kontrollregimer.
 - Gjennomgå finansieringsordningen slik at den fremmer lærestedenes brede samfunnsoppdrag, bidrar til bedre studiekvalitet, livslang læring og de faktiske utdanningskostnadene dekkes.
 - Gjøre universiteter og høgskoler til en mer attraktiv arbeidsplass ved å bedre kjønnsbalansen, stramme inn regelverket for bruk av midlertidige stillinger og sørge for at midlertidigheten kommer ned på nivå med arbeidslivet for øvrig
 - Iverksette en bred handlingsplan for økt gjennomføring utviklet i samarbeid med representanter for de ansatte, studentene og forskere.
- **Sørge for at bygg og infrastruktur på universiteter og høgskoler holder tilfredsstillende standard, og legge frem en prioritettingsliste for nybygg og investeringer.**
- **Styrke ordningen med Senter for fremragende utdanning (SFU), og utvide denne og andre ordninger som stimulerer til god utdanningskvalitet.**
- **Styrke studiene arbeidslivsrelevans, og ivareta humaniora, samfunnsvitenskap og andre fagfelts egenart og selvstendige bidrag til et mangfoldig og kulturelt kompetent samfunn.**

Flere boliger og økonomi til å studere på heltid

Et godt studiested, trygg økonomi og et sted å bo mens man studerer, er svært viktig for studentenes læring og livskvalitet. Arbeiderpartiet vil bygge flere studentboliger og sikre at det er mulig å studere på heltid. Studiestedene skal være et godt og trygt sted å være, både faglig og sosialt, for alle studenter.

Arbeiderpartiet vil:

- **Innføre 12 måneders studiestøtte for heltidsstudenter med barn under 16 år.**
- **Sikre opptjening av rettigheter til foreldrepermisjon for studenter og at studenter ikke skal miste foreldrestipend dersom ektefellen eller samboeren tar ut foreldrepermisjon.**
- **Styrke velferdstilbudet til studentene, inkludert helsetilbuddet.**
- **Trappe opp studentboligbyggingen med mål om 3000 bygde boliger i året, med vekt på pressområder der behovet er størst.**
- **Øke studiestøtten og legge frem en ny modell for studiefinansiering som bedre legger til rette for heltidsstudenter og gir mulighet for differensiert finansiering for utdanning på deltid.**

Forskning for omstilling og klima

Forskning er en forutsetning for utvikling og vekst og helt nødvendig for å møte de store samfunnsutfordringene nasjonalt og globalt. Forskning og utvikling er avgjørende for å sikre innovasjon, teknologiutvikling og konkurranseskraft og de teknisk-industrielle forskningsinstituttene har en nøkkelrolle for nødvendig omstilling i både næringsliv og offentlige virksomheter.

En satsing på grunnforskning og bredde i akademia handler også om «kunnskapsberedskap» og om å få fram ideer og resultater vi ennå ikke vet om vi vil få behov for. Arbeiderpartiet vil styrke norsk forskning, både i regi av det offentlige og i næringslivet. Norge skal være en drivkraft i den internasjonale kunnskapsutviklingen og ha verdensledende miljøer innenfor områder der vi har særlige fortrinn.

Arbeiderpartiet vil:

- **Videreføre treprosentmålet i forskningspolitikken og legge frem en strategi for at forskning og utvikling i næringslivet utgjør to prosent av BNP innen 2030.**
- **Innføre et forskningsløft for klima og omstilling:**
 - Prioritere mer av fellesskapets forskningsmidler til områder der samfunnet har størst behov.
 - Satse mer på langsiktig forskning gjennom ordninger som Sentre for fremragende forskning (SFF), Sentre for forskningsdrevet innovasjon (SFI), kompetansekløyner og flerårige forskningsprogrammer.
 - Utvide satsingen på fremragende forsknings- og utdanningsmiljøer og etablere nye forskningsmiljøer i internasjonal toppklasse knyttet til kunnskapskløyner.
 - Se på nye finansieringsmåter for toppforskningsmiljø av ekstraordinær internasjonal kvalitet.

- Legge til rette for flere ordninger der arbeidstakere fra andre deler av arbeidslivet kan få tilrettelagte forskerløp.
- **Heve departementenes forskningsandel og sikre bedre samordning av forskningspolitikken på tvers av staten, organisasjonene og næringslivet.**
- **Legge frem en strategi for å styrke forskning som attraktiv arbeidsplass.**
- **Sørge for at offentlig finansiert forskning er tilgjengelig, og sikre at alle høyere utdanningsinstitusjoner har gode ordninger for publisering med åpen tilgang.**
- **De regionale forskningsprogrammene må virke i samspill med de nasjonale programmene, med forskningsmiljøene, de nasjonale virkemidlene og fylkenes egne satsinger, slik at vi mobiliserer flere bedrifter og forskningsaktiviteter til å høste fra Horisont-programmene. Det vil øke konkurransekraften, forsterke nettverkene og gi norske bedrifter- og forskningsmiljøer større arenaer å utvikle seg på.**
- **Redusere søknadsbyråkratiet og rapporteringen knyttet til de konkurranseutsatte arenaene i Norges forskningsråd.**

Helse og omsorg: God helse og livskvalitet for alle

En felles offentlig helsetjeneste, styrt av felleskapet og finansiert over skatteseddelen, er det beste forsvaret mot økte forskjeller. Vi skal ha en helsetjeneste i verdensklasse der fagfolkene står i front, en tjeneste som vil satse mer på forebygging, som lytter til pasientene, og som er tilgjengelig for alle uansett hvem de er, og hvor de bor. Det er et felles ansvar å forhindre at koronapandemien fører til langvarige helseutfordringer for mennesker og grupper i samfunnet vårt.

Det er fremdeles mye å ta fatt i for å skape verdens beste helsetjeneste. De sosiale helseforskjellene vokser, mange har ikke råd til ordentlig tannbehandling. Flere pasienter får ikke rehabilitering etter alvorlig sykdom og skade. Vi ser en økning i psykiske plager, særlig blant unge, og ventetidene og forutsigbarheten i psykisk helsevern er for dårlig. Mange sykehus sliter med kapasiteten, og ansatte må bruke tid på rapportering og byråkrati i stedet for å hjelpe og behandle.

Vi må øke helsebudsjettene for å kunne innlemme de nyeste og beste behandlingsmetodene i den norske helsetjenesten.

Psykisk helse er like viktig som fysisk helse. Vi må trappe opp forebygningen av psykiske helseplager og sikre at det blir lettere å få hjelp når slike plager oppstår.

Eldre er like forskjellige som alle andre aldersgrupper. Eldre må få være sjef i eget liv. Politikken må både se eldre som en ressurs og klare å trygge tilværelsen når helsen svikter og man trenger hjelp.

Arbeiderpartiets hovedprioriteringer i helse- og omsorgspolitikken er:

- Et likeverdig helsetilbud over hele landet, basert på behov og ikke på den enkeltes betalingsevne.
- En folkehelsepolitikk som bidrar til å utjevne sosiale helseforskjeller.
- Å sørge for nok folk på jobb, i faste og hele stillinger, med muligheter for praksis og videreutdanning i hele helsetjenesten.

- En kommunehelsetjeneste som er nært, oppdatert og forberedt på en befolkning i endring.
- Økt kapasitet i sykehusene og reduksjon i bruken av markedsmodeller, til fordel for mer tillit til helsepersonell, mer medvirkning for pasienter og bedre samarbeid på tvers i helsesektoren.
- Sterkere nasjonal helseberedskap, særlig legemiddeltilgang, akuttmedisin og kritisk helsepersonell, i hele landet.
- Styrking og prioritering av psykisk helsehjelp og rus, med både akuttilbud og lavterskeltjenester.
- En eldreomsorg som gir mer frihet og trygghet, innenfor en offentlig ramme.
- En gradvis utvidelse av den offentlige tannhelsen.
- Å unngå å øke egenandelene i helse utover prisvekst.

Folkehelse – fellesskapets ansvar

God helse skapes der folk lever, bor og arbeider. Vi må sørge for at alle samfunnssektorer er med på å forebygge og investere i god folkehelse. Et godt folkehelsearbeid er helsefremmende og kan motvirke fremvekst av kroniske sykdommer i befolkningen. Forebyggende helsearbeid kan også hindre at mennesker blir stående utenfor arbeidslivet. Å utjevne økonomiske og sosiale forskjeller vil i seg selv fremme den norske folkehelsen.

Arbeiderpartiet vil:

- Innføre daglig fysisk aktivitet i skolen.
- Legge til rette for gang- og sykkelveier og lett tilgjengelige og rimelige offentlige transportmidler ved daglig kommunikasjon for alle.
- Innføre et sunt, enkelt skolemåltid i løpet av dagen og gi skolene frihet til å organisere dette selv.
- At folkehelse settes på dagsordenen i skolen, og at vi sikrer at barn får kunnskap om fysisk og psykisk helse i skolen.

- Gjennomgå og vurdere innstramninger i lovverket for regulering av markedsføring av usunn mat og drikke rettet mot barn og unge.
- Føre en restriktiv alkoholpolitikk og opprettholde Vinmonopolets samfunnsrolle.
- Sørge for retningslinjer for alkoholbruk på alle arbeidsplasser og styrke det rusforebyggende arbeidet i skolen.
- Stimulere kommuner til å følge opp folkehelseloven og lovpålagte tiltak i all kommunal planlegging.
- Sørge for at det i byer og tettbygde strøk, der det ofte er press på arealene, blir satt av tilstrekkelig med områder til friluftsliv og rekreasjon.
- Vurdere tiltak mot luftforurensning som et ledd i å forebygge alvorlig sykdom.
- Utrede virkemidler for å begrense barns bruk av energidrikker.
- Lage en ny strategi for utjevning av sosiale helseforskjeller og bekjempelse av ensomhet.
- Tydeliggjøre at folkehelsekonsekvenser skal vurderes i alle samfunnssektorer.

Bedre kvalitet og kapasitet i sykehus i hele landet

I en sterk, offentlig og solidarisk helsetjeneste er fagfolkene selve nerven og den ressursen vi må ta best vare på. Fagfolk må få tilgang til oppdatert teknologi og mulighet til kompetanseutvikling, slik at de alltid kan ligge i front i faget. Flere eldre gir større behov for flere ulike behandlingsplasser ved norske sykehus. Vi må bygge store nok bygg med rom til behandling og pleie, som også er gode arbeidsplasser for de som jobber der.

Arbeiderpartiet vil:

- Gi mer penger til sykehusene gjennom økt grunnfinansiering.
- Satse på sterke lokalsykehus i hele landet.

- Korte ned helsekøer ved å styrke tilbudet der køene er lange.
- Øke utrednings- og behandlingskapasiteten i poliklinikker på ettermiddager og kvelder.
- Sørge for at pasienter får god informasjon gjennom hele behandlingen.
- Sørge for at avtalespesialister er et reelt tilbud for alle uansett hvor de bor.
- Sørge for at “beste praksis” blir implementert i pasientbehandling over hele landet, for å fjerne urettferdige forskjeller i kvaliteten på behandling, utredning og oppfølging.
- Satse på nødvendig teknologi for at nye teknikker og medikamenter skal tas i bruk.
- Legge til rette for at persontilpasset medisin blir tilgjengelig i Norge.
- Styrke kvalitetsregistrene og benytte dem aktivt i kvalitetsforbedrende arbeid.
- Legge til rette for at flere pasienter får delta i kliniske studier.
- Styrke ettervernet etter kreftbehandling.
- Gjennomgå antallet sengeplasser i sykehusene tilpasset en eldre befolkning, som kan ha et sammensatt sykdomsbilde, og øke antall plasser der det er behov.
- Øke bruken av hjemmesykehus og avstandsoppfølging gjennom å lage finansieringsordninger som støtter dette.
- Ha en full gjennomgang av arbeidet med pasientsikkerhet, og satse på meldesystemer og forskning som gjør at vi blir bedre til å lære på tvers i hele helsetjenesten.
- Få ned overbehandling i helsetjenesten, særlig behandling med liten forventet helseeffekt, og som også kan vise seg å ha uheldige bivirkninger.
- Sikre åpenhet rundt prioriteringer i helsetjenesten og utrede endringer i systemet for nye metoder, for å sikre tillit til systemet og gi brukere og fagfolk en sterkere stemme.

- Gi ansatte i helseforetakene mulighet til å forske også hvis de er ansatte ved mindre, desentraliserte enheter.

Mindre marked, mer tillit, medvirkning og samhandling

Arbeiderpartiet vil innføre en tillitsreform og gi ansatte mer tillit og økt medvirkning, ved at markedstenkningen og målstyringen reduseres, og ved at vi tar sterkere politisk styring over vår felles helsetjeneste. Pasientene skal høres og delta i dialog med sine behandler. Samhandlingen mellom sykehus og hjemkommune skal bli bedre.

Sykehusene og vår felles helsetjeneste skal eies av staten og styres politisk. Vi vil ta et oppgjør med privatiseringsreformer i helsetjenesten. Regjeringens finansieringsordning fritt behandlingsvalg, som gir fri etableringsrett for private behandler på de offentlige sykehusenes regning, skal avvikles. Vi sier nei til outsourcing av renholdstjenester og andre kritiske driftsfunksjoner og vil avvikle ordningen med nøytral moms for helseforetakene. Ordningen fritt sykehusvalg skal beholdes som pasientrettighet der pasientene kan velge behandlingssted blant alle offentlige sykehus og ideelle og private aktører som har avtale med et helseforetak.

Et kommersielt helsetilbud på siden av den offentlige, finansiert av forsikringsprodukter, er oppskriften på økte forskjeller og tapper det offentlige for både menneskelige og økonomiske ressurser. Den offentlige helsetjenesten skal sikre og trygg og god helsehjelp til alle. Vårt mål er at vår felles offentlige helsetjeneste alltid skal være best, og at privat helseforsikring blir overflødig.

For å bedre samhandling og styrke brukermedvirkningen vil Arbeiderpartiet:

- Gjennomføre en samhandlingsreform 2.0 og sørge for at krav til kvalitet og frister kobles til hele pasientløpet, ikke bare til tiden pasienter ligger på sykehus.
- Bedre samhandlingen mellom sykehus og kommunal helsetjeneste til det beste for pasienten.
- Hente inn viktig støttepersonell i sykehusene, som helsesekretærer og annet administrativt personell, og bedre

oppgavedelingen mellom helsepersonell slik at ressursene kan utnyttes fullt ut.

- Prioritere IKT-løsninger som letter kommunikasjon på tvers av nivåene, som for eksempel Pasientens legemiddelliste, som gir helsepersonell oversikt over pasienters legemiddelbruk.
- Styrke brukermedvirkningen i pasientbehandlingen, også ved at pasientene gis mulighet for tilbakemelding med vurdering av mottatt behandling.
- Sette av samhandlingsmidler på sykehusenes budsjetter for å utvikle ulike samhandlingstiltak mellom sykehusene og kommunene i fellesskap.

For å forbedre styringen av sykehusene vil Arbeiderpartiet:

- Igangsette et arbeid for å redusere markedsstyringen i alle deler av spesialisthelsetjenesten sammen med partene.
- Redusere bruken av den innsatsstyrte finansieringen og bytte den helt ut med en mer kvalitetsbasert finansiering i fødetilbuddet og i psykiatri og rus.
- Redusere mål- og resultatstyring og fjerne unødvendig rapportering i helsesektoren sammen med partene i arbeidslivet.
- Etablere som hovedregel at alle norske sykehus skal ha stedlig ledelse.
- Utrede modeller for hvordan sykehusene kan gjøre større investeringer uten at det må spares opp egenkapital, slik at innsparing ikke går ut over drift.
- Sikre demokratisering av sykehusene ved å gi de ansatte reell medbestemmelse i viktige beslutninger.
- Utrede alternative former for demokratisk forankring i helseforetakenes opptaksområde, uten å utfordre prinsippet om statlig eierskap.
- Avvikle ordningen med nøytral merverdiavgift i helseforetakene, fordi det bidrar til outsourcing av viktige driftsoppgaver.

- Gjennomgå antallet regionale og lokale helseforetak og tydeliggjøre hvilke beslutninger som skal avgjøres av helseministeren i foretaksmøtet.
- Sette en stopper for outsourcing av renholdstjenester og andre kritiske driftsfunksjoner.
- Gjennomgå antallet lederstillinger i helsesektoren og vurdere regelverk som kan understøtte en fornuftig lederstruktur.
- Sette en stopper for lukrative etterlønns- og sluttavtaler i helsesektoren, gjennom regelverk som begrenser en slik utvikling.

For å forhindre todeling av helsetjenesten til Arbeiderpartiet:

- Fjerne fri etableringsrett for private på det offentliges regning og bevare «Fritt sykehusvalg» så pasienter kan velge blant alle offentlige sykehus og ideelle og private aktører som har avtale med et helseforetak.
- Å unngå å øke egenandelene i helse utover prisvekst.
- Prøve ut utvidede åpningstider og øke kapasiteten i den offentlige helsetjenesten.
- Videreforske det gode samarbeidet med ideelle aktører, som leverer et viktig supplement til den offentlige helsetjenesten.
- Legge til rette for at offentlig ansatt helsepersonell kan bruke hele sin kapasitet på egen arbeidsplass, ved at man ikke har bierverv hos private behandlingsinstitusjoner som gir helsehjelp til de samme pasientene man behandler i det offentlige.
- Redusere behovet og bruken av private helseforsikringer.
- Gjennomgå utviklingen av private helseaktører og privat helseforsikring i Norge og foreslå ytterligere tiltak for å forhindre en todelt helsetjeneste.
- Gjennomgå praksisen av rett til nødvendig helsehjelp som ikke kan vente, for

personer uten lovlig opphold, og vurdere ordninger for å sikre at disse rettighetene oppfylles.

- Utarbeide en ny strategi for migrasjonshelse og satse på forskning på dette feltet.

For å sikre innovasjon og digitalisering og bedre bruk av helsedata til Arbeiderpartiet:

- Oppgradere helsetjenestens digitale grunnmur og ta i bruk brukervennlige løsninger for fagfolk og pasienter.
- Gjøre helsedata trygt tilgjengelig i hele helsetjenesten for å sikre pasientens behandling og medbestemmelse.
- Bidra til økt innovasjon og aktivitet for å utvikle velferdsteknologi med universelt utformede brukergrensesnitt.
- Tilrettelegge for økt bruk av helsedata og data fra norske biobanker til kliniske studier og til samarbeid med helseindustrien, på en måte som sikrer offentlig kontroll med dataene.

Psykisk helse – tidlig innsats, kort vei til hjelp og sterkere ettervern

Psykisk helse er like viktig som fysisk helse. Forebyggningen av psykiske plager begynner med et samfunn der alle blir sett og får delta på egne premisser, en skole med nok lærere til å følge opp den enkelte og et arbeidsmarked som også har jobber for unge som ikke vil ta en lang utdanning. For mennesker med psykiske helseplager er det helt avgjørende å få hjelpe dem der de er, om det er på skolen, på et sykehjem eller på en arbeidsplass. Arbeiderpartiet mener psykisk helsevern og rusomsorg trenger et forpliktende løft, både når det gjelder tidlig innsats, behandling og ettervern.

For å sikre hjelp i hjemkommunen til mennesker med psykisk helseplager til Arbeiderpartiet:

- Sørge for rask psykisk helsehjelp og lavterskeltjenester uten henvisning i alle kommuner.
- Innføre en nasjonal bemanningsnorm for skolehelsetjenesten i tråd med Helsedirektoratets anbefalinger.

- Forsterke den tidlige tverrfaglige innsatsen rundt elevene i skolen, slik at unge tidlig får hjelp med sine utfordringer, på rett nivå.
- Styrke arbeidet med å forebygge selvmord.
- Investere i digital ungdomshelse som når ungdom på alle plattformer og er bemannet av helsepersonell, og som ivaretar personvern på en trygg måte.
- Sette av ressurser til frivillige organisasjoner innen psykisk helsevern, særlig med tanke på godt ettervern.
- Sørge for at helsesykepleiere kan henvise til BUP i hele landet.
- Sørge for at de som har fått oppfølging av BUP, er sikret et videre tilbud ved behov etter fylte 18 år.
- Satse på studenters psykiske helse, både ved å styrke forskningen og satse på tilpassede lavterskelttilbud.
- Bidra til at mennesker med psykiske helseproblemer og rusproblemer kan komme ut i det ordinære arbeidslivet, gjennom ordninger som IPS – et forpliktende samarbeid mellom NAV, spesialisthelsetjenesten og kommunehelsetjenesten.
- Øke bruken av gradert sykemelding og gjøre ordningen mer fleksibel.
- Styrke samhandlingen mellom spesialisthelsetjenesten, fastlegen og kommunen for å fange opp mennesker som får avslag eller blir satt på venteliste i psykisk helsevern, og sørge for at disse blir ivaretatt i kommunen.
- Utarbeide en nasjonal handlingsplan for redusert dødelighet og økt levealder for mennesker med psykiske og/eller rusrelaterte lidelser.
- Øke bruken av aktivitetssenter o.l. i rusomsorgen.
- Styrke sykepleierkompetansen i psykisk helsevern og rusbehandling.

For å styrke spesialisert psykisk helsevern vil Arbeiderpartiet:

- Plassere spesialister i front, slik at erfarte spesialister er med på å vurdere henvisninger, og prøve ut løsninger der alle henviste får muligheten til en vurderingssamtale.
- Lage en forpliktende opptrappingsplan for psykisk helse og få ned behandlingskøene, slik at alle som har behov for akutt hjelp, får det.
- Stanse nedbyggingen av døgnplasser i psykisk helsevern og øke plassene der det er nødvendig, etter en grundig gjennomgang av dagens tilbud.
- Satse på desentralisert psykisk helsevern slik at det er kort vei til spesialister for folk i hele landet.
- Etablere flere brukerstyrte plasser.
- Erstatte pakkeløsninger i psykisk helsevern med løsninger som er mer tilpasset brukergruppen og basert på tillit til fagpersonenes vurderinger.
- Fjerne egenandelen for pasienter til og med 25 år for behandling i offentlig psykisk helsevern.
- Gi nødvendig faglig oppfølging av pårørende til pasienter i psykisk helsevern og rusomsorgen slik at de kan støtte sine nærmeste i deres behandling og hverdag.
- Prøve ut en rett på pasientansvarlig fagperson for pasienter med langvarige psykiske problemer og/eller rusproblemer.
- Videreutvikle ordningen med egen psykiatriambulansetjeneste for å avlaste den vanlige ambulansetjenesten.
- Bygge ut team som leverer helhetlige tjenester til mennesker med psykiske lidelser og rusproblemer (ACT- og FACT-team) over hele landet.
- Styrke ettervernet i psykisk helsevern og rusomsorgen, slik at de som har vært gjennom behandling, får hjelp til arbeid, bolig og en meningsfylt fritid, ut fra den enkeltes behov.

Ambulanse og distriktsmedisin – hjelp når man trenger den

Folks trygghet avhenger av at hjelpen kommer når de trenger den og Arbeiderpartiet vil derfor satse tungt på akuttmedisin og distriktsmedisin.

Arbeiderpartiet vil:

- Forskriftsfeste responstider for ambulansetjenesten og sette en standard for kompetanse og akuttmedisinsk utstyr i ambulansebilene og på ambulansebasene.
- Avklare ansvarsforholdet mellom ambulansetjenesten og brann- og redningstjenesten, og kompensere kommunene for merbelastning ved bruk av brann- og redningstjenesten, der de må stille opp innen ambulansetjenestens ansvarsområde.
- Gjennomføre en statlig overtakelse av luftambulansen og utrede mulige modeller for samarbeid med ideell sektor.
- Modernisere sentralene for akuttmedisinsk kommunikasjon (AMK).
- Satse på moderne og store akuttmottak, med sengeposter for korttidsobservasjon og god kommunikasjon med resten av sykehuset, slik at de fleste får rask hjelp i mottaket.
- Jobbe for en gjennomsnittlig beleggsprosent på under 85 prosent for intensivavdelinger og avdelinger som yter øyeblikkelig hjelp.
- Øke bruken av lokalmedisinske sentre og helsehus og sørge for at disse blir tilført flere spesialisttjenester.
- Lage rekrutteringsordninger for helsepersonell i distriktskommuner.
- Sørge for at det tilbys desentralisert utdanning i relevante og kritiske helseyrker.
- Gjennomgå og vurdere organisering og bemanning av legevakttjenesten i kommunene.
- Vurdere ordninger for rimeligere parkering ved offentlige sykehus, særlig for

pårørende til pasientgrupper som ligger lenge på sykehuset.

- Finne et mer fornuftig system for finansieringen av pasientreiser, som også ser på de menneskelige og økonomiske konsekvensene av regelverket.

Fødetilbudet: trygghet for fødende i hele landet

Både fødende kvinner og fagmiljø har over flere år ropt varsku om utviklingen i fødetilbudet i Norge. Flere kvinner opplever risikosvangerskap, blant annet fordi de er eldre når de føder. Arbeiderpartiet vil styrke fødetilbudet ved å styrke bemanningen, satse på følgetjenesten og bedre finansieringen.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke bemanning på fødeavdelingene med mål om én-til-én-oppfølging fra jordmor.
- Legge til rette for at mor kan være så lenge som nødvendig barselavdeling etter fødsel.
- Sikre at fødende kan ha med seg partner eller annen person under fødsel.
- Styrke jordmorstyrte fødestuer.
- Innføre rammefinansiering av fødetilbudet.
- Innføre en nasjonal ordning som sikrer at alle jordmødre i distriktskommuner får full stilling.
- Sikre at kvinner i kommuner med 90 minutters reisevei eller mer til sykehuset får følge av jordmor på vei til sykehuset.
- Sikre at alle kommuner kan oppfylle kravet om hjemmebesøk til nybakte mødre.

Kvinnehelse

Arbeiderpartiet vil prioritere kvinnehelse for å sikre likeverdige helsetjenester. Sykdommer som revmatiske lidelser, stoffskiftesykdommer, migrrene CFS/ME, spiseforstyrrelser og muskel- og skelelettsykdommer rammer kvinner oftere enn menn, og de er underprioritert og underfinansiert innen medisinsk behandling og forskning. Det samme gjelder sykdommer som kun rammer kvinner, som endometriose og adenomyose. Arbeiderpartiet vil gå foran for å skape åpenhet om kvinnehelse og sykdommer som er tabubelagt, og satse på kunnskap om kvinnehelse og bedre utredning, behandling og oppfølging i helsetjenesten.

Arbeiderpartiet vil sikre god familieplanlegging og hindre uønskede svangerskap gjennom god seksualopplysning, tilgjengelig langtidsvirkende prevensjon og en abortlov som sikrer kvinner retten til å bestemme over eget liv og helse. De siste årene er det gjort innstramninger i abortloven, og kvinnernas rett til selvbestemmelse er svekket. Arbeiderpartiet vil oppheve disse endringene. Vi vil styrke kvinnernas rett til selvbestemmelse og rett til forsvarlig oppfølging. Arbeiderpartiet vil gi kvinner som ønsker abort, rett til god informasjon og veiledning i regi av det offentlige. Dagens nemndssystem for kvinner som ønsker abort etter uke 12, oppleves som belastende for mange.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge fram en strategi for kvinnernas helse, som innebærer styrking av forskning på kvinnehelse, mer kunnskap om kvinnehelse i helseutdanninger og tiltak for å sikre kvinner bedre utredning, behandling og oppfølging i helsetjenesten.
- Sikre mer kunnskap og vurdere standardiserte diagnoseforløp for sykdommer som kun rammer kvinner og sykdommer der kvinner er overrepresentert
- Utvide ordningen med gratis prevensjon for unge jenter og kvinner.
- Reversere alle innskrenkninger som er gjort i abortloven de siste årene.
- Avvikle nemndssystemet i abortloven mellom uke 12 og 18 og utrede et alternativ med trygg oppfølging og medisinsk

veiledning mellom uke 12 og 18. Kvinnens selvbestemmelse skal sikres.

- Legge til rette for et faglig forsvarlig valg mellom medikamentell og kirurgisk abort, og styrke oppfølgingen etter en abort for kvinner som har behov for det.
- Følge opp endringene i bioteknologiloven som sikrer flere mulighet til å stifte familie.
- Gi alle gravide tilbud om tidlig ultralyd i svangerskapet før uke 12 i det offentlige helsevesenet, og rett på utvidet fosterdiagnostikk, herunder NIPT, samt rådgivning og oppfølging.

Tannhelse – et hull i velferdsstaten

Tannhelsetjenestene er svært dyre, og det er et problem at ikke alle kan ivareta sin egen tannhelse. Dette rammer de som har svakest økonomi i samfunnet.

Arbeiderpartiet vil prioritere en gradvis utvidelse av den offentlige tannhelsetjenesten med mål om å likestille den med andre helsetjenester. Vi vil begynne utvidelsen av det offentlige tannhelsetilbuddet for unge voksne og utvide refusjonsordningene for grupper med spesielle diagnoser, svak økonomi og dårlig tannhelse.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke det forebyggende arbeidet for god folketannhelse.
- Gjennomføre en tannhelsereform, med gradvis utvidelse av den offentlige tannhelsetjenesten, der vi prioritører unge voksne og grupper som ikke har mulighet til å få gjennomført nødvendig tannhelsebehandling.
- Styrke og forenkle ordningene for refusjon av tannhelseutgifter gjennom folketrygden til de med diagnoser som gir dårlig tannhelse.
- Bedre ordningene for de som i dag ikke har økonomisk mulighet til å få gjennomført nødvendig tannhelsebehandling.
- Innføre pristak på tannhelsetjenester i de tilfellene der offentlige stønadsordninger skal dekke hele eller deler av tannhelsebehandlingen.

En ansvarlig og solidarisk ruspolitikk

Alkohol og andre rusmidler forårsaker hvert år store problemer og lidelser for mange enkeltpersoner og deres nærmeste. I tillegg har det store konsekvenser for samfunnet. Vår politikk skal bidra til bedre folkehelse og redusere de negative konsekvensene av rusproblemer for den enkelte, for familien og for samfunnet. Derfor vil Arbeiderpartiet ha en kunnskapsbasert og differensiert ruspolitikk.

Vi vil arbeide for en ansvarlig og solidarisk ruspolitikk som holder bruken av illegale rusmidler lav, samtidig som den sørger for at personer med rusproblemer har mulighet til aktive og meningsfylte liv. Personer med rusproblemer må møtes med helsehjelp, støtte og motivasjon til behandling og et godt ettervern. Arbeiderpartiet vil satse på forebygging og rask oppfølging av ungdom som prøver ut illegale rusmidler.

Rusreform

Arbeiderpartiet har gått i front for å gi pasientrettigheter til personer med rusproblemer og fremmet en politikk som møter disse personene på en kunnskapsbasert og differensiert måte. Arbeiderpartiet ønsker en omlegging av de helse- og strafferettslige sidene av dagens ruspolitikk, der personer med rusproblemer skal møtes med hjelp fremfor straff. Arbeiderpartiet vil flytte ansvaret for samfunnets reaksjoner for bruk og besittelse av narkotika fra justissectoren til helsetjenesten.

Narkotika skal fortsatt være forbudt, og politiet skal fortsatt avdekke og beslaglegge illegale rusmidler som før. Alternative reaksjoner til straff for bruk av narkotika kan for eksempel være forpliktende helse- og sosialfaglige oppfølgingssamtaler. Endringer i de strafferettslige reaksjonene for egen bruk av narkotika må følges av en styrket satsing på rusbehandling, som skal gjøre det lettere å hjelpe mennesker ut av rus.

Arbeiderpartiet vil:

- Opprettholde et forbud mot narkotika.
- Møte personer med rusproblemer med god helsehjelp, ikke straff.
- Sikre en bedre livssituasjon og verdighet og reduserer stigma for personer med rusproblemer.

- Evaluere bruken av ungdomskontrakter.
- Øke ressursene til politiets innsats mot narkotikasalg og -kriminalitet.
- Gjøre det tryggere å søke helsehjelp.
- Utvikle i samarbeid med fagmyndighetene og kommunene.
- Gi kommunene økonomi og ressurser slik at de kan tilby helse- og sosialfaglige oppfølgingssamtaler, kartlegge rusbruk og samhandle med spesialisthelsetjenesten om videre helsehjelp og behandlingstilbud.

Legemidler – større nasjonalt ansvar

Legemiddelmangel er et voksende problem. I 2008 ble det registrert 34 tilfeller av medisinpang. I 2019 var tallet 1240. Vi er for sårbare når det gjelder tilgang på medisiner, og bør ta et større ansvar nasjonalt og globalt for å sikre tilgang til viktige medisiner og vaksiner.

Arbeiderpartiet vil:

- Utrede etableringen av et nasjonalt farmasissekskap som kan stimulere til norsk legemiddel- og vaksineproduksjon, enten i egenregi eller i samarbeid med øvrig industri.
- Få på plass norsk beredskapsproduksjon av viktige legemidler.
- Øke bruken av beredskapslagring av legemidler og medisinsk utstyr.
- Få ned ventetiden på godkjenning av nye legemidler.
- Styrke skandinavisk og europeisk innkjøpssamarbeid.
- Øke antallet kliniske studier i Norge.
- Utvikle en ny strategi for antibiotikaresistens.

Helsepersonell – kompetanse og kapasitet

Uten helsepersonell stopper helsetjenesten opp. De er selve nerven i vår felles helsetjeneste og vår aller største ressurs. Det er stor mangel på sykepleiere, helsefagarbeidere, spesialsykepleiere, legespesialister, herunder fastleger. Samtidig har vi sett en kraftig økning i vikarbruk. I tillegg til å rekruttere flere og styrke bemanningen må vi skape et attraktivt og trygt arbeidsliv for disse yrkesgruppene, innenfor en offentlig helsetjeneste. Heltidsstillinger skal være standarden i helsetjenesten.

For å satse på kompetanse og kapasitet blant helsepersonell vil Arbeiderpartiet:

- Øke antallet turnusstillinger til legespesialister trinn 1 (LIS1-stillinger), helsefagarbeidere og andre kritiske helseprofesjoner og antallet spesialiseringer for helsefagarbeidere, og øke antall spesialiseringer for helsefagarbeiere. Inkludere flere faggrupper i eldreomsorgen, slik at de eldre, særlig mennesker med demens, kan få bedre hjelp til å være i fysisk og mental aktivitet.
- Øke antall studieplasser ved landets utdanningsinstitusjoner for profesjonsstudiet medisin.
- Tilrettelege for flere praksisplasser av høy kvalitet i sykehus og kommunal helse- og omsorgstjeneste.
- Sørge for at det lages «startpakker» for nyutdannede som kommer inn i spesialist- eller kommunehelsetjenesten, slik at de raskere klarer å orientere seg på ny arbeidsplass.
- Sørge for at heltid og faste stillinger blir normen i helse- og omsorgssektoren gjennom lovverk og egne heltidsmidler.
- Utarbeide flere ordninger for kompetanseheving i tjenesten, særlig når det gjelder kunnskap om metoder for å forebygge og avdekke vold og overgrep.
- Sørge for at de som jobber i pleie- og omsorgsyrker, har gode norskunnskaper.
- Få flere menn inn i pleie- og omsorgsyrker.

- Gjennomgå det norske autorisasjonssystemet for helsepersonell for å vurdere om nye yrkesgrupper bør inn, og hvilke kvalifiseringskriterier som skal legges til grunn for autorisasjon.
- Arbeide for et felles nordisk register for helsepersonell som har misbrukt sin stilling eller mistet sin autorisasjon, for å trygge pasientene.
- Forebygge vold mot ansatte i helse- og omsorgssektoren ved å sikre gode rutiner for rapportering, styrke varslingsinstituttet og sørge for at det er trygt å varsle i helsetjenesten.
- Legge til rette for god oppgavedeling mellom ulike profesjoner i helsetjenesten.
- Legge til rette for at kommunene legger til rette for at ansatte uten fagbrev gis mulighet til å ta fagbrev og annen videreutdanning.

For å sikre fastlegeordningen vil Arbeiderpartiet:

- Øke antall utdanningsstillinger til legespesialister trinn 1 (LIS1-stillinger).
- Ha en nasjonal ordning med utdanningsstillinger for allmennmedisinere, som ALIS-Nord og ALIS-Vest, med mulighet for enten fast ansettelse under spesialiseringen eller tilbud om grunnstøtte til etablering av fastlegepraksis.
- Sikre at det er gratis for ungdom å gå til fastlegen ut kalenderåret man fyller 18 år.
- Innføre ordninger som gjør det lettere for fastlegene å styrke sin kompetanse, som for eksempel praksiskompensasjon ved kompetanseheving.
- Endre dagens finansiering av fastlegeordningen og sikre legevaktjenesten.

Rask og god habilitering og rehabilitering

Etter alvorlig sykdom trenger folk et godt habiliterings- og rehabiliteringstilbud for å komme tilbake til hverdag og arbeid. Rask og god rehabilitering kan være forskjellen mellom varig uførhet og å komme tilbake til arbeid etter sykdom.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke helsetilbuddet innen muskel- og skjelettlidelser med vekt på forebyggende tiltak, rehabilitering og bedre samordning mellom kommunehelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten.
- Styrke rehabilitering, habilitering og ettervern for de som har langtidsutfordringer knyttet til sykdom, herunder covid-19-pasienter.
- Styrke kommunenes evne til å ivareta rehabilitering og styrke rehabiliteringsfeltet i samarbeid med ideelle organisasjoner.
- Styrke lærings- og mestringssentrene i sykehusene og vurdere lærings- og mestningsaktiviteter inn i alle pasientforløp.
- Ha en offentlig utredning om hverdagshelse og mestring av sykdom.

Eldre: Sjef i eget liv

Den store etterkrigsgenerasjonen er dagens og morgendagens pensjonister. Vi lever stadig lenger, og mange eldre vil holde seg friske og i god form lenge. Arbeiderpartiet vil sikre alle en god alderdom, men eldre er ulike, og alderdommen har ulike faser. Derfor vil legge til rette for seniorer i arbeidslivet, for aktivitet og frihetsteknologi, for en aldersvennlig boligsektor og helhetlige hjemmetjenester, i tillegg til at vi vil sørge for god pleie og omsorg når behovet melder seg.

Det er viktig at eldre gjennom hele alderdommen forblir sjef i eget liv. Disse årene av livet skal innebære mer enn å bli tatt vare på. Det skal være en tid preget av livskvalitet, mestring og nye muligheter for å utfolde seg i samfunnet og i nærmiljøet. Selv om helsen skranter, skal langt flere eldre kunne bo og trives hjemme, med hjelp fra flinke fagfolk. Arbeiderpartiet vil jobbe for at alle eldre skal være trygge på at det finnes et godt tilbud tilpasset deres behov. Pårørende og frivillige som ønsker å gjøre en innsats, skal anerkjennes og gis gode rammer. Mange eldre opplever i dag ensomhet. Arbeiderpartiet vil jobbe for at alle eldre kan ha et fellesskap å høre til i, og redusere barrierer for deltagelse.

Bedre inkludering av eldre i arbeidslivet

For mange seniorer faller i dag ut av arbeidslivet. Arbeiderpartiet vil gjøre det lettere for eldre å delta i arbeidslivet. Alle skal kjenne seg verdifulle på jobb til siste dag. Både for den enkelte og for samfunnet er det viktig at eldre står i jobb. Eldre arbeidstakere har både erfaringeskunnskap og kompetanse som arbeidslivet trenger.

Arbeiderpartiet vil:

- Stimulere til at flere eldre står i arbeid.
- Ha en storsatsing på livslang læring.
- Sikre en god pensjon, og at den kan kombineres med å være i arbeid.
- Beholde den ekstra ferieuken for arbeidstakere over 60 år.
- Jobbe mot aldersdiskriminering i arbeidslivet.

Les mer om Arbeiderpartiets satsing på livslang læring under «*Det kompetente arbeidslivet: storsatsing på livslang læring i regi av partene*».

Mer livsglede og aktivitet for eldre

Mange eldre vil delta og har mye å bidra med. Samfunnet må legge bedre til rette for aktive eldre. Vår eldrepolitikk legger stor vekt på tiltak som gir mer livsglede og aktivitet for eldre.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjeninnføre «Den kulturelle spaserstokken», med kulturtildelning rettet særlig mot eldre.
- Sørge for gode transportordninger som gir eldre mobilitet i hverdagen, som «de rosa bussene» i Oslo.
- Redusere barrierer for deltagelse på ulike samfunnsarenaer og i lokalsamfunnet, slik at pensjonistenes erfaring, kompetanse og ressurser kan komme til nytte også i arbeidslivet.
- Sikre at kommunene er i stand til å opprettholde gode og tilgjengelige tilbud om fysisk aktivitet for eldre.
- Styrke samarbeidet mellom kommunen og frivillige for å utløse frivillighetsressurser, blant annet frivilligsentraler.
- Lage møteplasser hvor eldre og unge kan møtes.

Digital mestring for eldre

Mange av hverdagens gjøremål krever digital kunnskap, også bruk av offentlige tjenester. Det skaper forskjeller, og folk faller utenfor. Vi lever veldig mye av livet vårt på nett nå, og får de fleste offentlige tjenester på nett. Eldre som ikke har mulighet til å delta i den digitale hverdagen, skal kunne være en del av samfunnet på lik linje med alle andre. I tillegg kan ny teknologi gi flere eldre friheten til å leve gode liv og bo trygt hjemme. Kommunene må ta i bruk teknologi for å gjøre hverdagen enklere og tryggere for eldre, ansatte og pårørende.

Arbeiderpartiet vil:

- Jobbe for at eldre tar del i den digitale utviklingen.

- Satse på god internetttilgang i distriktenes slik at alle får tilgang til frihetsteknologi og nye, trygge løsninger.
- Sørge for at det blir satt inn tiltak for de som opplever et digitalt utenforsk, slik som digital trenings for seniorer eller tilrettelagt teknologi.
- Sørge for at flere kan bo trygt hjemme ved å investere i tilrettelagt velferdsteknologi, slik som trygghetsalarm og GPS-sporing.
- Bygge moderne sykehjem som er tilpasset bruk av velferdsteknologi.
- Jobbe for at brukere får spille en aktiv rolle når nye løsninger utvikles og tas i bruk.
- Tilby tilpasset digital opplæring for eldre, og sørge for at det finnes en analog minimumsløsning der hovedløsningen er digital.

Trygghet til å være sjef i eget liv

Eldre skal være sjef i eget liv. I dag er ikke helsetjenesten eller kommunene godt nok forberedt på å at vi blir flere eldre utover på 2020-tallet. Vi mangler sykehjemsplasser og tilrettelagte botilbud, for få kommuner har organisert hjemmetjenesten med utgangspunkt i den eldre selv, og sykehus og kommuner samarbeider ikke godt nok til det beste for de eldre.

Arbeiderpartiet vil:

- Ha en hjemmetjenestereform for å gjøre det best mulig å bo hjemme så lenge man kan og ønsker det.
- Styrke det helhetlige tilbuddet i eldreomsorgen, med én dør inn til kommunale tjenester.
- Sette krav til at kommunale tilbud henger sammen og innrettes på en slik måte at eldre får mer frihet i bruk av offentlig tjenester, knyttet til hvor de vil reise med offentlig transport, hva slags mat de ønsker, og når og hvordan de mottar hjemmetjenester.
- Motvirke ensomhet og styrke det psykiske helsetilbuddet for eldre, både for hjemmeboende og de som bor på sykehjem eller i omsorgsbolig.

- Etablere tilbud for å forebygge vold og overgrep mot eldre.
- Føre en boligpolitikk som bygger ut flere trinn i omsorgstrappen, fra sykehjem og demensvennlige boliger til generasjonsboliger, og åpne for inkludering av trygghetsboliger i investeringstilskuddet til bygging og renovering av heldøgns omsorgsplasser.
- Investere i samhandling mellom sykehus og primærhelsetjeneste rundt eldre multisyme som beveger seg mye mellom nivåene i helsetjenesten, som «Pasientsentrert helsetjenesteteam» i Tromsø.

En eldreomsorg som er helhetlig og tilpasset den enkelte

Eldre skal være trygge på at fellesskapet stiller opp, og at det alltid står et tilbud klart når behovet oppstår og man trenger hjelp. Hvis det blir opp til hver enkelt å sikre seg en god alderdom, vil det føre til store forskjeller og dyp urettferdighet. Det er fellesskapets ansvar å stille opp, med tilpasset hjelp ut fra behov. Eldreomsorgen må henge sammen, ikke stykkes opp.

I dag lever over 100.000 mennesker med demens i Norge, og antallet vil øke i årene som kommer. De utgjør en stor og voksende gruppe eldre som vil være avhengig av døgnkontinuerlig hjelp og omsorg de nærmeste årene. Dette vil kreve en målrettet satsing.

For å sikre kvalitet i eldreomsorgen vil Arbeiderpartiet:

- Gjennomføre en tillitsreform, der ansvaret for eldre på sykehjem og i hjemmetjenesten ivaretas av mindre, faste team, der brukerne får påvirke tilbuddet mer, og der eldreomsorgen styres etter kvalitetskrav istedenfor stoppeklokke.
- Tilby alle eldre over 75 år et hjemmebesøk fra kommunehelsetjenesten.
- Sørge for å opprette egne tverrfaglige team til å følge opp kvaliteten i omsorgstjenestene, og lære av de kommunene som har gode løsninger.

- Ha en opptrappingsplan for bemanning i eldreomsorgen, satse på ansattes kompetanse og på heltid som normen i helse- og omsorgssektoren.
- Sikre kompetanse på mat og ernæring ved norske sykehjem, tilrettelegge for å fremme næringsrik mat i og utenfor institusjonene og stimulere til ordninger med måltidsvenner.
- Sørge for tilstrekkelig med sykehjemsplasser og heldøgns omsorgsplasser for de som trenger det.
- Sørge for at sykehjem får tilrettelagte uteområder, med mulighet for bevegelse og aktivitet for beboerne.
- Sikre at ektepar eller samboere som ønsker det, kan bo sammen de siste årene av livet når den ene har fått sykehjemslass og den andre også er avhengig av omsorgstjenester.
- Prøve ut ordninger med tilpassede tannpleierom på sykehjemmene.
- Endre investeringstilskuddet til bygging og renovering av heldøgns omsorgsplasser slik at vi premierer kommuner som legger til rette for generasjonsmøter, for eksempel studentboliger, barnehager eller skoler i tilknytning til sykehjems- og omsorgsboliger.
- Si klart nei til et hurtigspor for privatisering og oppslitting av helse -og omsorgstjenester.

- Sørge for egne skjermingstilbud for særlig utagerende demenssyke.
- Ta en internasjonal lederrolle i forskningen på alzheimer, demens og andre nevrologiske sykdommer.

For å gi bedre omsorg i livets siste fase vil Arbeiderpartiet:

- Styrke den lindrende omsorgen i livets siste fase.
- Gjøre palliative team tilgjengelig i alle kommuner, og investere i bedre kompetanse på lindrende behandling hos ansatte i pleie- og omsorgssektoren.
- Tilrettelegge på en trygg måte slik at de som vil dø i eget hjem sammen med sine nærmeste, har denne muligheten.
- Styrke samarbeidet med ideelle aktører og frivillige, herunder støtte utprøving av hospicer i flere fylker.

For å forebygge demens og hjelpe mennesker med demens vil Arbeiderpartiet:

- Ha lavterskeltjenester for mennesker med demens, blant annet gjennom å øke bruken av demenskoordinatorer, innføre demensskoler for eldre og deres pårørende og gjeninnføre tilskuddsordningen for dagtilbud for demenssyke.
- Investere i tidlig diagnostisering, slik at folk får behandling tidligere.
- Investere i demensvennlig velferdsteknologi.
- Prøve ut nevroteam i kommunene, til støtte for de med hjernesykdom.

Justis og beredskap: Trygghet og nærbolig

I Norge har vi en sterk rettsstat og en lang tradisjon for fellesskapsløsninger og offentlige etater som skaper trygghet og er til stede nært folk. Alle i Norge skal føle seg trygge – uansett hvor de bor, og hvilken bakgrunn de har.

Likevel opplever mange i dag at denne grunnleggende tryggheten er svekket. Den er redusert av et mindre tilstedeværende og mer sentralisert politi, av lange køer i rettsvesenet og av økende klasseskiller, også i justissectoren. Vi ser med alvor på den store økningen i alvorlig internettkriminalitet hvor barn og unge utsettes for seksuelle overgrep. Arbeidet med digital trygghet må forsterkes og koordineres langt bedre enn i dag.

Arbeiderpartiet vil bekjempe kriminalitet, men også årsakene til kriminalitet. Det skal satses mer på forebygging og kriminalomsorg, og det er spesielt viktig at unge som står i fare for å falle utenfor, gis muligheter til utdanning, arbeid, meningsfulle fritidsaktiviteter og fellesskap i sitt nærmiljø.

Det skal være politi til stede der folk bor, og der folk ferdes. Likhet for loven skal gjelde alle uansett bosted eller bakgrunn. Underfinansieringen av politiet de siste årene har sammen med en kraftig sentralisering utarmet politiet i distriktene våre. Vi vil prioritere flere politifolk i lokalmiljøene, og vi vil gjennomføre en særlig innsats i byene for å forebygge og bekjempe gjengkriminalitet. Politiet skal være til stede i folks hverdag, også i den digitale hverdagen. Politiet må settes i stand til å både forebygge og bekjempe internettrelatert kriminalitet.

Arbeiderpartiet vil gjennomføre en tillitsreform i offentlig sektor. Vi trenger en bedre og mer tillitsbasert styring av politiet, kriminalomsorgen og justissectoren. Vi må se hele straffesakskjeden under ett, vi trenger færre mål og rapporteringskrav, og det må bli mindre detaljstyring. Slik kan politiet bruke tid og ressurser på sin viktigste oppgave: å skape trygghet for innbyggerne og bekjempe kriminalitet.

Politi der folk bor

Arbeiderpartiet vil forebygge og bekjempe kriminalitet i hele landet og ha et politi som er til stede i folks hverdag. Responstiden må bedres, og antallet patruljer må økes.

Arbeiderpartiet vil:

- **Satse på et politi med sterk lokal forankring, med mer ressurser til politidistrikten og økt grunnbemannning.**
- **Gjennomføre et reelt etterforskningsløft gjennom en egen satsing på etterforskere og påtalemøyndigheten i politiet, slik at ofre for kriminalitet ikke står i uverdig kør i straffesakskjeden.**
- **Forby deltagelse i og rekruttering til kriminelle gjenger og øke straffenivået for organisert kriminalitet.**
- **Øke antallet patruljer i politidistrikten slik at politiet kommer når folk trenger dem.**
- **Sørge for at det utdannes nok politifolk og vurdere gjenåpning av nedlagte studiesteder.**
- **Etablere «nærtjenestesenter» over hele landet, som skal sikre at folk har kort vei til tjenester som juridisk rådgivning og rettshjelp og utstedelse av førerkort og pass.**
- **Forsterke den nasjonale satsingen på kriminalitetsområder som krever spisskompetanse, som overgrep på nett, voldelig radikalisme, hatkriminalitet, økonomisk kriminalitet og arbeidslivskriminalitet.**
- **Etablere sterke kompetansemiljøer på æresvold og sosial kontroll i politidistrikten, i tett samarbeid med barnevern og skoler.**
- **Styrke arbeidet mot menneskehandel og sikre at ofre for menneskehandel får bli i landet når de bistår politiet med å avdekke hallikvirksomhet og bakmenn.**
- **Gjennomføre en evaluering av nærboligreformen.**
- **Beholde Utrykningspolitiet som særorgan i politiet.**

- Videreføre dagens ordning med framskutt lagring og punktbevæpning av politiet på sårbare lokasjoner.
- Videreføre arbeidet med å sikre full identitetsskjerming for politiansatte gjennom hele straffesakskjeden.
- Styrke politiets arbeid med å følge opp bekymringsmeldinger om radikalisering.
- At PSTs mandat utvides til også å gjelde politisk eksponerte personer utenfor Stortinget og Regjeringen.

Ny teknologi og bedre ledelse i politiet

Arbeiderpartiet vil ha et politi, et rettsvesen og en kriminalomsorg som styres av demokratiske institusjoner, basert på faglighet, ikke mistillit og detaljstyring. Vi vil at mulighetene som digitalisering innebærer, skal tas i bruk og komme hele landet til gode.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomføre en tillitsreform i justissectoren i samarbeid med ansatte og tillitsvalgte, som sikrer færre mål, mindre detaljstyring og mindre unødvendig rapportering.
- Sørge for en bedre og mer åpen kultur for å varsle om kritikkverdige forhold i politiet, og etablere et eget varslingsombud.
- Revitalisere arbeidet med kultur og ledelse i sektoren, som ble igangsatt etter Gjørv-kommisjonen.
- Endre måten store IKT-prosjekter organiseres på i justissectoren, slik at ansatte involveres bedre, brukernes behov vektlegges og kostnadene reduseres.
- Gjennomgå Politidirektoratets rolle med mål om at mer av ressursene brukes ute i politidistrikturen.

Kortere køer i domstolene og god rettshjelp til alle

Arbeiderpartiet ønsker en effektiv straffesakskjede som henger sammen. Domstolenes uavhengige rolle som den tredje statsmakt skal vernes, og domstolene skal ha en forutsigbar og bærekraftig finansiering slik at de settes i stand til å løse sine oppgaver med høy kvalitet og innen rimelig tid. Flere saker kan løses gjennom mekling. Det er behov for å redusere køene i domstolene. Ofre for kriminalitet står i uverdige køer mens kriminelle gis strafferabatt.

Arbeiderpartiet ønsker en desentralisert domstolsstruktur og at eventuelle endringer i domstolsstrukturen avgjøres av Stortinget. Vi vil legge til rette for bedre samarbeid mellom domstoler og utrede hvordan mindre domstoler kan styrkes for å gjøre dem mindre sårbarer.

Arbeiderpartiet vil:

- Redusere köene i domstolene betraktelig, blant annet ved å øke ressursene til domstolene og påtalemyndigheten.
- Fortsette digitaliseringen av domstolene, videreutvikle prosjekter som «hurtigbehandling av straffesaker» og legge til rette for at flere saker kan løses gjennom mekling.
- Sikre en desentralisert domstolsstruktur som ivaretar folks rettsikkerhet og tjenester nært folk i hele landet, og legge til rette for moderat spesialisering.
- Redusere den økonomiske risikoen det innebærer å få avgjort en sak av domstolene, ved å øke bruken av mekling, redusere tidsbruken i domstolene og gjøre det enklere for domstolene å redusere urimelige salærkrav.
- Styrke de frivillige rettshjelpstilbudene, etablere en ny rettshjelpsmodell som sikrer at flere utsatte grupper får rettshjelp, og tilby rettshjelpsveiledning til folk over hele landet i nærtjenestesentre.

Bred innsats for å bekjempe vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep

Vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep er alvorlig kriminalitet og utgjør et stort samfunnspproblem. Arbeiderpartiet vil prioritere innsatsen mot vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep.

Norge har ratifisert Istanbulkonvensjonen som forbryr seksuell omgang uten samtykke. Arbeiderpartiet vil bekjempe voldtekts, blant annet ved å skjerpe lovverket og sørge for at politi, barnevern, barnehage, skole og helse- og omsorgstjenester samarbeider tettere om å bekjempe denne typen kriminalitet.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge frem en mer ambisiøs nasjonal opptrappingsplan mot vold og overgrep mot barn og mot vold i nære relasjoner.
- Innføre krav om at alle kommuner skal utarbeide handlingsplaner mot vold i nære relasjoner.
- Sørge for bedre samarbeid mellom etatene som jobber med personer utsatt for vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep, blant annet ved å rydde opp i uklarheter knyttet til taushetsplikten.
- Styrke særskilt viktige institusjoner i arbeidet med vold i nære relasjoner, som crisesentrene og barnehusene, samt opprette flere såkalte barnehus-satellitter.
- Legge til rette for økt bruk av omvendt voldsalarm, ved å gi påtalemyndigheten kompetanse til å ilette kontaktforbud med elektronisk kontroll, og gjennomgå ordningen med besøksforbud.
- Bekjempe voldtekts gjennom blant annet å tydeliggjøre straffeloven, slik at ordlyden gjenspeiler at seksuell omgang uten samtykke er forbudt og definert som voldtekts.

Gjenreise den norske kriminalomsorgen

Kriminalomsorgen i Norge har vært blant de beste og mest progressive i verden. Åpne fengsler, utstrakt bruk av frihetsrelaterte straffer og innsats for god rehabilitering har vakt oppmerksomhet langt utover landets grenser. De siste årene har mye av innholdet og førstelinjen i kriminalomsorgen blitt bygget ned. Ansatte i kriminalomsorgen rapporterer om mindre bruk av forebyggende og ikke-lovpålagte tiltak som følge av kostnadskutt og lav bemanning.

Arbeiderpartiet vil gjenreise norsk kriminalomsorg. Vi vil sørge for et straffesystem som virker, og som er rettferdig. Samfunnet skal reagere på lovbrudd av allmennpreventive hensyn, men også for å bidra til den enkeltes rehabilitering, slik at de som har sonet ferdig, kan tilbakeføres til samfunnet på en trygg og god måte. God kriminalomsorg er god samfunnssikkerhet.

En forutsetning for å nå dette målet er økte ressurser, flere ansatte, mindre detaljstyring og mindre unødvendig rapportering, og at ansatte i kriminalomsorgen gis mulighet og tillit til å utføre sitt arbeid.

Arbeiderpartiet vil:

- Utvide kriminalomsorgen med flere fengselsplasser og opprettholde en desentralisert fengselsstruktur.
- Øke bevisstheten rundt mulighetene for å ta i bruk ulike typer reaksjoner, som ungdomsstraff, samfunnsstraff, program mot ruspåvirket kjøring og narkotikaprogram med domstolskontroll. En forutsetning for dette er at friomsorgen styrkes.
- Legge til rette for utdanning og reell arbeidstrening under soningstiden i alle landets fengsler, med mål om kompetansebevis.
- Etablere flere overgangsboliger i regi av kriminalomsorgen, for å styrke ettervernet og legge til rette for tilbakeføring til samfunnet for den enkelte.
- Etablere rusmestringenheter i alle landets fengsler.

- Stoppe ulovlig isolasjon av innsatte i norske fengsler.
- Etablere sikkerhetshjem for forvaringsdømte i tett samarbeid med helseforetakene.
- Avvikle all praksis med at barn under 18 år fengsles i ordinære fengsler, og utvide og styrke ungdomsenhetene og bedre overgangen til ordinær fengselsplass etter fylte 18 år.
- Sørge for at kvinner sikres en fullverdig og likeverdig straffegjennomføring på lik linje med menn, samt avvikle all samsoning mellom kvinner og menn.
- Sikre nok ansatte og en trygg og meningsfylt arbeidsdag, blant annet ved å styrke driftsbudsjetten til kriminalomsorgen og gi de ansatte bedre muligheter til etter- og videreutdanning.
- Ansette et tilstrekkelig antall fagutdannede betjenter og ansatte med helse- og sosialfaglig kompetanse i kriminalomsorgen, for å kunne ivareta et rehabiliterende tilbud til de innsatte og bedre de ansattes arbeidssituasjon.
- Gjenreise programvirksomheten i fengslene for å bidra til det rehabiliterende arbeidet for den enkelte innsatte.
- Styrke kriminalomsorgens evne til å motvirke radikalisering i norske fengsler.

Samfunnssikkerhet og samfunnsberedskap

Terroren 22. juli og koronapandemien demonstrerte at selv et av verdens tryggeste samfunn er sårbart. Naturkatastrofer, terror, alvorlig kriminalitet, digitale angrep og pandemier er bare noen av truslene vi må beskytte oss bedre mot i tiden som kommer.

Den norske samfunnsmodellen med høy tillit og en sterk offentlig sektor danner et godt utgangspunkt for å gjøre beredskapen bedre. Vi stoler på hverandre, vi stiller opp for hverandre i kriser, og vi har et sterkt fellesskap som både kan forebygge og beskytte oss mot trusler. Vi har også sterke lokalsamfunn med arbeidsplasser, lokalt brann- og redningsvesen og gode

velferdstjenester i hele landet. Dette utgjør den kanskje viktigste beredskapsressursen vi har.

Koronakrisen avdekket store mangler i beredskapen i helsetjenesten, blant annet manglende beredskapslagre av smittevernuttstyr, svak intensivkapasitet i sykehusene og liten kapasitet for beredskapsproduksjon av legemidler. Den nære beredskapen – brann- og redningsvesenet, næropolitiet, Sivilforsvaret og ambulansen – må styrkes for at vi skal stå bedre rustet i neste krise. Vi er heller ikke godt nok forberedt mot digitale trusler og mot følgene av klimaendringer som skogbrann, flom og ras.

Norge mangler et nasjonalt regelverk som sikrer bygg og konstruksjoner mot terrorangrep og andre tilsiktede, uønskede handlinger. Uten et slikt regelverk og en plan for å få det på plass, settes menneskers liv og helse i fare

De ulike delene av samfunnsberedskapen må henge bedre sammen. Ressursene skal finne hverandre bedre enn i dag. Vårt mål er bedre samordning og samlokalisering av nødmeldingssentralene slik at etatene kan trenere sammen. Vi vil forebygge mer, og vi må hegne om samfunnsmodellen vår. Den gir høy tillit mellom folk og gjør at vi stoler på hverandre. Det er det sterke fellesskapet som best kan forebygge og beskytte oss mot trusler og kriser.

For å sørge for bedre samhandling og helhet i beredskapsarbeidet vil Arbeiderpartiet:

- Nedsette en totalberedskapskommisjon som blant annet skal vurdere:
 - bedre tilgang til analyser som ser risiko og beredskap under ett.
 - hvordan de ulike departementenes, frivillighetens og lokale beredskapsressurser kan samarbeide bedre.
- Sørge for et tettere samarbeid mellom Politiets sikkerhetstjeneste og Etterretningstjenesten for å forebygge og forhindre terrorangrep.
- Ta hensyn til politiet og øvrig sivilt samfunn for innretningen av utvalgte kapasiteter i Forsvaret, for eksempel helikoptre og spesialstyrker.
- Legge til rette for flere regionale øvings-

og beredskapsentre for samtrenings- og kompetansebygging mellom nød- og beredskapsetatene og de frivillige beredskapsorganisasjonene.

- Forsterke statsforvalteren som koordinerende beredskapsledd.
- Jobbe for at staten tar alle kostnadene og avsvaret for drift av nødnett for alle nødetater.

For å styrke det offentlige ansvaret for beredskapen vil Arbeiderpartiet:

- Sørge for at trygghet og beredskap tillegges større vekt i vurderinger av om oppgaver skal løses i privat eller offentlig regi.
- Si nei til privatisering av politioppgaver og hindre at vakselskaper overtar oppgaver som et tilstedeværende politi bør gjøre.
- Gjennomføre en statlig overtakelse av luftambulansen, og utrede mulige modeller for samarbeid med ideell sektor.
- Etablere et statlig beredskapslager av matkorn og øke selvforsyningsgraden av mat.

For å beskytte Norge mot pandemier og mangel på legemidler vil Arbeiderpartiet:

- Utrede etableringen av et nasjonalt farmasiselskap som kan stimulere til norsk legemiddel- og vaksineproduksjon, enten i egenregi eller i samarbeid med øvrig industri.
- Øke egenproduksjonen av legemidler ved norske sykehus.
- Sørge for beredskapsavtaler med private bedrifter for medisinsk utstyr.
- Gjennomgå nøye om finansieringen av helsetjenesten bør endres, slik at trange driftsbudsjetter og kortsiktig fokus på økonomi ikke fører til kutt i ledig kapasitet og beredskapslagre.
- Gjennomgå føringene for belegg på norske sykehus og sørge for at nye sykehus bygges slik at de kan skalere opp antall sengeplasser på kort tid.

- Lage klarere retningslinjer for kommunalt smittevern og en nasjonal handlingsplan for smittevernet utenfor helseinstitusjonene.
- Sørge for helseberedskapskompetanse i lederutdanninger i helse- og omsorgstjenestene og i grunnutdanningene i helse- og sosialyrker.
- Styrke det internasjonale samarbeidet og WHOs rolle som internasjonal koordinator i krisesituasjoner, og ta initiativ til en ordning med internasjonale smitteinspektører.
- Fortsette den internasjonale satingen på vaksineutvikling og styrke den globale koalisjonen for forebygging av epidemier og pandemier.

For å gjøre den nære beredskapen bedre vil Arbeiderpartiet:

- Sørge for bedre samhandling og flere øvelser både mellom nødetatene og sammen med de frivillige beredskapsorganisasjonene.
- Etablere fagskolen for brann- og redningsvesenet så raskt som mulig, stille krav til heltidsledelse i alle lokale brann- og redningsvesen og gå gjennom oppgaver og prinsipper for fremtidens brann- og redningsvesen i en egen stortingsmelding.
- Styrke akuttmedisin og oppgradere sentralene for akuttmedisinsk kommunikasjon (AMK).
- Sørge for at Heimevernet og Sivilforsvaret tilføres mer ressurser til utstyr og trening.
- Stimulere til beredskapsamarbeid mellom kommuner og lokale næringsaktører ved å utarbeide nasjonale standardavtaler for dette.
- Sørge for økt satsing på ras- og skredsikring av viktig infrastruktur og prioritere skredpunkt som kan hindre leveranser i krise eller krig.
- Satse videre på frivillige organisasjoner i beredskapsarbeidet og sørge for mer ressurser til utstyr og trening.

- **For å styrke det forebyggende arbeidet og for å minimere skader som følge av tilsiktede uønskede handlinger vil Arbeiderpartiet:**

- Sørge for et effektivt regelverk og gode standarder som sikrer at materialer og utsatte konstruksjoner dimensjoneres for å stå imot plutselig og ekstrem belastning.
- Sørge for forskningsbaserte utdannings- og videreutdanningstilbud innen fysisk sikring av bygg og infrastruktur, og samle dette i et nasjonalt senter der også innovasjon står sentralt.

For å gjøre oss tryggere i møte med IKT-trusler vil Arbeiderpartiet:

- Styrke fagkompetansen på cybersikkerhet i hele beredskapskjeden og vurdere en egen spesialenhet i politiet som arbeider med digital kriminalitet.
- Bygge ut alternative bredbåndslinjer flere steder, for å gi mer stabil internettdekning i distriktene.
- Styrke forsvarssektorens innsats mot trusler fra det digitale rom og sørge for at Forsvaret kan rekruttere og beholde personell med digital kompetanse.

Barnevern: Fellesskapets ansvar til det beste for barna

Alle barn og unge har krav på et godt oppvekstmiljø, uansett hvem de er, og hvilken bakgrunn de har. Det er fellesskapets oppgave å stille opp for barn og unge som sliter, og familien, kommunen, barnehagen, skolen, helsetjenesten og arbeidslivet må samarbeide for å lykkes. Vårt felles barnevern må ha høy tillit i befolkningen, og det skal oppleves trygt å ta kontakt med barnevernet, enten man trenger hjelp selv eller er bekymret for andres barn.

Dagens barnevern er for fragmentert. Samarbeidet på tvers av etater er ikke godt nok, og privatisering og oppstykking gjør at ansvar pulveriseres og blir uklart. De som betaler prisen, er barn, unge og deres familier.

Frivillige og forebyggende hjelpe tiltak til familier som sliter eller trenger hjelp og veiledning i oppdragelsen, må forsterkes. Det gjelder både familier med egne barn, familier med fosterbarn, besøks- og beredskapshjem og andre som av ulike grunner fungerer som omsorgspersoner. Vi må gjøre mer for å rekruttere og følge opp fosterfamilier, avlastningshjem og andre voksenpersoner som stiller opp for våre barn og unge. Tjenester som er rettet mot barn, unge og deres familier, må være samlokaliserte og inneha tverrfaglig kompetanse. Samarbeid på tvers av etater må lovfestes, og vi må vurdere en bemanningsnorm i barneverntjenesten og et tak for hvor mange pågående saker en ansatt kan ha ansvar for samtidig.

Å frata foreldre omsorgen for sine barn er dypt inngrpende, og barnets beste må alltid ligge til grunn når det først skjer. Foreldrene eller andre med omsorgsansvar det gjelder, må få hjelp og støtte, og vi må styrke rettssikkerheten og medvirkningen til de involverte i slike saker. Sakkyndige må kunne oppnevnes utenfor barnevernet, og det bør være krav om andrehåndsvurdering av akutt- og hastevetak.

Arbeiderpartiet vil ha en gjennomgang av organiseringen av barnevernet for å sikre at tjenesten er hensiktsmessig organisert. Barnevernstjenesten trenger flere ansatte, både kvinner og menn. Det trengs flere karriereløp for barnevernspedagoger, sosionomer og andre ansatte og flere stipendiatstillinger innen

sosialt arbeid og barnevernsutdanning. Det må legges bedre til rette for at ansatte som har behov for det, får gjennomført nødvendig kompetanseheving.

Arbeiderpartiet mener at barnevernet ikke er egnet for stykkpris, anbud, kommersiell drift og fortjeneste. Bevilgninger til barnevernet skal brukes på utvikling av et bedre barnevern, med beredskap, omsorg og adferd i fokus. Verktøykassen må utvides, tiltakene må tilpasses barnas behov, og vi trenger ryddige og tydelige linjer som viser hvem som har ansvaret for barna. Vi vil utvide ettervernet frem til fylte 25 år.

Arbeiderpartiet vil:

- **Gjennomføre en tillitsreform i barnevernet.**
- **Sikre at barneverntjenesten tar i bruk et bredt spekter av virkemidler, samarbeider på tvers av fagområder og har tilstrekkelig kompetanse og nok ansatte til å løse oppgavene.**
- **Drive alle deler av vår felles barneverntjeneste i offentlig og ideell regi, og utarbeide en opptrapningsplan for å få til dette.**
- **Sikre at en helhetlig vurdering av barns situasjon inkluderer helsekartlegging.**
- **Styrke og innføre ordninger med brukermedvirkning i alle ledd.**
- **Sørge for at tjenestene til barn, unge og familier er samlokaliserte lavterskeltiltak og har tverrfaglig kompetanse.**
- **Sikre at tilbud om faglig veiledning og etterutdanning er tilgjengelig for alle ansatte.**
- **Sikre at informasjon om utsatte barn overføres mellom barnevern ved flytting mellom kommuner.**
- **Sikre at kommunene samordner egne tiltak for forebygging av vold og seksuelle overgrep mot barn, og inkluderer tiltak i ideell regi.**

Pensjon: Rettferdig trygd og en god pensjon å leve av

Velferdsstaten er et spleislag der vi yter etter evne og får etter behov, og folketrygden er fellesskapets viktigste verktøy for å sikre dette. Arbeiderpartiets mål er en god og rettferdig pensjon for alle. Å sørge for at det skjer, er et felles ansvar. Folketrygden er det bærende elementet i pensjonssystemet, mens gode og kollektive ordninger, som AFP og tjenestepensjoner, er viktige tillegg.

Forskjellene i samfunnet øker, også blant pensjonister. De siste årene har vi sett usosiale kutt i viktige ordninger som uførepensjon og arbeidsavklaringspenger. Også sykelønnsordningen er under press.

Arbeiderpartiet slår ring om pensjonsreformen og hovedprinsippene i reformen, slik som levealdersjusteringen, fleksibelt uttak av pensjon og muligheten til å kombinere pensjon og inntekt fra arbeid. Vi vil videreutvikle pensjonssystemet og gjøre det enda mer rettferdig i tråd med prinsippene fra pensjonsreformen og de sosialdemokratiske verdiene den bygger på. Tjenestepensjon fra første dag og første krone blir vår viktigste sak på pensjonsområdet i tiden som kommer. Det vil gi en bedre pensjon for mange og særlig for de med lavest inntekt.

For Arbeiderpartiet er det avgjørende at vi har gode ordninger for uførepensjon og arbeidsavklaringspenger. Sykelønnsordningen skal ikke kuttes.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreføre pensjonsreformen og prinsippene den bygger på.
- Forbedre dagens sykelønnsordning.
- Endre lov om obligatorisk tjenestepensjon slik at detgis pensjon fra første krone.
- Bidra til en mer rettferdig pensjonssystem ved å regulere pensjonene basert på det reelle gjennomsnittet av pris- og lønnsvekst.
- Gi pensjonistenes organisasjoner økt medbestemmelse og mulighet til å

drøfte viktige spørsmål i eldrepolitikken. Pensjonsoppgjøret skal igjen legges frem som egen sak i Stortinget.

- Videreføre et skjermingstillegg for uføre som blir alderspensionister, slik at de skjermes for deler av levealdersjusteringen.
- Forbedre reglene om yrkesskade og yrkesskadeforsikring, blant annet ved å arbeide for at belastningsskadene som rammer mange ansatte i helse-, omsorgs- og sosialsektoren, får status som yrkesskader.
- Sikre bedre kompetanse på EØS-avtalen i norsk statsforvaltning generelt og NAV spesielt, slik at folks rettigheter blir ivaretatt.
- Sikre at reglene om mottak av ytelser i utlandet er i tråd med EØS-avtalen, og samtidig legger til rette for at mottakere får oppfølging av NAV og selv bidrar der det stilles krav om det.
- Øke minstepensjonen

Klima og miljø.

En rettferdig klima- og naturpolitikk som kutter utslipp og skaper jobber

Menneskeskapte klimaendringer og global oppvarming er den mest alvorlige trusselen mot livsgrunnlaget på jorda. Vi er den første generasjonen som for fullt merker klimaendringene i hverdagen. Ekstremtørke, storflom og skogbranner øker i omfang. Havene forsures, Arktis smelter. Innen 2030 må verden halvere utslippene av klimagasser, og i 2050 skal Norge være karbonnøytrale. Vi må også raskt stanse tapet av verdifull natur og artsmangfold. Dette er vår tids største utfordringer. Vi er den siste generasjonen som har reell mulighet til å begrense skadeomfanget: Vi må handle, og vi må handle nå.

Arbeiderpartiet legger Norges klimamål til grunn. De skal nås. Vi vil ta ansvar for å gjøre samfunnet vårt og økonomien vår bærekraftig, slik at vi oppfyller vår del av kontrakten med kommende generasjoner. Vi vil bygge på FNs bærekraftsmål og ta hensyn til sosial, økonomisk, geografisk og miljømessig bærekraft i våre beslutninger. Vi skal bidra til store utslippskutt i andre land, samtidig som vi oppfyller våre egne klimamål. Vi skal sørge for fremtidig verdiskaping og inntekter til fellesskapet. Vi skal utvikle eksisterende arbeidsplasser og skape nye, trygge jobber, og veien dit må være rettferdig, inkluderende og forståelig for alle som berøres. Alle må få mulighet til å ta klimavennlige valg, uavhengig av økonomi og bosted. De som forurensner mest og har mest ressurser, må også bære den tyngste byrden. De som rammes av klimaendringer, skal få mer støtte av fellesskapet.

Klima og natur skal være fundament og ramme for alle områdene der vi utvikler politikk. Derfor finner du ikke klimapolitikken bare ett sted i dette programmet, men som en integrert del av hele vårt politiske prosjekt. Vi vil bruke offentlige anskaffelser og statlig eierskap til å skape markeder for klimavennlige produkter.

Vi vil legge grunnlaget for nye næringer som kan stå på skuldrene til vår mest teknologisk avanserte og innovative næring i dag, nemlig oljebransjen. Ren energi til fattige land er vårt viktigste satsingsområde i utviklingspolitikken, og Norge skal bli et utstillingsvindu for utslippsfri næringstransport. For Arbeiderpartiet er det en selvfølge at klima og natur står i første rekke når vi for eksempel utvikler forskningssektoren, landbruket og bygg- og anleggsbransjen, eller når vi forvalter Statens pensjonsfond utland (SPU).

Det aller viktigste vi kan gjøre for et bærekraftig fellesskap, er å skape nye, klimavennlige arbeidsplasser i Norge. I fremtiden vil de tryggeste arbeidsplassene være natur- og klimavennlige. Allerede ser vi at de internasjonale markedene vi leverer til, etterspør varer og tjenester med null- eller lavutslipp. Mange av løsningene på klimautfordringene ligger i industrien – det er menneskene som jobber her, som skal utvikle og skape morgendagens utslippsfrie arbeidsplasser. Norge har menneskene, kompetansen og økonomien som nå trengs. Vi har en industri som kan bruke ren, norsk energi, og som kan resirkulere langt mer av ressursene enn i dag. Norge bør lede an i utviklingen av de klimaløsningene verden trenger, blant annet karbonfangst og -lagring, hydrogen som energibærer, batteriteknologi, havvind og utslippsfri skipsfart. Ved å ligge i forkant av denne utviklingen skaper vi også nye markeder i en verden som i stadig større grad vil etterspørre fremtidsrettet, klimavennlig teknologi.

Vi vil stanse tapet av natur og slå ring om allemannsretten. Arbeiderpartiet er garantisten for en rettferdig politikk der vi kutter klimagassutslippene og bevarer naturmangfoldet, samtidig som vi utvikler nye, klimavennlige arbeidsplasser og verdensledende industri.

Klima og natur: Rammen rundt all annen politikk

Arbeiderpartiet vil:

- Korte 55 prosent av de norske klimagassutslippene målt mot 1990 innen 2030, som en del av våre forsterkede mål under Parisavtalen. Denne forpliktelsen gjelder hele økonomien og alle sektorer og klimagasser. Norge skal oppfylle denne forpliktelsen i samarbeid med EU i tråd med klimaavtalen mellom Norge, EU og Island. I 2050 skal Norge være karbonnøytralt.
- Øke CO₂-avgiften frem mot 2030 slik at Norges klimamål nås. Økningen skal skje gradvis. Effekten på bensin- og dieselprisene skal reduseres og veibruksavgiften geografisk differensieres for å sikre at utslippskutt fra transport er sosialt og geografisk rettferdig. Dette skal sikre at effekten på pumpeprisen blir begrenset.
- Innføre konkrete mål for utslippskutt for hver enkeltsektor og -næring i Norge. Målene skal utvikles i samarbeid med berørte næringer og følge det felles klassifiseringssystemet som nå utvikles i Europa. Det skal etableres et system for jevnlig og forpliktende oppfølging av tiltak og måloppnåelse.
- Øke støtten til satsinger som karbonfangst, havvind, hydrogen, batteriteknologi, bioøkonomi og grønn skipsfart, blant annet gjennom å gjennomføre en skattereform slik at det blir mer attraktivt å investere i klimavennlige næringer.
- Satse på nye, grønne verdikjeder gjennom sektoroverskridende satsinger på områder som karbonfangst, -lagring og -bruk, og produksjon, distribusjon og bruk av hydrogen.
- Starte fullskala prosjekter for karbonfangst og -lagring både i cementproduksjonen i Brevik og i avfallsforbrenningen på Klemetsrud. Staten skal i tillegg medfinansiere et transportanlegg med skip og lagringsanlegg i Øygarden og brønner i Nordsjøen.
- Gjøre miljørapportering lettere for norske bedrifter gjennom å legge til rette for bedre og mer tilgjengelig informasjon om rapportering i tråd med EUs kriterier for bærekraftig virksomhet.
- Vektlegge klima og naturhensyn sterkere i offentlige anskaffelser.
- Gjøre større bruk av det statlige eierskapet til å fremme målsetninger knyttet til klima og natur.
- Øke andelen offentlige forskningsmidler som brukes på klima og natur, vesentlig.
- Satse på naturbaserte løsninger på klimakrisen, blant annet bevare og forbedre naturlige karbonlagre som myrer og våtmarker, øke karbonlagringen i matjorda, retablere tareskog og øke rotasjonstiden i skogbruket.
- Opprette et nasjonalt råd for rettferdig omstilling der arbeidslivets parter har en sentral rolle.
- Ta større hensyn til fordelingsprofil i utforming av klima- og miljøpolitikken, og utrede hvordan næringer som forurensner mest, og personer som har størst betalingsevne, kan bidra mer enn i dag.
- Sikre en bærekraftig forvaltning av fiskeriressursene i Oslofjorden og Skagerrak for å sikre framtidig god og bærekraftig utnyttelse av ressursene.

Du kan lese mer om nye, klimavennlige arbeidsplasser i kapitlet «Det bærekraftige arbeidslivet», klimavennlig transport i kapitlet «En klimavennlig transportsektor», klima og forskning i kapitlet «Forskning for omstilling og klima», klima i bistands- og utenrikspolitikken i kapitlet «En varmere verden» og om ansvarlig forvaltning og SPU i kapitlet «Statens pensjonsfond utland».

Sirkulærøkonomi: Dele for å skape

På 2020-tallet må vi legge om samfunnet slik at ressurser brukes om igjen, i det som kalles en sirkulær økonomi. I dag kaster vi bort ressurser som kunne vært brukt om igjen, vi sender verdifullt avfall til utlandet, og for mye søppel brennes i avfallsanlegg eller forurenser naturen. Da kaster vi også vekk en mulighet for raskere overgang til fornybarsamfunnet.

Arbeiderpartiet vil stoppe veksten av avfall og legge til rette for mer gjenvinningsindustri i Norge. Det som i dag blir avfall, kan bli råmateriale på nytt. Men sirkulærøkonomi handler om mye mer enn avfall. Det handler om å ta vare på ressurser i hele samfunnet og skape nye arbeidsplasser over hele landet basert på det. Arbeiderpartiet vil satse på industri og jobber i Norge knyttet til resirkulering av materialer og legge bedre til rette for at norsk eksportindustri kan fremstille resirkulerbare produkter.

Arbeiderpartiet vil:

- Sørge for at staten inngår avtaler med næringslivet med egne årlige prosentmål for reduksjon av nye råmaterialer.
- Bidra til å skape nye markeder ved at staten som innkjøper stiller krav til innblanding eller bruk av for eksempel resirkulert plast og cement uten CO₂-utslipp.
- Legge til rette for økt gjenbruk av materialer fra pensionerte maritime installasjoner fra olje- og gassnæringen og skip som skal til opphugging.
- Stille strengere krav til garantitid og at produsenter har deler på lager.
- Stille krav om at produkter designes for å være lengre, gjenbruks, repareres og resirkuleres.
- Stille krav om at nye bygg og anlegg bygges med klimavennlige materialer og designes for lavt energibruk og gjenbruk, samt legge opp til at byggeplasser blir utslippsfrie.
- Sørge for at forbrukere og innkjøpere får informasjon om hvor mye ressurser som er brukt for å lage et produkt, hvor store utslipp det står for, eventuelle skadelige miljøgifter og hvordan arbeidsforholdene er for de som lager dem.
- Sørge for at forbrukere får informasjon om hvordan et produkt kan repareres, gjenbruks og resirkuleres.
- Skape markeder for rest-råstoff og sirkulære produkter gjennom krav i offentlige innkjøp.
- Skjerpe kravene til avfallshåndtering, slik at avfallet sorteres, videreføres og brukes på nytt som råstoff.
- Legge til rette for CO₂-fangst og -lagring på større forbrenningsanlegg, og utnytting av CO₂ og CO i industriell produksjon.
- Legge til rette for bedre og flere innsamlingsordninger, mottaksanlegg og gjenvinningsanlegg for plast, og sørge for at all emballasje i bruk i Norge er egnet for gjenbruk eller resirkulering senest innen 2030.
- Utrede avgift på fossil plast, innføre en ordning med produsentansvar og sporing av plast og gjenvinne halvparten av plastemballasjen i Norge innen 2025.
- Arbeide for at alle batterier som skal brukes i Norge, skal kunne resirkuleres.
- Oppdatere forurensningsloven for å sørge for mer effektiv avfallshåndtering.
- Jobbe for at avfall i størst mulig grad håndteres og gjenvinnes lokalt eller regionalt heller enn å bli transportert over større avstander.

Kutte utslipp og ta vare på naturen der vi bor

Strand, skog, fjell og fiskevann skal være tilgjengelig for alle. Retten til naturopplevelser og natur er en grunnleggende rettighet i landet vårt, likevel ser vi at den utfordres. Strandsonen bygges ut, og viktige frilufts- og naturområder bygges ned.

Arbeiderpartiet vil styrke allemannsretten. Statskog og andre offentlig eide eiendommer må gå foran som gode eksempler. Det er kommunene som forvalter den naturen som er nærmest folk, og de må få et større ansvar for å ivareta naturen som et verdifullt fellesskapsgode.

Arbeiderpartiet vil gjøre det enkelt for folk å kutte utslipp og ta vare på naturen der de bor.

Arbeiderpartiet vil:

- **Grunnlovsfeste allemannsretten og styrke den gjennom lovverk, oppkjøp og reguleringer.**
- **Utvikle klimabudsjet i kommunene slik at de kan sette seg konkrete og forpliktende klimamål og utvikle bedre ordninger for å rapportere utslipp.**
- **Gi hensynet til natur og klima større vekt i plan- og bygningsloven.**
- **Arbeide for mekanismer som gjør at utbygger som bygger ned skog, jord eller annen natur, skal kompensere for det ved å restaurere natur andre steder gjennom et såkalt naturbidrag. Styrke kommunenes rolle og kompetanse i natur- og klimaarbeidet, med særlig vekt på bærekraftig arealforvaltning.**
- **Sikre at grøntområder er lett tilgjengelige for alle i tettbygde områder.**
- **Satse på gang- og sykkeltiltak.**
- **Sørge for flere bildelingsløsninger og gjøre biloppstillingsplasser for bildeling tilgjengelige nær knutepunkter og i nye større bolig- og næringsprosjekter.**

Natur: Ta vare på naturen for fremtidens velferd

Vi må sikre vekst og velferd i fremtiden uten å ødelegge naturen. Naturen er selve grunnlaget for velferden vår: I Norge har vi skapt vekst og arbeidsplasser gjennom olje, fisk, skog og godt jordsmønns, og mennesker verden over bruker naturen til å hente ut mat og medisiner og for å få tilgang til rent vann og ren luft.

Arbeiderpartiet vil sikre allmenheten tilgang til strandsonen og at 100-meters beltet i strandsonen ikke privatiseres og bygges gjennom å opprettholde de gjeldende statlige planretningslinjer for differensiert forvaltning av strandsonen og plan og bygningsloven.

En økonomi i balanse er avhengig av en natur i balanse. Arbeiderpartiet vil stanse tapet av natur. Vi kan bygge smartere, planlegge bedre og ta klokere valg for å bevare den mest sårbarne naturen. En bærekraftig forvaltning av naturens ressurser vil også forhindre utbrudd av nye pandemier og bidra til å redusere omfanget av klimakrisen. Naturen vår absorberer og lagrer omtrent halvparten av alle klimagassutslipp i skoger, myrer, hav og andre naturtyper. Slike prosesser demper virkningen av menneskeskapte utslipp. Med gode løsninger som bygger på naturens egen teknologi, kan vi klare å både stanse naturtapet og finne gode løsninger for klima og nye arbeidsplasser. Arbeiderpartiet vil føre en politikk som aktivt utnytter naturens egen evne til å fange og lagre klimagasser.

Arbeiderpartiet vil:

- **Gjennomføre en utredning av naturrisiko for norsk økonomi etter modell fra Klimarisikoutvalget.**
- **Etablere «Naturkur» etter modell av «Klimakur», for å bidra til at Norge opprettholder et mangfold av økosystemer i god økologisk tilstand.**
- **Utarbeide en nasjonal plan for å opprettholde og restaurere natur i tråd med internasjonale forpliktelser.**
- **Utrede hvordan norske statlig eide selskaper skal redusere naturrisiko for sin virksomhet, i tråd med FNs bærekraftsmål.**

- Utrede hvordan vi gjennom norsk lovverk kan sørge for at norske selskaper i utlandet ikke bidrar til alvorlige skader på miljøet.
- Intensivere arbeidet med å redde truede norske arter og naturtyper.
- Ta vare på bier og andre pollinerende insekter i Norge og legge frem en nasjonal pollinatorstrategi.
- Utarbeide en ny plan for nasjonalparker og andre verneområder for å sikre representativt vern av norsk natur.
- Sikre at Norge når sine internasjonale forpliktelser under konvensjonen for biologisk mangfold.
- Utarbeide et nasjonalt mål og en strategi for å øke den naturlige karbonlagringen i norsk natur og landskap.
- Satse på naturbaserte løsninger på klimakrisen, blant annet bevare og forbedre naturlige karbonfangere og karbonlagre som skoger, myrer og våtmarker, retablere tareskog og øke rotasjonstiden i skogbruket.
- Legge til rette for jakt, fiske og friluftsliv for alle, blant annet gjennom fjellstylene.
- Styrke skogvernet slik at vi når målet om at 10 prosent av den norske skogen vernes, gjennom en mer treffsikker ordning for frivillig vern og økt drift av den produktive skogen.

Rovdyr: En bærekraftig rovdyrforvaltning

Norge skal ha både levedyktige rovviltsammler og trygge områder for beite. Denne todelte målsetningen er grunnlaget for vår politikk, og regelverk og forvaltning skal støtte opp under den. Konflikten mellom beitedyr og rovdyr skaper sterke følelser, motsetninger og konflikt. Folk som bor i områder med nærhet til rovdyr, føler ofte frykt for seg og sine i det daglige. Dette er en frykt vi må ta på alvor. Et viktig formål med forvaltningen er å skape tillit til forvaltningen og bidra til større trygghet for de som lever med rovdyr tett innpå seg. Dagens konfliktnivå knyttet

til rovdyrforvaltningen er til hinder for en god og bærekraftig rovdyrpolitikk og må reduseres.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreføre den todelte målsetningen om å både ha levedyktige rovviltsammler og et aktivt beitebruk.
- Sikre en bærekraftig rovviltsbestand i tråd med Stortingets forlik, naturmangfoldloven og våre internasjonale forpliktelser.
- Ha en tydelig og konsekvent soneforvaltning og et effektivt regime for uttak av rovvilts når det ikke truer bestandens overlevelse. Det skal også være aktiv forvaltning av rovdyr i rovdyrprioriterte områder når bestandsmål er oppfylt.
- Ha en høy beredskap slik at tapene av beitedyr blir så små som mulig.
- At det ved rovdyrskade i beiteprioriterte områder skal gis fellingsstillatelse umiddelbart.
- At fellesskapet ved rovdyrskade tar ansvar for å kompensere eiere av beitedyr.
- Sikre at terskelen er lav for uttak av rovvilts i beiteprioriterte områder og høy for uttak i rovviltprioriterte områder.
- Sikre at bestandsmålene faktisk følges opp, for å skape tillit mellom befolkning og forvaltning. Når en bestand ligger over bestandsmålet, skal den forvaltes i tråd med det målet som til enhver tid er vedtatt av Stortinget.
- Sørge for dialog og lokal involvering, der det tas hensyn til at det å leve med rovvilts tett innpå seg medfører en belastning for både beitenæringen og lokalsamfunnet.
- Ivareta den regionale forvaltningen med rovviltnemder inndelt i åtte regioner.
- At det samlede rovdyrtrykket i større grad sees i sammenheng.

Folk og samfunn.

Distriktpolitikk: Optimisme i hele landet

Arbeiderpartiet vil føre en politikk for sterkere fellesskap, vekst og utvikling i hele landet. Et mer rettferdig Norge handler om mer enn arbeid til alle, inntektsutjevning og lik tilgang til helse og skole. Det handler også om makt og mulighet til å bygge en fremtid og gode lokalsamfunn der man kan delta og føle seg hjemme. Derfor er distriktpolitikken både et rettferdighetsprosjekt og et frihetsprosjekt.

De sentraliseringen kreftene i økonomien og politikken er sterke. Lenge har det foregått en sektorvis sentralisering i staten, uten at det er tatt hensyn til helheten og konsekvensene for lokalsamfunn og regioner. Som en følge av sentraliseringen har statlige arbeidsplasser forsvunnet ut av stadig flere lokalsamfunn, og viktig kompetanse har blitt borte. Arbeiderpartiet vil snu sentraliseringen og fremme en helhetlig strategi for statlig nærvær i regionene, der statlig tilstedeværelse sikrer velferdstjenester nær befolkningen, og der offentlige etater og institusjoner bidrar til lokale arbeidsplasser og kompetansemiljøer.

Sterke regioner er en viktig drivkraft i utviklingen av kunnskap og verdiskaping. Arbeiderpartiet vil styrke den strategiske samhandlingen mellom regionene og nasjonale myndigheter på viktige områder for samfunnsutviklingen, som utdanning, næringsutvikling, velferd, transport og bosetting.

Byene spiller viktige roller som regionale motorer, som bidrar til gode tjenester til befolkningen, utvikling av næringslivet og attraktive regioner. Samtidig har politikken i stor grad fokusert utelukkende på de store byene eller de mindre kommunene. Arbeiderpartiet vil løfte frem de mellomstore byenes rolle i utviklingen av Norge og vil lansere en strategi for å styrke konkurranseskaffen, velferds- og kulturtildelinger og en klimavennlig utvikling slik at det kan bidra til vekst i Distrikts-Norge.

Arbeiderpartiets svar på den økende sentraliseringen er en sektorovergripende distriktpolitikk. Alle sektorer har et distriktpolitisk ansvar. Målrettede tiltak for en god distriktpolitikk finnes flere steder i dette programmet, og de fleste punktene med distriktpolitisk betydning er lagt til kapitlene der de hører hjemme.

Arbeiderpartiet er opptatt av at landet er inndelt på en hensiktsmessig måte, og vil ha en gjennomgang av konsekvensene av regionreformen, statens egen regioninndeling og hvordan flere oppgaver kan overføres til fylkene. Dersom tvangssammenslårte fylker ønsker å endre sine grenser for å bedre kunne løse oppgavene, vil Arbeiderpartiet i regjering gå i dialog med fylkene for å få til dette på en fornuftig, helhetlig og ansvarlig måte.

Arbeiderpartiet vil:

- **Innføre nærhetsprinsipper for statlig styring:**
 - statlige virksomheter skal organiseres slik at kompetansen ligger så nært innbyggerne som mulig.
 - nye statlige arbeidsplasser skal legges utenfor Oslo, med mindre helt åpenbare grunner tilslier noe annet. Veksten innenfor eksisterende statlige arbeidsplasser skal fordeles mer rettferdig mellom by og land.
 - Bygge sterke kompetansemiljøer i hele landet gjennom en jevnere fordeling av offentlige arbeidsplasser.
 - ingen vedtak om nedleggelse av statlige tjenestesteder skal gjøres i neste stortingsperiode med mindre det er avgjørende for å ivareta viktige nasjonale interesser.
 - digitalisering skal tas i bruk for å sikre eksisterende arbeidsplasser og utvikle tilbudene der innbyggerne er.

- At det skal innføres en regel om distriktpolitisk konsekvensanalyse av alle reformer.
- Utvikle «regionavtaler» mellom staten, kommuner og regioner, som skal sikre utvikling og vekst i hele landet og langsiktige rammer for næringsliv, transport, bosetting, utdanning og velferd.
- Etablere et program for utprøving av nye tiltak i distriktpolitikken, med sikte på arbeid, velferd og utvikling.
- Gjøre tilgang til høykapasitets internett til en rettighet på lik linje med strøm og arbeide for nye teknologiske løsninger, som for eksempel 5G, til hele landet.
- Etablere flere lokale nærtjenestesentre, der man får ordnet med pass, førerkort og sivile oppgaver som testament, og se på mulighetene for lokal rettshjelpsveiledning.
- Samle ulike offentlige tjenester slik at man får større fagmiljør selv om hver enkelt etat har få ansatte. Flere statlige stillinger bør lyses ut med mulighet for kontorsted utenfor hovedkontoret.
- Gi fylkeskommuner, kommuner og virkemiddelapparatet mer myndighet til å gjøre lokale og regionale vurderinger i arbeidet med å skape nye arbeidsplasser.
- Sikre innovasjon og et bedre tjenestetilbud gjennom virkemidler som tar hensyn til ulike regionale utfordringer og behov, og samtidig legge til rette for at alle regioner får reell mulighet til å benytte seg av nasjonale ordninger.
- Videreføre og utvikle ordningen med differensiert arbeidsgiveravgift.
- At inntektssystemet for kommuner og fylkeskommuner sikrer et likeverdig tjenestetilbud i hele landet.

Det gode liv i storbyen

De store byene våre kjennetegnes av et stort mangfold. Storbyen skal være et trygt og sunt sted å være for alle innbyggere, der mennesker fra ulike bakgrunner med ulike liv lever sammen. Byene er viktige motorer i norsk økonomi og spiller en avgjørende rolle i å nå våre klimamål. Skal vi nå klimamålene våre, må vi ha klimavennlige storbyer.

Kollektivsystemet i de store byene må være godt utbygd og velfungerende, og vi må gjøre det enklere å være fotgjengere og syklist, slik at luften blir renere og utsippene går ned. Både unge og gamle må ha tilgang på grøntområder og arenaer for fysisk aktivitet.

I storbyene bor både de som har mest, og de som har minst. Mange lever i områder med klart lavere inntekter enn gjennomsnittet, der flere står utenfor arbeidslivet, og der det er større sosiale helseforskjeller og kortere levealder. Flere barn i disse områdene vokser opp i familier som lever i fattigdom. Andelen enslige er også høyere i byene enn andre steder, og mange av disse er ensomme. Selv om man bor i en by, kan avstanden til de som tar beslutninger, oppleves som stor.

Det er mulighetene og mangfoldet som gjør bylivet godt. For at vi skal få gode og trygge storbyer, har alle innbyggere interesse av at vi forebygger ensomhet og reduserer forskjeller. Arbeiderpartiet vil ha byer som gir alle tilgang til mulighetene og mangfoldet som byene tilbyr. Det krever en aktiv politikk. Vi må styrke det inkluderende fellesskapet og åpenheten byene står for, og sørge for gode fellesskapstjenester som er tilgjengelige for alle.

De store byene er motorer i sine regioner og har stor betydning for befolkning og næringsliv også i nærliggende distrikter. Arbeiderpartiet mener by og land er gjensidig avhengig av hverandre og vil legge til rette for et godt samarbeid mellom storbyene og omlandet rundt.

Arbeiderpartiet vil:

- Utvikle storbyområdene med boliger og arbeidsplasser slik at det meste av persontransporten kan gjennomføres til fots, på sykkel eller med kollektivtrafikk.
- Øke takten i boligbyggingen og sørge for rimeligere boliger av god kvalitet slik at folk skal kunne komme inn på boligmarkedet i tråd med prinsipper for arealeffektiv og klimavennlig byutvikling.
- Utforme grønne og trivelige gater og byrom som også bidrar til bedre overvannshåndtering i møte med klimaendringer.
- At staten skal bidra med inntil 70 prosent av utbyggingskostnadene i store kollektivprosjekter i og rundt de største byene.
- Bygge idrettsanlegg i byer hvor det er mangel på flerbruksaller, som også kan brukes til uorganisert idrett og fritidstilbud for barn og unge, og fremme fysisk aktivitet ved å bygge ut nærmiljøanlegg, turløyper og treningsanlegg i nærmiljøene, som er tilgjengelige for alle.
- Forsterke områdesatsingene i storbyene og vektlegge integrering, norsk språk, arbeid og forebygging blant barn og unge i disse satsingene.
- Iverksette tiltak mot ensomhet i samarbeid med frivilligheten.
- Sikre trygge byer, blant annet gjennom mer tilstedeværende politi, mer ressurser til forebygging og økt innsats mot gjengkriminalitet.
- Sikre at storbyene er gode vertskommuner for de høyere utdanningsinstitusjonene.

Les mer om kollektivtransport i byene i kapitlet «En klimavennlig transportsektor», folkehelse i kapitlet «Folkehelse – fellesskapets ansvar», natur og klimatiltak i kommunene i kapitlet «Kutte utslipp og ta vare på naturen der vi bor» og integrering i kapitlet «Integrering: Stille opp og stille krav».

Nordområdene: En ny giv

Nordområdene er Norges viktigste strategiske satsingsområde. Initiativer vi tar i nordområdene, er viktig for lokalsamfunnene, for Norge og for verden. Nord-Norge og nordområdene er en avgjørende del av den norske økonomien, og betydningen av området vil bare øke i årene fremover. Ressursene i nord fører med seg enorme muligheter innen havbruk, energi, mineraler, reiseliv og industri. Skal vi ha aktivitet, utnytte ressursene og ha troverdighet overfor våre naboer, må det bo folk i nord. Derfor må sentralisering snus til satsing. Det skal være attraktivt å bo i et sterkt og levende Nord-Norge, med gode velferdstilbud og ettertraktede arbeidsplasser.

Det er behov for en ny giv i nordområdepolitikken. Arbeiderpartiet vil fornye og forsterke innsatsen og har større ambisjoner for utviklingen i nord enn det vi ser i dag. Nordområdepolitikken må nærmere folk og bety noe for deres hverdag.

Den nye nordområdepolitikken må snu den negative befolkningsutviklingen, utnytte de lokale verdiene til å skape vekst og grønn utvikling og fremme nye initiativer for samarbeid med våre naboer.

Vårt viktigste fredsprosjekt

Norges posisjon og rolle i nord er unik. Det er i nord at Norge møter verden, og det er der våre initiativer har størst betydning for den generelle utviklingen i området og for norske interesser. Å sikre en fredelig, regelstyrt utvikling er i Norges interesse og legger grunnlaget for en god hverdag for våre egne innbyggere og for de i våre naboland. En fredelig utvikling forutsetter aktivitet og tilstedeværelse. Det er derfor vi prioritører å bygge opp i nord, heller enn å bygge ned eller sentralisere. Dette er en sentral del av vårt viktigste fredsprosjekt.

Flere land, deriblant stormakter som USA, Russland, Kina og EU, har fornyet interesse for nord. Norge må bygge på erfaringene som både NATO-alliert og nabo med Russland og manøvrere klokt og offensivt for å sikre en fredelig og bærekraftig utvikling i området.

Kunnskap i nord, for nord, fra nord

Kunnskap er navet i nordområdepolitikken til Arbeiderpartiet og nøkkelen til å gi alle unge tilgang til en god utdanning, til å sikre bedriftene kompetansen de trenger, og til å utvikle ny forskning og verdensledende kunnskapsmiljøer i området.

Hvis vi skal nå målene om velferd, verdiskaping og grønn omstilling i nordområdene, trenger vi en langsigkt, strategisk satsing på kunnskap. Vi vil utdanne flere i landsdelen og bygge kompetansemiljøene sterkere, samtidig som vi vil satse på desentralisert utdanning. Det at vi har to universiteter og en samisk høgskole i landsdelen, er en enorm styrke for nordområdenasjonen Norge. De to universitetene er viktige nordområdeaktører, som vi vil gi særskilte oppdrag som er særlig relevante for utforskning og verdiskaping i nordområdene. Aktiv tilstedeværelse gjennom nye forskningsprogrammer og sterke familiøer sikrer også norske interesser og gir oss en fordel internasjonalt. Arbeiderpartiets mål er at det utvikles kunnskap i nord, for nord, fra nord.

En stat som satser i nordområdene

Det offentlige skal være en sentral medspiller i utviklingen i nord. Statlig tilstedeværelse sikrer velferdstjenester nært befolkningen, og lokalisering av offentlige etater og institusjoner bidrar til arbeidsplasser og kompetansemiljøer.

De siste årene har mange opplevd at avstanden til makt og muligheter blir større, når velferdstilbudet svekkes og offentlige tjenester flyttes. Vi må snu sentraliseringen og heller utvikle tjenestene nært folk. Arbeiderpartiet vil gi økt kompetanse og definisjonsmakt til folk i nord. Relevante statlige aktører skal utvikle egne nordområdestrategier.

Bygge ny industri på våre felles ressurser til gode for alle

Nordområdene har et grønt reiseliv og mange av ressursene verden trenger i fremtiden: bærekraftig mat fra havet, energi og mineraler. Arbeiderpartiet ønsker en aktiv næringspolitikk som bygger ny industri gjennom å etablere hele verdikjeder og bygge kunnskap. Vi vilk både styrke etablerte næringer og utvikle nye. Slik utvikler vi potensialet i nord.

Nord-Norge har opplevd økonomisk vekst de siste årene, men verdiene kommer ikke alle til gode. For lite legges igjen i lokalsamfunnene. Dette er «det arktiske ressursparadokset». Arbeiderpartiet vil investere i landsdelen på en måte som skaper arbeidsplasser og sikrer verdiskaping lokalt. Fellesskapets ressurser skal utnyttes bærekraftig og komme befolkningen til gode gjennom større lokale ringvirkninger og flere arbeidsplasser.

Sentrum for grønn omstilling

Klimaendringene merkes sterkest i nord, men mange av løsningene på krisen finnes også her. Nord-Norge er godt posisjonert til å levere klimaløsninger og grønne jobber. Arbeiderpartiets mål er å utvikle nordområdene til verdens mest bærekraftige region. Industrien er en viktig del av klimaløsningen og en viktig del av sirkulærøkonomien. I nord er det gode vilkår for produksjon med lavere klimagassutslipp, dette må vi utnytte bedre enn i dag.

Knytte Arktis sammen

Arbeiderpartiet vil modernisere infrastrukturen i nord for å få til en ny satsing på moderne industri og lede an i utviklingen av transport uten utslipp. Infrastruktursatsingen i nord må koble ressursene med markedet. Det må gjøres lettere for folk og varer å ferdes både innad i landsdelen og på tvers av landegrensene, samtidig som klimaavtrykket reduseres.

Frakt av varer fra sjømatnæringen og andre nordlige næringer hindres av flaskehalsene i transporten. Arbeiderpartiet vil fjerne disse flaskehalsene og øke fremkommeligheten for næringstransporten og befolkningen. Dette innebærer særlig en opprustning av fiskerihavnene og et særskilt krafttak for fylkesveiene, for å sikre trygg og effektiv transport fra kyst til marked.

Arbeiderpartiet er for utvikling av jernbane i Nord-Norge. Det vil være et løft for verdiskaping og klimavennlig transport av gods og folk. Nordlandsbanen må utvikles med lav- og nullutslippsløsninger. Dobbeltspor på Ofotbanen, som er en viktig transportåre, må realiseres. Det må også på plass et grundig beslutningsgrunnlag for Nord-Norgebanen i Nasjonal transportplan, som avklarer trasé- og teknologivalg, klimaeffekt, kostnader og fremdrift, slik at vi bringer prosjektet fremover med mål om å realisere Nord-Norgebanen.

Svalbard: grønn utvikling i et livskraftig familiesamfunn

Svalbard er Norges nordligste region. Norge er det eneste landet som har en moderne og sivil utbygd infrastruktur med en tilnærmet normal samfunnsstruktur så langt nord. Svalbard har stor strategisk betydning for Norges muligheter i nordområdene og Arktis, og svalbardpolitikken er derfor en viktig del av Arbeiderpartiets nordområdestrategi.

Longyearbyen skal fortsatt være et livskraftig familiesamfunn med gode tjenester og jobbmuligheter, samtidig som samfunnet skal videreutvikles i en grønnere retning.

Den videre utviklingen av næringslivet på Svalbard skal ha fokus på at man kan tilby stabile og attraktive helårsarbeidsplasser, med ordnede lønns- og arbeidsvilkår gjennom hele verdikjeden. Reiselivet er en av de største private næringene i Longyearbyen. Sammen med næringen skal vi jobbe for et grønnere reiseliv med en høy andel helårsarbeidsplasser, samtidig som de høye miljømålene for Svalbard ivaretas. Svalbard har stor betydning for norsk og internasjonal forskning. Vi vil styrke forskningsarbeidet og bidra til at lokale kunnskapsleverandører kan ha en sentral rolle i dette.

For å få en ny giv i nordområdepolitikken vil Arbeiderpartiet:

- Øke kvaliteten i en god nordnorsk skole basert på regionens særtrekk og styrker, og opprette et skoleutviklingsprogram som støtte for kvalitetsutvikling i kommunene.
- **Gjennomføre et nytt forskningsløft i nord:**
 - øke samfunnsvitenskapelig forskning knyttet til nordområdene.
 - utvikle nye forskningsprogrammer for nordområdene særlig innen ressursforvaltning, havbruk, romaktivitet, energi og klima.
 - opprette et regionalt talentprogram i samarbeid med internasjonale toppinstansjoner, som kan gi nye impulser og bidra til ledende forskning.
- Videreutvikle sterke kompetansemiljøer særlig innen havbruk, klima, romfart og beredskap.
- Sørge for lokal verdiskaping fra næringsvirksomhet i nord, gjennom tydelige krav om arbeidsplasser, inntekter til kommunene og oppbygging av lokal leverandørindustri, samt oppdeling av store anbud.
- Utarbeide en egen næringsstrategi for reiselivet i nordområdene.
- Øke matproduksjonen i nord og samtidig få mer ut av verdiskapingen som skjer i det arktiske landbruket.
- Utarbeide en industriplan for Norskehavet og Barentshavet.
- Fornye vår helhetlige forvaltning av havet gjennom å etablere et program for sameksistens i kystsonen, som forener næringsliv og naturverdier.
- Etablere et industriprogram for sirkulærøkonomi i nord.
- Bruke Arktis som utviklingsarena for ny teknologi, og innføre et nordnorsk katapultprogram for grønn innovasjon, med støtte til overgang fra idé til marked.
- Få på plass et pilotprosjekt med smarte bygder der energisystemer og småskala energiproduksjon prøves ut i småsamfunn i nord.

- Gjøre nordområdene ledende innenfor utslippsfri transport, gjennom egne elektrifiseringssatsinger for elektriske fly og til havs.
- Sørge for at Norge tar en strategisk posisjon i nordøstpassasjen og utvikler Kirkenes som knutepunkt, og koble Norge på arbeidet med bygging av fiberkabel gjennom nordøstpassasjen.
- Satse kraftfullt på klima og miljø på Svalbar og gjøre Svalbard til et foregangssamfunn for sirkulærøkonomi og et utslippsfritt samfunn.
- Øke den norske forsknings- og innovasjonsandelen på Svalbard.
- Utrede muligheten for å gjøre Svalbard til «utstillingsvindu» for grønne energiløsninger, eksempelvis hydrogen.
- Satse på aksen Andøy-Narvik-Tromsø-Svalbard i romindustrien, arbeide for et nasjonalt senter for jordobbservasjon i Tromsø og et nasjonalt innovasjonssenter for rombasert virksomhet på Andøya, og sikre at Andøya Spaceport realiseres raskt.

Tro og livssyn: Et livssynsåpent samfunn med respekt for alle

Arbeiderpartiet ønsker et livssynsåpent samfunn, hvor alle har respekt for og kunnskap om andres tro, livssyn eller ikke-tro.

Norge har en kristen og humanistisk arv, som vi tar med oss i møte med et stadig mer mangfoldig samfunn. Retten til å tro, skifte tro eller å ikke tro er en menneskerett. Utøvelse av religion er ikke bare en privatsak, men også et offentlig anliggende. Både finansiering av, kontroll med og innsyn i religiøse samfunn er viktige offentlige oppgaver.

Arbeiderpartiet anerkjenner tros- og livssynssamfunnenes betydning både for enkeltmennesker og for samfunnet. For mange mennesker utgjør tros- og livssynssamfunnene viktige fellesskap, de skaper tilhørighet og identitet. Gjennom sin tilstedeværelse over hele landet bidrar de til å bygge fellesskap og utvikle lokalsamfunn. Samtidig opplever mange troende hatkriminalitet. Sterke krefter forsøker å skape splittelse mellom mennesker både i Norge, Europa og resten av verden. Tros- og livssynssamfunnene spiller en sentral rolle i mange enkeltmenneskers liv, derfor er innsyn i og utsyn fra disse samfunnene også viktig for storsamfunnet.

På de fleste andre områder av samfunnet vårt stiller vi krav til demokrati, åpenhet og representasjon. Nå er det på tide å gjøre det samme overfor tros- og livssynssamfunnene. Kravene som stilles, skal ivareta trosfriheten og ikke gripe inn i tros- og livssynssamfunnenes teologi.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre tros- og livssynssamfunn forutsigbar finansiering.
- Ivareta Den norske kirkes særlige rolle som en levende og inkluderende folkekirke.
- Utarbeide og inngå en samfunnskontrakt med trossamfunn som mottar offentlig finansiering. Denne skal anerkjenne tros- og livssynssamfunnenes viktige rolle i samfunnet og bidra til at de sammen med det offentlige jobber aktivt for integrering,

bedre likestilling og økt kunnskap om norske lover.

- **Stille krav om at offentlige institusjoner som sykehus, sykehjem og fengsler tilrettelegger for at pasienter og innsatte får anledning til å utøve sin tro og sitt livssyn.**
- **Stille krav til personer som kommer til Norge for å praktisere som religiøse ledere, at de skal ha eller skaffe seg kunnskap om hvordan de skal utøve den religiøserådgivningsrollen i møte med vold i nære relasjoner, eksilerfaringer og sentrale verdier i det norske samfunnet.**
- **Stille krav om full åpenhet om gaver og finansiering til trossamfunn.**
- **Kreve at organer som forvalter offentlig tilskudd på vegne av trossamfunn, er demokratisk valgt og har minst 40 prosent representasjon av hvert kjønn.**
- **Utrede om utenlandsk finansiering av trossamfunn kan forbys.**
- **Sikre barns medvirkning og selvbestemmelse i spørsmål om tro og livssyn.**
- **Kreve at personer som kommer til Norge for å praktisere som religiøse ledere, har eller skaffer seg kunnskap om norske lover, og om hvordan de skal utøve den religiøserådgivningsrollen. Det kan handle om vold i nære relasjoner, ekteskapsinngåelse, skilsmisser, arveoppgjør, traumatiske erfaringer og sentrale verdier i det norske samfunnet.**
- **Kreve full åpenhet om finansiering av trossamfunn.**

Bolig: Trygg bolig for alle

Alle har rett til en trygg og god bolig. Den norske boligmodellen bygger på at folk skal kjøpe og eie egen bolig.

Det er store økonomiske forskjeller i boligmarkedet, både geografisk og mellom enkelthusholdninger. De siste årene har boligprisene steget kraftig, og det er blitt vanskeligere for mange å etablere seg i sin egen bolig. Forskjellen mellom å eie og å leie egen bolig er i ferd med å bli en av de største ulikhetsfaktorene i samfunnet. Bolig skal være et sted å bo, ikke et spekulasjonsobjekt.

Boligpolitikken kan ikke ses isolert fra andre deler av samfunnsutviklingen. Den er nært knyttet til økonomi, arbeidsmarked, næringspolitikk, levekår, livskvalitet og klima. Staten og kommunene har et særlig ansvar for å ivareta en helhetlig boligpolitikk. Arbeiderpartiet vil legge frem en melding om en helhetlig politikk, der kommunene vil få en styrket rolle i arbeidet med å utjamne forskjeller i boligmarkedet. En god boligpolitikk er avhengig av et velfungerende og regulert leiemarked. Rettighetene til de som leier bolig og er i en presset situasjon, må styrkes. En fremtidsrettet boligpolitikk skal bidra til å jevne ut slike forskjeller. Husbanken har vært og skal fortsatt være en viktig aktør i boligpolitikken.

Skal vi nå klimamålene, må nye boområder bringe innbyggerne effektivt og klimavennlig til og fra jobb. Nye boligområder må ivareta klima og naturhensyn både når det gjelder selve utbyggingen, transportløsninger, materialbruk og gjenbruksløsninger. Vi vil ha en mer miljøvennlig byggenæring slik at vi tar større klimahensyn i boligpolitikken. Boligpolitikken kan også bidra til å bygge bro mellom generasjonene, og retten til en aktiv og verdig alderdom henger nært sammen med bosituasjonen.

For å bygge flere boliger vil Arbeiderpartiet:

- **At kommunene må legge til rette for kommunale tomter og rimelige boliger for førstegangsetablerere og studentboliger.**
- **Utrede en statlig rentekompensasjonsordning for kommunale tomtekjøp, som skal legge til rette for boligbygging, gjerne med nye eieformer.**

- Legge til rette for at kommunene i samarbeid med aktører som boligbyggelagene kan bygge boliger til folk med begrenset egenkapital.
- Knytte infrastruktur til boligbygging og øke boligbygging rundt kollektivknutepunktene.
- Trappe opp studentboligbyggingen med mål om 3000 bygde boliger i året.
- Ta initiativ til et eldreboligprogram og lage boligtilbud slik at generasjoner kan dra nytte av hverandre.
- Korte ned saksbehandlingstid for plan- og byggesaksbehandling.
- Koordinere offentlige innsigelser i byggeprosesser bedre.
- Sikre at geologisk informasjon og kompetanse blir utnyttet i planleggingen av arealutnyttelsen i kommunene slik at boligbygging skjer på stabil grunn.
- Arbeiderpartiet vil legge frem en melding om en helhetlig politikk, der kommunene vil få en styrket rolle i arbeidet med å utjamne sosiale og geografiske forskjeller i boligmarkedet.
- Fryse BSU-ordningen (Boligsparing for ungdom) på 25 000 kroner i året og 300 000 kroner totalt og begrense ordningen til å gjelde førstegangs boligkjøp.
- Revidere husleieloven med mål om å styrke leietakere sine rettigheter og at det skal bli enklere å føre tilsyn og kontroll hos utleiere.
- Sikre bedre innløsningsrett for tomtefestere slik at flest mulig kan eie grunn til eget hus eller egen hytte.
- Styrke lovgivningen for å hindre uheldig seksjonering av leiligheter i sameie.

For å få flere som trenger bolig, inn i boligmarkedet vil Arbeiderpartiet:

- Øke utlånsrammene i Husbanken slik at flere kan få startlån. Husbanken skal kunne brukes som virkemiddel også for førstegangsetablerere.
- Utvide Husbankens mandat, særlig rettet mot leiemarkedet og en «tredje boligsektor».
- Gi kommunene mulighet til å tildele startlån til unge med liten egenkapital og gode inntektsutsikter.
- Oppfordre kommuner til å bruke «fra leie til eie» eller andre lignende initiativer som utgangspunkt i lokal boligsosial planlegging.
- Gi kommunene mulighet til å fastsette disposisjonsform i boligprosjekter gjennom endring i plan- og bygningsloven.
- Øke tilskudd til kommunalt boligsosialt arbeid og etablere flere ikke-kommersielle utleieboliger.
- Unngå sterk konsentrasjon av kommunale boliger i ett område.

Kultur: En kultur å leve av og for

Kultur gir oss noe å leve for. Gode kulturopplevelser gir den enkelte mulighet for refleksjon og læring, og i samfunnet oppstår det felles historier og samlingspunkter gjennom kulturelle opplevelser. Kulturen bidrar på denne måten til å skape gode liv og et godt samfunn. Museer, kulturminner og håndverkstradisjoner er viktige deler av vår kulturarv og vår kulturarv må tas vare på for å være tilgjengelig for fremtiden.

Samtidig er norsk kulturliv en viktig næring med mange titusen arbeidsplasser, og det er avgjørende for et sterkt og fritt kulturliv at utøvende kunstnere og andre som jobber i kultursektoren, har noe å leve av. Mange frilansere i kulturlivet har ikke de samme sosiale rettighetene som ordinære arbeidstakere, og kulturlivet har fremdeles en jobb å gjøre for å representere mangfoldet i det norske samfunnet. Arbeiderpartiet vil sørge for at kulturopplevelser av god kvalitet er tilgjengelig for alle, uavhengig av bosted og bakgrunn.

Norsk språk er under press på mange samfunnsområder, og Arbeiderpartiet vil styrke språkpolitikken for å sikre at norsk fremdeles skal være et fullverdig og samfunnsbærende språk i landet vårt. Nynorsk og bokmål skal være likestilte målformer. Som det minst brukte skriftspråket skal nynorsk fremmes og sikres gode vilkår, blant annet gjennom å sikre god nynorskkompetanse i lærerutdanningene, forbedre sidemålsundervisningen, sørge for flere digitale læremidler på nynorsk og utrede retten til å gå i egen nynorskkasse gjennom hele grunnskolen.

Arbeiderpartiet vil øke mangfoldet, både på scenen og i tilbuddet til publikum. Vi vil bygge ned terskler for deltagelse og fremme det brede kulturlivet i alle kommuner og fylker gjennom et nytt «Kulturløft». Vi vil sørge for at kulturarbeidsplasser verdsettes på samme måte som det øvrige norske arbeidslivet. Flere av morgendagens talenter skal få sjansen til å lykkes, og Norges tiltrekningskraft på internasjonale kunst- og kulturmiljøer skal styrkes.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomføre et nytt kulturløft, der de statlige midlene i større grad enn i dag, kommer hele landet til gode og der kulturens andel av statsbudsjettet igjen gradvis økes til én prosent. Senke tersklene for deltagelse slik at flere, særlig barn og unge, får mulighet til å delta i kulturaktiviteter.
- Bedre kunstneres levekår gjennom en kunstnerøkonomireform, styrke de sosiale rettighetene til frilanserne og sikre at kunstnere faktisk får betalt når verkene deres brukes eller deles, både fysisk og digitalt.
- Innføre regionale kulturfond.
- Gi full momskompensasjon til idrett, frivillighet og kultur.
- Avvikle gaveforsterkningsordningen, fordi den offentlige støtten ikke skal være betinget av private donasjoner.
- Styrke den regionale filmsatsingen og øke produksjonsmidlene til norsk film.
- Øke mangfoldet i norsk film ved å arbeide for flere kvinner i film og serier og satse mer på samisk film.
- Styrke scenekunsten over hele landet ved å styrke institusjonene og satse på det frie feltet.
- Videreutvikle filminsentivordningen til å bli en rettighetsfestet ordning.
- Sikre en desentralisert kinostruktur.
- Innføre en insentivordning for ny norsk dramatikk.
- Gjeninnføre en boklov som sikrer fastprissystemet.
- Innføre en ny festivalstøtteordning som sikrer kvalitet og forutsigbarhet for festivalene.
- Styrke museene med vekt på formidling og faglig utvikling.
- Ta vare på kystkulturen, kulturlandskapet langs kysten, naust- og sjøhus og styrke fartøyvernet.

- Styrke og videreutvikle de universelle kulturordningene som gir alle en smakebit av kunst og kultur, som den kulturelle bæremesen, skolesekken og spaserstokken.
- Styrke litteraturformidlingen, blant annet gjennom innkjøpsordningene, og stimulere til leselyst blant unge.
- Sikre at flere barn får mulighet til å delta i kulturskolene til en rimelig pris.
- Bidra til at meråpne bibliotek skal videreutvikles som en aktiv møteplass for kunnskap, debatt og kulturformidling, og sikres mulighet til å låne ut digitale verk.
- Ta vare på den norske og den samiske kulturarven, herunder tradisjoner og språk.
- Anerkjenne og satse på samisk kultur, film, musikk og håndverkstradisjon.
- Føre en språkpolitikk som gjør at norsk eller samisk foretrekkes i alle deler av samfunnet.
- Jobbe for likestilling og mangfold innenfor alle områder i kulturlivet.
- Føre en aktiv og fremtidsrettet politikk for å ta vare på og formidle vår historie knyttet til kulturminner, byggeskikk og tradisjoner.
- Ha politikk som støtter opp om alt det positive ved digital spillkultur, og som forebygger eventuelle negative sider ved dataspill.
- Utforme en aktiv politikk for arkitektur og det bygde landskapet. Kvalitet, bærekraft og nyskaping er stikkord for fremtidens landskapsutvikling.

Medier: En forutsetning for ytringsfrihet og demokrati

Medier for nyhets-, aktualitets- og dybdejournalistikk spiller en avgjørende rolle for mye av det viktigste i samfunnet vårt: demokrati, folkeopplysning, tillit og fellesskap. Sterke og redaksjonelt uavhengige medier bidrar til å forhindre maktmisbruk, polarisering og økt mistillit og er en forutsetning for en demokratisk offentlighet.

Nå utfordres de redaksjonelle mediene av maktkonsentrasjon og monopolisering. Mange har store utfordringer med å finansiere god journalistikk i et marked der globale teknologiselskaper tar en stadig større del av annonseinntektene og kontrollerer markedsplassene der konkurransen foregår. Falske nyheter og såkalte ekkokamre på sosiale medier utgjør en stor utfordring for samfunnet og demokratiet.

Arbeiderpartiets mål er å sikre sterke norske medier og legge til rette for at alle grupper i samfunnet har et godt medietilbud. Behovet for troverdige, redaktøransvarlige medier av høy kvalitet er viktigere enn noen gang. Arbeiderpartiet er spesielt bekymret for kvalitetsjournalistikkens kå. Myndighetene må ta et større politisk ansvar for å sikre de redaktøransvarlige mediernes økonomiske rammebetingelser og mediernes mulighet til å fylle sin samfunnsrolle i alle deler av landet.

Arbeiderpartiet vil:

- Beskytte frie medier og det offentlige ordskiftet mot alle forsøk på å innskrenke ytringsrommet og ytringsfriheten.
- Beskytte mennesker som er truet på grunn av sine meninger og ytringer. Redaktører og journalister skal ha et særskilt vern.
- Ha en årlig redegjørelse for Stortinget om pressefrihet, mediemangfold og journalistikkens vilkår i Norge.
- Understrekke at ytringsfrihet sikres ved god tilgang på informasjon, og at offentlighetsloven og prinsippet om meroffentlighet skal praktiseres i alle offentlige virksomheter. Vi vil vurdere

stengere sanksjoner ved brudd på offentlighetsloven.

- **Arbeide for at de globale medie- og teknologiaktørene betaler skatter og avgifter i de landene de opererer i, og utrede en modell for omfordeling til de redaktørstyrte mediene som produserer journalistikk.**
- **Aktivt støtte EUs arbeid med å sikre rettferdig konkurranse og begrense monopolisering i plattformøkonomien.**
- **Stille krav til at plattformgigantene deler mer data og viser større åpenhet om bruk av data.**
- **Regulere medieannonsemarkedet strengere for å styrke de redaksjonelle mediene i konkurransen mot sosiale medier og globale plattformselskaper.**
- **Lage en nasjonal strategi mot falske nyheter.**
- **Videreutvikle dagens mediestøtte slik at den skaper innovasjon og bred tilstedeværelse av redaktøransvarlige medier i hele landet, og satse spesielt på digital medieutvikling og grave- og dybdejournalistikk.**
- **Innføre momsfritak for all digital redaktøransvarlig journalistikk.**
- **Sikre at unge leser har tilstrekkelig tilgang på gratis kvalitetsjournalistikk.**
- **Bidra til økt kunnskap om kritisk medieforståelse, kildekritikk og personvern gjennom skoleverket og tiltak for voksne.**
- **Sikre nettnøytralitet og god digital infrastruktur over hele landet.**
- **Sikre brukerne reell valgfrihet gjennom tiltak som øker konkurransen i markedet for bredbånd.**
- **Sikre NRKs rolle som en bred allmennkringkaster med sterkt tilstedeværelse i hele landet gjennom forutsigbar styring og finansiering, og bidra til at NRK styrker mediemangfoldet i Norge.**

• Arbeide for kommersiell allmennkringkasting med hovedkontor i og nyhetssendinger fra Bergen, og en kommersiell allmennkringkaster på radio med hovedkontor i Lillehammer.

• Ha som mål at de viktigste idrettsarrangementene skal være tilgjengelige for alle.

Idrett: Idrettsanlegg og friluftsliv i hele landet

Idrett skaper engasjement og begeistring og gir økt livskvalitet, trivsel og gode oppvekstvilkår i bygd og by. Breddeidretten er også en viktig bidragsyter for bedre integrering, folkehelse, sosial utjevning og likestilling. Idrett, ikke minst toppidretten, byr på opplevelser som binder oss tettere sammen, både lokalt og som nasjon.

Idrettsbevegelsen er Norges største frivillige organisasjon. Den er selvstendig med egne demokratiske organ. Idretten har også et stort samfunnsoppdrag og dermed en viktig rolle i nasjonsbyggingen. Samfunnsoppdraget løses i samspill og samarbeid med stat, fylker og kommuner.

Arbeiderpartiet vil sikre gode idrettstilbud som er tilgjengelige for alle, særlig for barn og unge. Da må vi bygge ut anlegg og legge til rette for at terskelen for deltagelse er så lav som mulig. Deltakelse må være billigst mulig, og det må arbeides for å redusere utstyrsspresset. Satsing på friluftsliv er blant våre viktigste tiltak for god folkehelse. Naturområder skal gjøres lett tilgjengelig for alle. For mange toppidrettsutøvere er det vanskelig å kunne leve av idretten sin, og det må bli enklere å kunne kombinere karriere og utdanning for toppidrettsutøvere. For Arbeiderpartiet er det viktig å sikre likestilling også i idretten.

Arbeiderpartiet vil:

- Ruste opp og bygge flere idrettsanlegg og lage en nasjonal plan for idrettsanlegg sammen med idrettsbevegelsen som danner grunnlaget for prioritering av spillemidlene.
- Gjøre momskompensasjon for idrettsanlegg regelstyrt.
- Vurdere om staten også skal bidra til å dekke driftskostnader i nasjonalanleggene.
- Legge til rette for nærmiljøanlegg og egenorganisert idrett.
- Videreføre ordningen med ekstra spillemidler i pressområder.
- Gjennomgå spillemiddelreglene for å legge

til rette for utfasing av gummigranulat på kunstgressbaner, og bidra til utvikling av mer miljøvennlige løsninger. Bevare og beskytte Norsk Tippings enerett og sikre at overskudd fra Norsk Tipping til idretts-, kultur- og frivillighetsformål ikke går til kommersiell virksomhet.

- Jobbe for å redusere etterslepet i utbetaling av spillemidler slik at det blir kapital til aktivitet for barn og unge og realisering av nye anlegg.
- Sikre at alle innbyggere har mulighet til gratis lån av utstyr til trening og friluftsliv og sørge for at det lages en plan for tilgang til slikt utlån i alle kommuner.
- Innføre daglig fysisk aktivitet.
- Ta vare på bynære friluftsområder og legge til rette for universell tilgjengelighet til turveier og friluftsopplevelser.
- Tilrettelegge for at flere toppidrettsutøvere kan ta utdanning.
- Støtte arbeidet mot doping og kampfiksing.
- Støtte idrettens arbeid for likestilling og inkludering i idretten.
- Vurdere om staten også skal bidra med driftskostnader i nasjonalanleggene.

Frivillighet: En sterk frivillig sektor som står på egne bein

Frivillig innsats gjør samfunnet vårt rikere og fellesskapet sterkere. Frivilligheten fyller en rolle verken markedet eller det offentlige kan fylle i forbindelse med omsorg, friluftsliv, integrering, folkehelse, kultur og idrett. Frivillige organisasjoner bidrar til læring og inkludering og gir folk i alle aldre mulighet til å møtes, engasjere seg og tilhøre et fellesskap. Frivillig deltagelse motvirker ensomhet og fremmer folkehelse.

Arbeiderpartiet vil sikre frivilligheten god finansiering, stor frihet og en sentral plass i samfunnet. Vi vil sørge for at frivilligheten får god tilgang på lokaler, anlegg og utstyr, og fjerne hindringer for frivillig engasjement, som unødvendige søknadsprosesser og papirarbeid.

Arbeiderpartiet vil:

- Gi full momskompensasjon til idrett, frivillighet og kultur.
- Sikre frivilligheten en finansiering med en høy andel frie midler.
- Sikre gode ordninger for bruk av lokaler og arealer, blant annet ved at statlige og kommunale bygg kan lånes ut utenom arbeidstid.
- Legge til rette for at det opprettes flere frivilligsentraler og frivillighetsråd i kommunene.
- Sikre finansieringen til frivilligsentralene gjennom å flytte dem til egen post på kulturbudsjettet.
- Forenkle og samordne regelverk og støtteordninger i samarbeid med organisasjonene.
- Samle alle tilgjengelige statlige støtteordninger for frivillig sektor i en felles søkerPortal.
- Videreføre og videreutvikle samarbeidet med friluftsorganisasjonene.
- Bidra til, i samarbeid med friluftsorganisasjonene, tilrettelegging,

skilting, merking og kartfesting av stier, turveger og turruter i hele landet.

- Gjøre friluftsliv enklere tilgjengelig for personer med nedsatt funksjonsevne.

Likestilling, inkludering og antirasisme: Et likestilt samfunn er et fritt samfunn

Arbeiderpartiet skal føre en offensiv og målrettet likestillingspolitikk som gjør at alle inkluderes i samfunnet, uavhengig av kjønn, seksuell orientering, funksjonsevne og etnisitet. Store forskjeller mellom kjønnene i skoleprestasjoner og gjennomføring i skolen, i arbeidslivet, i lønnsnivå, i familieliv og i helse truer det likestilte samfunnet. Diskriminering og manglende inkludering fører til at mennesker uteslenges fra viktige fellesskap i vårt samfunn.

Ingen mennesker skal diskvalifiseres fra arbeidslivet, uteslenges fra det sosiale fellesskapet eller hetses på bakgrunn av sin hudfarge, tro, funksjonsevne eller seksualitet, og ingen minoriteter skal diskrimineres. Arbeiderpartiet skal bygge ned hindre for deltagelse, styrke arbeidet mot diskriminering og for et mer inkluderende samfunn.

Brukerstyrt personlig assistanse (BPA) er et viktig verktøy for å sikre alle mennesker deltagelse og likestilling i samfunnet. Vi vil sørge for at ordningen og finansieringen av BPA gir et best mulig universelt tilbud til de som trenger og ønsker det i alle kommuner.

Likestilling på alle samfunnsområder

Alle skal ha like muligheter. Det er fortsatt ujevnt maktforhold mellom kvinner og menn i Norge. Likestilling er også mer enn kjønnskamp, og det er ikke reell lik mulighet til deltagelse og tilgjengelighet for alle i det norske samfunnet i dag.

Likestilling kommer ikke av seg selv. For å få et likestilt samfunn kreves det at vi jobber systematisk med likestilling på alle samfunnsområder. Universell utforming er helt nødvendig for å gi alle mulighet til å kunne delta likeverdig på alle samfunnsområder. Arbeiderpartiet har som mål at Norge skal være universelt utformet innen 2035.

Arbeiderpartiet vil jobbe for at mennesker med funksjonsnedsettelser skal oppnå sine fulle rettigheter til deltagelse på alle samfunnets arenaer på lik linje med alle andre, ved å sikre at FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD) realiseres

i alle deler av samfunnet. Vi vil bygge ned samfunnsbarrierer som står i veien for denne realiseringen, og slik bidra til større synliggjøring, likestilling og livskvalitet for denne gruppen.

Arbeiderpartiet vil:

- Opprette et eget trepartssamarbeid for likestilling.**
- Sørge for økt mangfold i arbeidslivet samt bedre representasjonen mellom kjønnene i de bransjene der dette går for sakte.**
- Opprette nye likestillingssentre og styrke de fire som allerede finnes.**
- Bekjempe seksuell trakassering.**
- Innlemme FN-konvensjonen om rettigheter til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD) i den norske menneskerettighetsloven.**
- Styrke Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda.**
- Etablere kontaktutvalg mellom myndighetene og likestillings- og mangfoldorganisasjonene, og bruke disse som en ressurs i politikkutformingen.**
- Nedsette et nytt mannsutvalg for å se på menns likestillingsutfordringer.**
- Øke støtten til organisasjonene som jobber for økt likestilling.**
- Innføre nye lovendringer og tiltak for å bekjempe netthets.**
- Innføre reguleringer som kan begrense den kommersielle industrien som bygger oppunder skjønnhetstyranniet, rettet særlig mot barn og unge.**
- Utvide statens prinsipper for eierstyring til også å gjelde mål om likestilling.**
- Styrke arbeidet mot seksuell trakassering i samfunnet, i de kvinnedominerte yrkene spesielt, blant annet ved å få arbeid mot seksuell trakassering inn i HMS-reglene i arbeidsmiljøloven, styrke de aktørene som arbeider mot seksuell trakassering, og jobbe holdningsskapende fra barnehagen av og gjennom skoleløpet.**

- Vurdere økt bruk av kvotering for å sikre flere kvinner i ledende stillinger i det offentlige og private.
- Beholde kjønnsspoeng i høyere utdanning for å sikre bedre kjønnsbalanse på kjønnskjeve utdanninger.
- Forby konverteringsterapi.
- Ratifisere ILO-konvensjon 190 om avskaffelse av vold og trakassering i arbeidslivet.

Inkludering i fellesskapet

I vårt samfunn skal ingen mennesker diskrimineres. Fellesskap med plass til alle mennesker er et gode og en styrke for Norge, ikke en trussel. For å bygge sterke fellesskap må alle mennesker gis de samme mulighetene til å ta del i samfunnet. De sosiale fellesskapene, enten det er gjennom skolevesenet, arbeidslivet, idretten, kulturen eller frivilligheten, må være åpne og inkluderende arenaer.

Valglovutvalget har fremmet flere forslag og stemmerett for 16 åringer er diskutert. Arbeiderpartiet viser til at mange kommuner har svært gode erfaringene med dette, og vi tar med oss disse erfaringene videre i prosesser.

Arbeiderpartiet vil:

- Jobbe for universell utforming og tilgjengelighet slik at alle kan delta i samfunnet.
- Øke kunnskapen om funksjonshemmedes rettigheter blant ansatte i staten og kommunene.
- Jobbe for at offentlige virksomheter går foran og jobber aktivt for rekruttering av ansatte med flerkulturell bakgrunn.
- Sørge for at flere fritidsaktiviteter blir tilrettelagt for alle, slik at barn med funksjonsnedsettelser og kroniske sykdommer kan delta.
- Iverksette ny handlingsplan for LHBT+-personer med fokus på levekår.
- Sørge for at behandlingstilbuddet for personer med kjønnsinkongruens gjøres lettere tilgjengelig og desentraliseres til relevante fagmiljø.

- Styrke undervisningen i seksualitet og grensesetting, kjønns- og seksualitetsmangfold, LHBT+ og reproduktiv helse i barnehagen, grunnskolen og den videregående skolen.

Les mer om hvordan Arbeiderpartiet vil skape et mer inkluderende arbeidsliv, i kapitlet «Arbeidsliv: Et godt arbeidsliv for alle».

Antirasisme – en felles oppgave

Arbeiderpartiet er et parti som kjemper for å få slutt på både hverdagsrasisme, ideologisk fundert rasisme og den strukturelle rasismen. Vi mener det er en felles oppgave for alle å bekjempe rasisme og hatefulle ideer og holdninger. Arbeiderpartiet ser med bekymring på rasistiske ideer og bevegelser utbredelse. Vi må erkjenne det farlige hatets potensielle konsekvenser og forhindre at mennesker i vårt samfunn blir radikalisert og en trussel mot andre. Rasisme er uakseptabelt uavhengig av hvem som utsettes for den. Arbeiderpartiet ser med særlig stor bekymring på utbredelsen av hatefulle konspirasjonsteorier og rasistiske ideer rettet mot muslimer og jøder og vil prioritere bekjempelse av muslimhat og antisemittisme.

Arbeiderpartiets antirasistiske politikk skal fjerne hindrene som gjør at enkelte grupper holdes utenfor, og gi like muligheter. Vårt viktigste forsvarsverk mot terror og politisk vold er et sterkt fellesskap, en sterk velferdsstat og et inkluderende samfunn – fundamentet for et samfunn med små forskjeller og like muligheter. Kampen mot rasismen må kjempes i hverdagslivet: på arbeidsplassen, i skolegården, i kultur- og idrettslivet og på internett.

Arbeiderpartiet vil:

- Utarbeide ny handlingsplan mot rasisme med konkrete tiltak.
- Fjerne statsstøtten til Human Rights Service.
- Arbeide for å motvirke spredning av konspirasjonsteorier.
- Styrke studietilbud og kompetanse om ekstremisme og radikalisering.
- Jobbe for at flest mulig norske ungdomsskoleelever får tilbud om besøk til 22. juli-senteret og/eller Utøya.

- At de synlige sporene etter 22. juliangrepet i Høyblokka bevares og avsettes til 22. juli-senterets virke.
- At det gis mer kunnskap og informasjon om hatefulle ytringer og rasismens konsekvenser gjennom skoleløpet.
- **Styrke forskningen og kompetansebyggingen på rasisme og ekstremisme.**

Familie: Gode universelle ordninger for alle familier

Gode universelle ordninger for alle familie. Godt utbygde offentlige velferdstjenester er en forutsetning for å gi frihet til alle typer familier. Arbeiderpartiet vil derfor styrke det universelle velferdstilbuet til barn og unge. Det vil bidra til sterkere fellesskap og mindre forskjeller i samfunnet.

Fremdeles er det mange småbarnsfamilier som sliter med å få dagen til å gå opp. En del foreldre opplever at permisjonsordningen ikke fullt ut tar hensyn til deres livssituasjon. I tillegg bidrar kontantstøtten til å holde en del mennesker, særlig mødre med innvandrerbakgrunn, utenfor arbeidslivet.

Alle skal kunne kombinere arbeid med familieliv. Arbeiderpartiet vil fortsette å utvikle og forbedre ordningene, slik at det blir enklere å kombinere arbeid med familieliv. Foreldrepermisjonen skal være raus og sikre at både mor og far har selvstendig krav på sin del av permisjonen sammen med barnet. Vi vil også gjøre det bedre for familier med barn som har særskilte behov, og vi vil fjerne kontantstøtten.

Arbeiderpartiet vil:

- **Styrke det universelle velferdstilbuet for barn og unge gjennom å prioritere velferdstjenester som omfatter alle barn.**
- **Sørge for at barn med særskilte behov får oppfølgingen og tilretteleggingen de har behov for også i skolefritidsordningen, tilsvarende rettighetene opplæringslovens gir gjennom skoledagen.**
- **Gjennomgå og bedre ordninger for familier med barn med særskilte behov.**
- **Videreføre en tredelt foreldrepermisjon og sikre mor mulighet til å amme i tråd med helsefaglige råd.**
- **Sikre at mødre ikke får kutt i permisjonstiden dersom de føder før termin, og at ikke permisjonen starter å løpe dersom de føder senere enn termin.**
- **Beholde dagens fedrekvote og styrke fedres rettigheter.**

- Vurdere en oppdeling av utbetaling av engangsstønaden.
- Fjerne kontantstøtten og erstatte den med en ventestøtte for de som ikke har fått barnehageplass.
- Opprettholde barnetrygden på dagens nivå.
- Utrede hvordan foreldres rettigheter til omsorgspenger for fravær ved egne barns sykdom delvis kan tas i bruk av andre nære pårørende.
- Gjennomgå ordningen med brillestøtte til barn, og innføre en ny ordning som skjermer familier med store brilleutgifter til barn.

Urfolk og nasjonale minoriteter

Staten Norge er etablert på territoriet til to folk, nordmenn og samer. Norge skal være et foregangsland når det gjelder urfolks rettigheter. Vi vil sikre gode rammevilkår for samisk kultur, næringsliv, samfunnsliv og samiske språk. Samene skal ha reell mulighet til å lære samisk, bruke det i hverdagen og kunne overlevere det til neste generasjon.

De tradisjonelle samiske næringene trenger gode og stabile rammevilkår. Samtidig må vi legge til rette for utvikling også innen annen næringsvirksomhet, og bidra til å opprettholde bosetting i de samiske områdene.

Norsk og samisk språk og de nasjonale minoritetsspråkene kvensk, romanes og romani som Norge har ansvar for, utgjør rammen for kulturuttrykk i det norske samfunnet. Alle disse språkene er under press.

Kommunene har en avgjørende rolle i å utvikle de samiske samfunnene. En sterk kommuneøkonomi er viktig for å ivareta samiske rettigheter.

Et sterkt folkevalgt organ i Sametinget er viktig for den demokratiske legitimiteten nasjonalt og for å løfte spørsmål som berører urfolk, i internasjonale fora. Sametinget må tilføres tilstrekkelige ressurser for å ivareta denne rollen. At Norge er et foregangsland når det gjelder urfolks rettigheter, styrker også vår troverdighet overfor våre naboland.

Arbeiderpartiet vil:

- Ha et nasjonalt samisk kulturløft.
- Styrke samisk filmsatsing.
- Ta vare på den norske, kvensk og den samiske kulturarven, tradisjoner og språk.
- Løfte samisk kultur, film, musikk og håndverkstradisjon, blant annet ved å øke bevilgningen til formålet.
- Sikre nok samiske læremidler av tilfredsstillende kvalitet.
- Utdanne flere samisktalende lærere, førskolelærere og helsearbeidere.

- Øke antallet samiske barnehageplasser.
- Arbeide for styrket barnehustilbud for samiske barn.
- Støtte samisk LHBT+-arbeid.
- Føre en aktiv språkpolitikk som gjør at norsk eller samisk forblir det foretrukne språket i alle deler av norsk samfunnsliv.
- Ivareta våre forpliktelser overfor våre nasjonale minoriteter og arbeide for at de får videreutvikle sin identitet, kulturhistorie og sitt språk i Norge.
- Jobbe for gode rammevilkår som sikrer arbeidet med kvensk språk og kultur.
- Styrke etablerte refusjonsordninger og etablere nye ordninger til kommunene for å styrke samisk språkopplæring og øke antall språkbærere.

Integrering: Stille opp og stille krav

Innvandringen har gjort Norge til et mer mangfoldig samfunn. Arbeiderpartiet ser på mangfoldet som en styrke. Den norske modellen og måten vi har organisert det norske samfunnet på, er en av hovedgrunnene til at vi har lyktes bedre med integrering enn de fleste andre land. I fremtiden vil land som lykkes med integreringen, være vinnere på den globale arenaen.

Mange av utviklingstrekkene som setter vår samfunnsmodell under press, forsterkes av høy innvandring og rammer integreringsarbeidet særlig hardt. Økende sosiale og økonomiske forskjeller og en lavere sysselsettingsgrad er blant de mest alvorlige utviklingstrekkene. Vi er avhengige av å lykkes bedre med integreringen dersom vi skal bevare den norske modellen også i fremtiden.

Arbeiderpartiets hovedmål for integreringsarbeidet er å få flere i arbeid, bygge sterke felleskap, fremme likestilling og bekjempe negativ sosial kontroll.

Barnehagene og skolene er blant våre viktigste fellesskapsarenaer. Her lærer barna norsk og begynner å mestre de sosiale og kulturelle kodene. De som ikke går i barnehage, strever ofte faglig allerede tidlig i grunnskolen og kan lett miste motivasjonen. Barn som uteblir fra skolen, søker andre fellesskap utenfor skolen, som ofte viser seg å være starten på en trøblete tilværelse i utkanten av samfunnet. Det vil Arbeiderpartiet bekjempe.

Flere i arbeid – nøkkel til integrering i samfunnet

Arbeid er en nøkkel til integrering i samfunnet, og for å bli del av det norske arbeidslivet trenger man utdanning, kvalifisering og kompetanse i norsk språk. Dessverre ser vi at en altfor høy andel innvandrere ikke kommer inn i eller har svak tilknytning til arbeidsmarkedet. Vår velferdsmodell forutsetter en høy grad av sysselsetting, med en lønn som er til å leve av.

Hvis vi skal lykkes med integreringsarbeidet, må det innrettes slik at flere oppnår kompetanse som er etterspurt i arbeidslivet. Målet er at flere får en varig tilknytning til arbeidslivet og slik blir aktive deltakere i det norske samfunnet.

Introduksjonsprogrammet må bli mer arbeidsrettet. Arbeiderpartiet ønsker større grad av individuelle tilpasninger i introduksjonsprogrammet, uten å senke kompetansekravene. Vi vil se introduksjonsordningen, NAVs verktøykasse og voksenopplæringen mer i sammenheng.

Aktører i det lokale næringslivet er svært viktige samarbeidspartnere i integreringsarbeidet. De skal møte en offentlig sektor som spiller på lag. Vi vil gjøre det enklere, mer forutsigbart og mindre risikofylt for norske bedrifter å bidra til integreringen, blant annet gjennom lønnstilskudd.

Når flyktninger skal bosettes, må fremtidige jobbmuligheter veie tungt i valg av kommune. Flyktningenes kompetanse og kommunenes arbeidsmarked og tilgang på utdanningstilbud må matches bedre enn i dag. En viktig grunn til at Norge har lykkes bedre med integrering enn våre naboland, er at vi har bosatt flyktninger i hele landet. Å sikre spredt bosetting er derfor viktig for at vi skal lykkes med integrering.

Arbeiderpartiet vil:

- Innføre bedre og mer langsiktige økonomiske støtteordninger for kommuner som bøyer flyktninger med særlige behov, for å sikre at alle som har fått oppholdstillatelse, blir bosatt så fort som mulig.
- Starte kvalifisering for arbeid allerede i mottak og styrke kompetanselinjen i norsk integreringspolitikk.
- Ytterligere styrke kvalifiserende tiltak for innvandrerkvinner som faller utenfor andre ordninger.
- Gjøre det lettere å gjennomføre opplæring og kvalifisering av innvandrere i bedrifter.
- At yrkesmål skal inngå i den enkeltes integreringsplan, basert på gjennomført kompetansekartlegging.
- Gjennomgå introduksjonsordningen for å sikre tettere samarbeid mellom involverte aktører og en raskere vei ut i aktivitet for den enkelte.
- Øke bruken av utdanning og arbeidsrettede tiltak i introduksjonsprogrammet.
- Styrke ordningen med «hurtigspor» i introduksjonsprogrammet og satse på norskopplæring i arbeidslivet.
- Sørge for at alle kommuner som tilfredsstiller kvalitetskriterier knyttet til bosetting og integrering, skal kunne bosette, uavhengig av størrelse.
- Redusere tiden den enkelte sitter i mottak og holdes utenfor arbeid, gjennom raskere saksbehandlingstid.
- Sørge for at opplæring om den norske arbeidslivsmodellen og arbeidstakeres rettigheter tas inn i opplæringsplanen for norsk og samfunnsfag.
- Unngå at nyankomne flyktninger bøyes i områder med store levekårsutfordringer.
- At arbeid, kompetanseoppbygging og språkopplæring skal skje parallelt. Det skal tilbys tidlig kartlegging av kompetanse og godkjenning av utdanning, og det skal gis tilbud om realkompetanseurdering der det er relevant.
- Tilby flere praksisplasser og god oppfølging i samarbeid mellom kommunene og det lokale næringslivet.
- Sørge for at ansatte i barnehage og skole har flerkulturell kompetanse.
- At asylmottak som hovedregel skal drives av det offentlige eller ideelle aktører som har kvalitet, ikke profitt, som mål.

Deltakelse i frivillighet og det sivile samfunn – viktig vei inn i fellesskapet

Deltakelse i frivillig arbeid er en god måte for nyankomne innvandrere å raskere tilegne seg norsk språk og kultur og gjeldende sosiale koder og verdier på, og vil ofte bidra til å gjøre veien inn i arbeidslivet og det store fellesskapet kortere.

Arbeiderpartiet vil støtte utviklingen av frivillige organisasjoner tilbud til flyktninger, asylsøkere og andre med flerkulturell bakgrunn, og jobbe for et tettere samarbeid mellom kommunen og frivilligheten.

Arbeiderpartiet vil:

- Involvere frivillige organisasjoner i aktivitetstilbudet for asylsøkere og tilrettelegge for frivillig arbeid for asylsøkere som ikke har arbeidstillatelse.
- Legge til rette for språkpraksisplasser i frivillige organisasjoner, blant annet gjennom tilskuddsordninger.
- Etablere faste kontaktpunkter i kommunen for innvandrere, for eksempel gjennom frivillighetsråd.
- Styrke midlene til lokale dialogtiltak mellom ulike tros- og livssynssamfunn.
- Jobbe med organisasjonene for å mobilisere etniske minoriteter til frivillighet.

Likestilling og bekjempelse av sosial kontroll

Frihet er en grunnleggende rettighet i vårt samfunn. Alle skal ha frihet til å være seg selv, til å delta der de måtte ønske, og til å bryte med miljøer eller mennesker dersom de opplever begrensninger i sin frihet.

Mange av dilemmaene vi møter i integreringsdebatten, knytter seg til situasjoner der frie mennesker skal velge hvordan de vil leve livet sitt, og opplever et sosialt og kulturelt press som begrenser den friheten.

Sosial kontroll og fysisk og psykisk æresvold har ikke en plass i vårt samfunn. Det er et felles samfunnsansvar å bekjempe dette.

Et alvorlig utslag av negativ sosial kontroll er at barn og ungdom blir etterlatt av foreldrene i utlandet mot sin vilje. Arbeiderpartiet mener myndighetene må gjøre mer for å sikre at de unges rettigheter ivaretas, og at hele tiltakskjeden i dette arbeidet må styrkes og koordineres bedre enn i dag.

Arbeiderpartiet vil:

- Sørge for at det finnes kontaktpersoner i alle kommuner for å hjelpe barn og voksne som trenger støttespillere.

- Kreve at partene i arbeidslivet sikrer nødvendig kompetanse om negativ sosial kontroll blant sine ledere og tillitsvalgte.
- Øke antall minoritetsrådgivere i skolen, slik at elever på videregående skole kan søke råd hos denne tjenesten uavhengig av hvilken skole de går på.
- Trappe opp det sosialfaglige arbeidet rettet mot familier som er berørt av sosial kontroll-problematikk.
- Endre loven slik at foreldre som systematisk og bevisst hindrer sine barn pliktig grunnskoleopplæring, sinksjoneres økonomisk gjennom dagbøter og trekk i barnetrygden for hele perioden barnet har udokumentert skolefravær.
- Etablere et program for å ivareta barn og ungdom som har vært etterlatt i utlandet, også etter retur til Norge.
- Endre loven slik at myndighetene kan følge opp og hjelpe barn som er etterlatt i utlandet bedre, uansett hvilket land barnet oppholder seg i.

Rask og god integrering av kvoteflyktninger

Utformingen av flyktning- og asylpolitikken har betydning for integreringspolitikken. Vår politikk skal bidra til forutsigbarhet for både flyktningene og lokalsamfunnene der de skal bosettes. Vi vil at flere av dem som får beskyttelse i Norge, skal bosettes direkte i et lokalsamfunn og ikke må vente på et mottak mens de får saken sin behandlet.

Asylsøkere som kommer til grensen, skal leve et så normalt liv som mulig mens søkeren deres behandles. Kartlegging av kompetanse og jobbmuligheter og opplæring i norsk og samfunnskunnskap skal starte fra dag én. Vi vil unngå institusjonalisering og en passiv tilværelse og vil som hovedregel ha desentraliserte mottak.

Arbeiderpartiet vil:

- Starte integreringen av kvoteflyktninger fra det er besluttet at de skal til Norge, ikke først ved ankomst.

- **Sørge for at kvoteflyktninger, før de ankommer Norge, skal:**
 - gjennomføre intensivkurs i demokrati, likestilling og norsk arbeidsliv.
 - ta del i en grundig kompetansekartlegging som grunnlag for jobb og et kvalifiseringsløp med mål om arbeid.
 - matches med riktig bosettingskommune og det skal utarbeides grunnlag for en individuell plan som leder til selvforsorgelse.
 - starte prosessen med godkjenning av utenlandsk utdanning, der det er mulig.
- **Gjennomføre prøveprosjekt med fjernundervisning i norsk i det landet det hentes flest kvoteflyktninger fra.**

Innvandring: En mer rettferdig innvandringspolitikk

Norge har et ansvar for å hjelpe mennesker som flykter fra krig og forfølgelse. Asyl- og innvandringspolitikken vår skal bygge opp under den norske samfunnsmodellen med små forskjeller og like muligheter, høy tillit og sterkt samhold. Vi skal vise solidaritet med verdens flyktninger og samtidig bevare velferdsstaten og den norske modellen. Vår asyl- og innvandringspolitikk skal bygge på våre grunnleggende verdier og internasjonale forpliktelser. Vi må sikre at det er bred oppslutning om asyl- og innvandringspolitikken, og at vi har en politikk som samler Norge.

Dagens asylregime har flere inhumane, urettferdige og lite bærekraftige konsekvenser. Derfor vil vi tilpasse dagens asylordning bedre til flyktningkonvensjonens intensjon om å gi mennesker beskyttelse fra forfølgelse.

Vi ønsker en mer kontrollert innvandring gjennom en helhetlig politikk som er mer rettferdig, mer human og mer bærekraftig for det norske samfunnet. Vår politikk skal gjøre oss i stand til å håndtere fremtidige situasjoner med store økninger i antall migranter til Europa, og bidra til en kontrollert og forutsigbar innvandring til Norge.

Etablere solidaritetspott

Det er nabolandene i konfliktregioner som mottar det største antallet flyktninger, og det er i disse landene behovet for hjelp er størst.

Arbeiderpartiet vil derfor bygge opp en solidaritetspott på utviklingsbudsjettet, som skal gå til å bedre forholdene for mennesker på flukt og gi fattige land som mottar mange flyktninger, mulighet til å ivareta flyktingenes langsiktige behov.

Solidaritetspotten skal lukke gapet mellom humanitær nødhjelp og den mer langsiktige utviklingsbistanden og styres uten geografiske bindinger.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke Norges bidrag til UNHCR for å sette organisasjonen bedre i stand til å ivareta rettighetene til mennesker på flukt.

- **Skape nye finansieringsmekanismer for å hindre at økte asylankomster til Norge medfører dramatiske kutt i den øvrige utviklingsbistanden.**
- **Bygge opp en solidaritetspott i bistandsbudsjettet på minimum 5 milliarder kroner som skal gå til å bedre forholdene for mennesker på flukt. Solidaritetspotten skal:**

- styrke arbeidslinjen samt humanitær innsats, utdanning og velferdstiltak.
- gis gjennom blant annet multilaterale organisasjoner og globale bistandsorganisasjoner og styrke landenes mulighet til å ivareta flyktningers muligheter for å skape sin egen fremtid.

En mer rettferdig asylordning

Retten til å søke asyl og beskyttelse fra forfølgelse er en grunnleggende menneskerettighet. Arbeiderpartiet vil verne om asylinstituttet. Dersom asylinstituttet også i fremtiden skal være i stand til å gi beskyttelse til personer som flykter fra individuell forfølgelse, må vi ha en mer rettferdig asylordning. Den må sikre flere beskyttelse i det første trygge landet de kommer til, og hjelpe flere gjennom kvoteflyktningordningen. Vi må bekjempe årsakene til at mennesker legger ut på flukt, og skille klarere mellom konvensjonsflyktninger og de med behov for subsidiær beskyttelse. Vi vil ha en dreining av flyktningpolitikken til flere kvoteflyktninger fremfor asylsøknader ved grensen.

FNs kvoteflyktningssystem er den tryggeste og mest rettferdige ordningen for å sikre mottak av mennesker som skal ha varig beskyttelse. Her kan Norge prioritere de mest sårbarer flyktningene med størst behov for beskyttelse, for eksempel barnefamilier.

I perioder med lave ankomster vil vi legge til rette for at kommunene kan ta imot flere kvoteflyktninger. Antallet skal settes på bakgrunn av forhandlinger mellom kommunene og staten, der regjeringen fastsetter det totale antallet. Anbefalingene fra FNs høykommissær for flyktninger skal vektlegges gjennom hele prosessen.

Arbeiderpartiet vil:

- **Hjelpe flere gjennom kvoteflyktningordningen:**
 - se asylankomster, antall kvoteflyktninger og familiegjenforening i sammenheng.
 - fastsette antallet kvoteflyktninger på bakgrunn av forhandlinger mellom regjeringen og kommunene. sikre kommunene forutsigbarhet så langt det er mulig, slik at de vet hvor mange flyktninger de skal ta imot årlig over tid.
- **Forhindre at flere legger ut på en farlig flukt:**
 - øke innsatsen for å hjelpe sårbare stater, og styrke humanitær bistand og utviklingsbistand overfor sårbare stater
 - styrke innsatsen mot menneskehandel og kriminelle nettverk som utnytter flyktninger.
 - at Norge skal støtte og delta i redningsarbeidet i regi av EU i Middelhavet.
- **Innføre et klarere skille mellom hvem som får konvensjonsstatus og subsidiær beskyttelse, innenfor rammene av internasjonale forpliktelser:**
 - prioritere humanitær hjelp og støtte til de som flykter fra en vanskelig situasjon i hjemlandet, i tråd med den opprinnelige tanken bak FNs flyktningkonvensjon.
 - begrense retten til familiegjenforening samt utvide bruken av midlertidige tillatelser for personer med subsidiær beskyttelse.
- **Styrke identitetskrav:**
 - sørge for at de som innvilges oppholdstillatelse i Norge, må dokumentere sin identitet, og at det stiller samme krav til klarlegging av identitet for permanent oppholdstillatelse og familieetablering som ved statsborgerskap.
- **Opprettholde tilliten til asylordningen gjennom et effektivt returarbeid:**

- returnere de som får avslag, til hjemlandet.
- sørge for at alle som oppholder seg i Norge, har rett til nødvendig helsehjelp som ikke kan vente.
- bidra til relevante, returforberedende aktivitets- eller opplæringstilbud for mindreårige ungdommer med endelig avslag frem til utreisedato, forutsatt at de samarbeider om retur.
- Gjennomgå praksisen med rett til nødvendig helsehjelp for papirløse, herunder finansieringsordningene, og vurdere ordninger for å sikre at disse rettighetene oppfylles.
- Sikre at alle barn som oppholder seg i Norge har full tilgang til nødvendige helse- og omsorgstjenester, uavhengig av deres oppholdsstatus.

Barnets beste – grunnleggende i alle saker

Barn på flukt er en særlig utsatt gruppe. Norge skal være en pådriver for at rettigheter for barn på flukt ivaretas. Svakhetene i dagens asylordning rammer særlig enslige mindreårige barn på flukt hardt. Det er grunnleggende urettferdig at barn rammes hardest av et system som ikke fungerer.

Barn skal bli tatt imot på en trygg og god måte som ivaretar deres rettigheter og behov. Saker som omfatter barn bør prioriteres høyt. De siste årene har det gjentatte ganger blitt rettet kritisk søkelys mot utlendingsmyndighetenes praksis i forbindelse med enkeltsaker som omfatter lengeværende barn. Regelverket må etterleves slik at vi unngår situasjoner vi har sett tidligere med økende grad av midlertidighet. Det er viktig å sikre en rask og effektiv saksbehandling som ivaretar rettsikkerheten og unngår å sette barn og unge sine liv på vent.

Arbeiderpartiet vil:

- Prioritere barnefamilier gjennom kvoteflyktningordningen.**
- Sikre at barnets beste er et grunnleggende hensyn i behandlingen av asylsaker som berører barn.**

- Prioritere mindreårige asylsøkere i saksbehandlingen.**
- Ha en gjennomgang av utlendingsmyndighetenes praksis når det gjelder vurderinger av barnests beste i utlendingssaker.**
- Utrede mulighet for å ersette bruk av utvisning av innreiseforbud med et bredere sett av reaksjonsformer når særlig forhold tilsier det.**
- Plassere familier med små barn på desentraliserte mottak, ikke på asylmottak, slik at de lever så normale liv som mulig mens de venter på integrering i Norge eller retur til hjemlandet.**
- Opprette trygge omsorgssentre i hjemlandet som brukes der det kan dokumenteres at enslige mindreårige har en sterkere tilknytning til hjemlandet, som alternativ til midlertidighet i Norge. Kortvarig plassering på slike omsorgssentre kan også bidra til raskere oppsporing av den enslige mindreåriges familie.**

Internasjonalt samarbeid

Asylsøkere skal kunne henvises til trygge land i og utenfor Europa så lenge deres behov for beskyttelse blir godt ivaretatt. Dette krever bedre samarbeidsavtaler med tredjeland slik at dagens hjemmel for dette kan brukes mer aktivt. Før slike avtaler inngås, skal det gjøres en konkret vurdering av menneskerettighetssituasjonen for flyktningene i landet. Denne vurderingen skal tillegges stor vekt. Asylsøkere skal ikke returneres til land der de risikerer forfølgelse. Rettsikkerheten skal ivaretas. Norge skal i større grad bistå disse mottakerlandene med økonomisk og praktisk støtte som gjør dem i stand til å ivareta sine forpliktelser.

Arbeiderpartiet vil:

- Ha en effektiv bekjempelse av irregulær migrasjon:**
 - søke samarbeid med avsender- og transittland for å sikre bedre håndtering av migrasjonsutfordringer.
 - henvise asylsøkere til trygge land i og utenfor Europa så lenge deres behov for beskyttelse blir godt ivaretatt.

- sørge for bedre samarbeidsavtaler med trygge tredjeland utenfor EU.
- legge frem en konkret plan for Norges internasjonale bidrag til å etablere verdige mottaksforhold som ivaretar menneskerettighetene i transittland.
- **Jobbe aktivt i EU og med våre nordiske naboer for å inngå flere migrasjonsavtaler:**
 - vurdere å slutte seg til en avtale på nordisk eller europeisk nivå som åpner for å behandle asylsøknader i tredjeland utenfor EU, dersom en slik avtale kommer i stand.
 - ha som utgangspunkt at Norge skal være en del av en eventuell avtale i EU om en byrdefordelingsmekanisme, som innebærer at asylinnvandring reguleres og irregulær migrasjon kontrolleres bedre enn i dag.
 - sørge for at Norge deltar i oppfølgingen av EUs asylavtale, og bidra med ressurser i arbeidet, som for eksempel finansiell støtte og faglig ekspertise.

Familieinnvandring: Integrering, arbeidslinje og selvforsørgelse

Familieinnvandring er en viktig del av en helhetlig asyl- og innvandringspolitikk. Hensynet til integrering, arbeidslinje og selvforsørgelse må vektlegges. Erfaringer viser at det også har stor betydning hvordan regelverket er utformet sammenlignet med andre land.

Arbeiderpartiet vil:

- **Ved familiegjenforening:**
 - gjenforene flyktninger med sine familier raskt, for å sikre god integrering.
 - sørge for at kvoteflyktninger skal ha avklart eventuelle familiegjenforeninger før ankomst til Norge.
 - gi bistand til å gjenforenes med familien regionalt for flyktninger som ønsker det.
 - redusere saksbehandlingstiden og ventetiden på asylsøknader og søknader om familiegjenforening.

- begrense mulighetene til familiegjenforening ved subsidiær beskyttelse i Norge og innføre forbud mot søskenbarnekteskap. Søskenbarnekteskap skal presumentivt betraktes som tvangsekteskap og en søknad om familieinnvandring for disse skal dermed avslås.

- forby arrangerte ekteskap inngått under psykisk press.
- At reglene for familiegjenforeningen må endres og praktiseres slik at diskriminerende lovgivning i flyktingens hjemlan ikke blir hinder for familiegjenforening når en er gitt oppholdstillatelse i Norge. Unntak fra dokumentasjonskravte for flyktninger som kommer fra land der likekjønnet samliv ikke kan praktiseres, bør fastsettes i utlendingsforskriften.

- **Ved familieetablering:**

- sikre at ektefellen, eller den som kommer, skal kunne forsørge seg selv.
- innføre obligatorisk introduksjonskurs for den som kommer til Norge. Kurset skal inneholde informasjon om rettigheter og lover, hjelpeapparat, arbeidsliv og språkkurs.
- skjerpe tilknytningskravet for familieetablering.

Verden.

Utenriks:

En tryggere, mer rettferdig og grønnere verden

Arbeiderpartiets utenrikspolitikk skal ivareta norske interesser og er forankret i våre grunnleggende sosialdemokratiske verdier: frihet, likhet og solidaritet. Vårt mål er en verden uten krig, fattigdom, urettferdighet eller undertrykkelse. Jordasståleevne er en absolutt ramme for vår politikk. Vi er en del av et fellesskap på tvers av landegrensene. Norges trygghet og velstand er bygget på en forpliktende og fungerende internasjonal orden.

Verden kommer stadig nærmere vår egen hverdag: Verken virusutbrudd eller klimaendringer tar hensyn til landegrenser. Ved inngangen til 2020-tallet preges verden også av mer uro, endring og uforutsigbarhet. Spenningene mellom stormaktene tiltar. Nedrustningsavtaler undergraves og sies opp. Risikoen øker for nye våpenkappløp. Raske og dramatiske klimaendringer vil få alvorlige konsekvenser for norsk velferd, sikkerhet og internasjonal stabilitet. Forpliktende samarbeid er under press. Folkestyrets fremmarsj har møtt en motbølge. 80 millioner mennesker er på flukt. Verden er ikke i rute til å nå FNs bærekraftsmål. Ulikhetene vokser, både i Norge og i land verden over. Koronapandemien har forsterket mange av disse endringene.

Norge skal være et engasjert og gjenkjennelig medlem av det internasjonale samfunnet. Hovedlinjene i norsk utenrikspolitikk skal bestå: folkeretten, FN-medlemskapet, NATO-alliansen og EØS-avtalen. Men i en tid preget av mer uro og uforutsigbarhet trenger vi flere bein å stå på i utenriks- og sikkerhetspolitikken. Vi må evne å balansere og bygge nye allianser. Og vi må løfte klimapolitikken inn i handels- og utenrikspolitikken i bred forstand.

En tryggere verden: sikkerhets- og fredspolitikk

Fred og sikkerhet sikres best gjennom et forutsigbart internasjonalt samarbeid basert på folkeretten, ikke ved at den sterkestes rett får råde. Et mer forutsigbart og allianseorientert USA vil bidra til økt internasjonal stabilitet. Kinas fremvekst og mer selvhevdende oppreten påvirker nær sagt alle politikkområder. Vårt naboland Russlands forsøk på å endre landegrenser med militærmakt har utfordret Europas stabilitet. Økt stormaktsrivalisering på stadig flere områder er skadelig for hele verdenssamfunnet og ikke i Norges interesse. Å bidra til en fredelig, regelstyrt utvikling i våre nærområder er viktig for Norge. Nordområdepolitikken er derfor Norges viktigste fredsprosjekt.

I Europas nabolag forblir store områder fra Vest-Afrika til Afghanistan ustabile. Sårbare, autoritære eller ikke-fungerende stater er arnesteder for krig og konflikt, humanitær lidelse og radikalisering. Norge må ta vår del av ansvaret for å bekjempe alle former for ekstremisme og bidra gjennom konfliktløsningsdiplomati. Samvirket med våre NATO-allierte er fundamentet for vår militære sikkerhet, men norsk sikkerhetspolitikk er også tjent med å ha flere bein å stå på. Vi vil forsterke samarbeidet med våre nordiske nabøer, med Tyskland og andre nærliggende land.

Arbeiderpartiets mål er en atomvåpenfri verden. Dette målet nås først når land som har atomvåpen, forplikter seg til gjensidig nedrustning. Arbeiderpartiet vil at Norge skal engasjere seg sterkere i FN, NATO og bilateralt for atomnedrustning. Den internasjonale forbudstraktaten er et godt initiativ og bidrar til å øke stigma rundt atomvåpen. I dagens sikkerhetspolitiske situasjon er det ikke mulig for NATO-land som Norge å undertegne uten å redusere vår mulighet for innflytelse og beskyttelse. Det bør være et mål for Norge og andre NATO-land å underskrive atomvåpenforbudet. Norge bør invitere

likesinnede land i og utenfor NATO til å samarbeide om nedrustning.

Den teknologiske utviklingen stiller oss også overfor nye og sammensatte trusler. Stadig mer omfattende digitalisering, selvstyrte våpen, droner, kunstig intelligens, posisjonerings teknologi, nye materialer og biologiske og medisinske gjennombrudd vil i stor grad forandre kriger og konflikters gang og kan utfordre grunnleggende prinsipper i krigens folkerett. Vi trenger internasjonalt samarbeid og regelverk for å styre denne utviklingen.

Arbeiderpartiet vil:

- **Føre en robust og balansert sikkerhetspolitikk for å ivareta Norges trygghet og handlefrihet, våre interesser og verdier.**
- **Holde fast ved NATO-samarbeidet og samtidig gi norsk sikkerhetspolitikk flere bein å stå på ved å forsterke vårt sikkerhetspolitiske samarbeid i Norden, med Tyskland og andre nærliggende land i og utenfor EU.**
- **Styrke norsk innsats for konfliktløsning og forsoning gjennom nye fredsinisiativer.**
- **Støtte aktivt opp om det svensk-tyske Stockholm-initiativet for atomnedrustning og sammen med likesinnede land bidra til å styrke ikkespredningsavtalen NPT.**
- **Bringe det internasjonale våpenkontroll- og nedrustningsarbeidet videre og ta nødvendige initiativ for å regulere utviklingen av selvstyrte våpensystemer.**
- **Arbeide med mål om å innføre sluttbrukererklæring fra alle land ved eksport av forsvarsmateriell og for at dette blir en norm internt i NATO.**

En varmere verden: klima i utenriks- og utviklingspolitikken

Global oppvarming og tap av natur er vår tids største utfordring. En mer rettferdig verden må bygges på ren energi, lavere klimagassutslipp og en bedre forvaltning av sårbar natur. Klimaendringene får også sikkerhetspolitiske konsekvenser. De vil påvirke konfliktmønstre, allianser og styrkeforhold og dermed også betingelsene for norsk utenrikspolitikk.

Klimaendringene rammer ulikt og urettferdig. Innsatsen for å begrense klimakrisen og bidra til klimatilpasning er derfor også god utviklingspolitikk. Sårbar natur som ødelegges, og arter som utryddes, truer livsgrunnen på jorda. I dag er verdenshavene dårlig forvaltet og svakt styrt. Resultatet er overfiske, forsøpling og forgiftning. Norge som havnasjon bør lede an i arbeidet for en bedre forvaltning av verdenshavene.

Alle land må kutte i egne klimautslipp i tråd med Paris-målene. Samtidig må det internasjonale samarbeidet om klima og naturtap bli mer forpliktende. I solidaritet med de som rammes først og hardest av klimaendringer, vil vi gjøre klima til hovedprioritet i norsk utviklingspolitikk. Energinasjonen Norge skal ta en internasjonal ledersrolle for å støtte fattige land med å ta i bruk ren energi.

Klimaomstillingen skaper også store internasjonale muligheter for norsk verdiskaping. Norsk kompetanse kan bli et viktig bidrag i utviklingen av ny, klimavennlig teknologi. Å fremme norsk næringsliv i utlandet skal være en viktig oppgave i utenrikspolitikken.

Arbeiderpartiet vil:

- **Gjøre Norge til en pådriver i det internasjonale klimaarbeidet og gjøre klima og natur til en hovedprioritet i utenriks- og utviklingspolitikken.**
- **Ta internasjonalt lederskap ved å etablere**

en klimasatsing som fremskynder finansieringen og utbyggingen av fornybar energi og klimateknologi i utviklingsland og fremvoksende økonomier med store utslipper fra kullkraft og hvor kapitalkostnadene er høye.

- Sørge for at Norge leder an internasjonalt på områder hvor vi har fortrinn, som i utviklingen av karbonfangst og -lagring, fornybar kraft og grønn skipsfart og i arbeidet for bærekraftige verdenshav.
- Bruke Norges plass i FNs sikkerhetsråd til å sette natur og klima høyere på dagsorden.
- Gjøre Norge til en sterk pådriver for en ambisiøs internasjonal avtale for å stanse tap av natur, etter modell av Paris-avtalen for klima.
- Sørge for at tap av natur vektlegges sterkere i våre relasjoner med andre land, for eksempel i nye handelsavtaler.
- Ta initiativ til å opprette et internasjonalt klimasamarbeid mellom landene som har boreal barskog.

Les mer om ansvarlig forvaltning av Statens pensjonsfond utland i kapitlet «Statens pensjonsfond utland».

En ny solidaritets- og utviklingspolitikk

Vår utviklingspolitikk er forankret i FNs bærekraftsmål, klimamålene og menneskerettighetene. Utviklingspolitikken skal støtte opp under demokratiske krefter. Vi vil fortsatt bruke én prosent av bruttonasjonalinntekt til internasjonal innsats for å oppnå FNs mål om sosial, økonomisk og miljømessig bærekraft. Vi legger til grunn at målet med utviklingspolitikk er samfunnsendring. Tradisjonell «gavebistand» blir stadig mindre viktig. Norge kan heller ikke gjøre alt alene. Utviklingspolitikk risikerer å bli en oppsamling av gode formål på svært mange områder, uten reelle prioriteringer. Vi må samordne med andre aktører og mer enn i dag styre vår innsats slik at den får størst mulig effekt. Samtidig skal Norge være til å stole på – vi vil respektere inngåtte politiske forpliktelser og demokratiske prioriteringer i mottakerland.

For Arbeiderpartiet er disse fem områdene de viktigste for norsk utviklingspolitikk på 2020-tallet:

- **Kutte utslipper og bevare natur:** Klima- og naturkrisen skal få førsteprioritet i utviklingspolitikken. Vi må forene klima- og utviklingspolitikken og vil prioritere fornybar energi sammen med en revitalisering av regnskogsatsingen og midler til klimatilpasning.
- **Bekjempe ulikhet:** Hovedveien ut av fattigdom går gjennom bærekraftig økonomisk vekst, jobbskaping i et anstendig arbeidsliv og rettferdig fordeling. Et velfungerende skattesystem og en god offentlig sektor kan levere helse, utdanning og velferd. Vi må unngå bistandsavhengighet.
- **Gi flere kvinner støtte til å bestemme over egen kropp:** Kvinners rett til selv å bestemme over egen kropp utfordres i stadig flere land. USA under Trump-regjeringen kuttet drastisk i støtten til prevensjon og familieplanlegging. Vi vil øke vår innsats og etablere nye allianser.
- **Stille opp med humanitær nødhjelp:** Norge skal stille opp for å lindre nød etter sykdomsutbrudd og natur- og menneskeskapte katastrofer. Vi vil etablere en solidaritetspott for verdens flyktninger og fordrevne.
- **Bekjempe smittsomme sykdommer:** Vi trenger kraftigere internasjonalt samarbeid for å håndtere smittsomme sykdommer. Det er avgjørende at vi utvikler, produserer og deler ut vaksiner. Vi trenger også et effektivt internasjonalt samarbeid for å stanse fremveksten av antibiotikaresistente bakterier.

Arbeiderpartiet vil:

- **Gjøre ren energi til den viktigste enkeltsatsingen i norsk utviklingspolitikk ved å:**
 - samle norske energiaktører i en koordinert og ambisiøs satsing.
 - skape allianser og stille krav som utløser investeringer fra andre land og private aktører.

- gjøre støtten betinget av at mottakerland stanser utbygging og bruk av kull.
- omgjøre programmet «Olje for utvikling» til «Energi for utvikling».
- **Revitalisere den norske regnskogsatsingen ved å kritisk gjennomgå situasjonen i dagens mottakerland og behovet for støtte til vern av regnskog i nye land.**
- **Bygge opp en solidaritetspott i utviklingsbudsjettet på minst 5 milliarder kroner for å bedre forholdene for mennesker på flukt og lokalsamfunnene som mottar flyktninger.**
- **Bruke erfaringene fra byggingen av vår egen velferdsstat til å videreføre Norges pådriverrolle for helsetjenester til alle og inkluderende utdanning, ikke profitstyrte løsninger, med mål om å bekjempe ulikhet og fremme likestilling.**
- **Stille klare og etterprøvbare krav til mottakerne av norsk bistand, også om regelmessig evaluering og dokumentasjon av oppnådde resultater.**
- **Åpne for forsøk med nye metoder og tilnærmingar innen humanitær nødhjelp, for eksempel økt bruk av kontantbidrag.**

Godt naboskap: Europa og Norden

Europeiske land er Norges viktigste politiske og økonomiske partnere. Mange av dem er også våre allierte i NATO. Vi vil stå tydelig opp for verdiene av et åpent og samarbeidende Europa i en tid hvor autoritære krefter, nasjonalisme og fremmedfrykt er på fremmarsj.

Våre interesser fremmes best ved å samarbeide med våre europeiske naboer. Arbeiderpartiet er tilhenger av et sterkt politisk samarbeid i Europa. Ved to tidligere folkeavstemninger har vi derfor anbefalt å si ja til norsk medlemskap. Samtidig er det hos oss rom for ulike syn i EU-spørsmålet. Dersom et medlemskapsspørsmål skulle bli aktuelt, skal det være gjenstand for ny landsmøtebehandling i Arbeiderpartiet. Uavhengig av tilknytningsform er det i Norges interesse at EU-samarbeidet lykkes i avgjørende spørsmål som kampen for en ansvarlig klimapolitikk og i forsvarer av demokrati- og rettsstatsprinsipper.

EØS-avtalen har gjennom et kvart århundre i sum tjent Norge godt. Vi har opplevd høy vekst i sysselsetting og reallønn, stabil lønnsfordeling og sterk vekst i offentlige tjenester. Avtalen er ikke minst avgjørende for norske distrikter og norsk eksport. Samtidig har den store arbeidsinnvandringen til Norge også ført med seg flere utfordringer, særlig i arbeidslivet.

Vårt naboskap med Russland må være basert på samarbeid og dialog, fasthet og forutsigbarhet. Vi må stå sammen med våre allierte og europeiske partnere i møte med brudd på folkeretten. Samtidig må vi føre en aktiv naboskapspolitikk og særlig hegne om samarbeidet i nord, som har bidratt til lavspenning i nordområdene, ikke minst folk-til-folk-samarbeidet.

Arbeiderpartiet vil:

- **Utnytte handlingsrommet i EØS-avtalen maksimalt gjennom å medvirke tidlig i beslutningsprosesser og ved å gjennomføre kraftfulle tiltak for et organisert arbeidsliv.**
- **Utvide og fordype det nordiske samarbeidet innen sikkerhetspolitikk, økonomi, teknologi, klimapolitikk og infrastruktur.**
- **Ivareta norske interesser og arbeidsplasser i et nytt avtaleverk med Storbritannia etter EU-utmeldingen og beholde et bredt samarbeid over Nordsjøen.**
- **Bidra til et forsterket justispolitisk samarbeid i Europa for bedre å kunne bekjempe grensekryssende kriminalitet, ikke minst digital kriminalitet.**
- **Bruke vårt fulle medlemskap i Det europeiske sosialdemokratisk partiet (PES) til både å ivareta norske interesser og å fremme vårt syn på Europas utvikling.**

Samarbeid, rettigheter, folkestyre og likestilling under press

Vår verden står overfor utfordringer ingen land kan løse alene. Arbeiderpartiet vil arbeide for en regelstyrt og bedre organisert verden. Samtidig har FN-systemet og andre internasjonale organisasjoner vesentlige svakheter og mangler. Norge var med på å grunnlegge mange av disse organisasjonene. Nå vil vi ta ansvar for å både forbedre og forsøre dem.

Arbeiderbevegelsen oppsto som en reaksjon på klasseksamfunn hvor det systematisk ble gjort forskjell på folk. Respekt for alle menneskers grunnleggende rettigheter ligger til grunn for vårt internasjonale engasjement. Vi vil jobbe mot innskrenkning av menneskerettighetene og kjempe mot folkeretts- og menneskerettsbrudd uansett hvor de måtte finne sted. De siste årene har demokratiet i verden vært i tilbakegang. Også i Europa utfordres og trues grunnleggende demokratiske og rettsstatlige verdier. I mange land settes særlig frie medier og uavhengige domstoler under press.

En rettferdig verden er også en likestilt verden. Kvinners aktive deltagelse i samfunnet skaper utvikling og vekst. Verden over blir likestilling sakte, men sikkert mer ukontroversielt. Det skyller samtidig en konservativ bølge over verden med mål om å innskrenke kvinnernas rett til å bestemme over egen kropp. Vi vil bygge nye allianser og trappe opp norsk bistand til familieplanlegging, prevensjon og trygge aborter. Vi vil gjøre styrking av kvinnernas rett til selv å bestemme over egen kropp til hovedsaken i vårt internasjonale likestillingsarbeid.

Arbeiderpartiet vil:

- Ta nye initiativer for å videreutvikle havretten og øvrig internasjonal folkerett.
- Bruke medlemskapet i FNs sikkerhetsråd i 2021–22 til å forsterke folkeretten, løfte klima- og naturspørsmål og beskytte sivile og barns rettigheter i krig og konflikt.
- Være en pådriver for reform av FN og gjøre FN-systemet sterkere, mer effektivt og representativt.
- Gi flere kvinner støtte til å bestemme over egen kropp.
- Ta initiativ til og støtte opp om

internasjonale tiltak for å bekjempe kjønnsbasert vold.

- Arbeide for nordisk samordning og en tydeligere nordisk stemme i FN, og samtidig søke samarbeid med nye land i andre deler av verden for å videreutvikle FN-systemet og en regelstyrt verdensorden.
- Styrke arbeidstakerrettigheter globalt gjennom vår utenriks-, handels- og utviklingspolitikk og sikre gjennomføring av kjernekonvensjonene til den internasjonale arbeidsorganisasjonen ILO.
- Øke Norges kapasitet til å straffeforfølge alvorlige forbrytelser mot menneskeheden, folkemord og krigsforbrytelser.
- Styrke demokratiets stilling i verden gjennom å støtte opp under frie medier og uavhengige domstoler.
- Forsvare menneskerettighetene og arbeide for å styrke ytrings-, tros-, forsamlings- og organisasjonsfriheten.
- Arbeide internasjonalt for å bekjempe forfølgelse og diskriminering av mennesker basert på seksuell legning.
- Bruke utviklingspolitikken til å bygge bærekraftige demokratier ved å støtte demokratiske krefter som fagbevegelse og øvrig sivilsamfunn.

Skape og dele: handel, kapitalflyt, skatt og økonomisk samarbeid

Et åpent og regulert handelssystem skaper forutsigbarhet og er en forutsetning for rettferdig handel. Verdens handelsorganisasjon (WTO) må spille en sentral rolle i å sette rammer for verdenshandelen. Regionale og flernasjonale handelsavtaler må sikre grunnleggende standarder og rettigheter, klima- og miljøhensyn og arbeidstakerrettigheter.

Vi ser at verdens økonomiske tyngdepunkt flytter seg øst- og sørover. En åpen verdenshandel har bidratt til at millioner av mennesker har kommet ut av fattigdom. Samtidig fører handel og kapitalflyt til nye samfunnsutfordringer. Forskjeller i inntekt og velstand øker. De siste årene har også gjeldsbyrden til mange

utviklingsland økt dramatisk. Til tross for fremskritt for internasjonalt skattesamarbeid blir stadig større verdier plassert i skatteparadiser. Skatteunndragelse svekker tilliten til skattesystemet i et land, fører til urettferdig konkurranse mellom bedrifter, høyere skatteinntak for folk og dårligere evne til å finansiere velferd.

En regelstyrt handel er en motvekt til at den sterkestes rett og kapitalkreftene får ráde fritt. Et langt sterkere internasjonalt samarbeid må til for å forebygge og avdekke skatteunndragelse og aggressiv skatteplanlegging. Et økt skattegrunnlag er også en forutsetning for å stabilisere sårbarer stater og gjøre utviklingsland uavhengige av bistand.

Arbeiderpartiet vil:

- **Sørge for at Norge inntar en ledende rolle i det internasjonale arbeidet for å bekjempe ulovlig kapitalflyt og skatteunndragelse.**
- **Styrke bærekraftige skattesystemer og drive institusjonsbygging gjennom «Skatt for utvikling»-programmet.**
- **Arbeide for en internasjonal konvensjon om økonomisk åpenhet.**
- **Forsvare prinsippet om et regelstyrt handelssystem og WTOs avgjørende rolle for å sikre rettferdig handel mellom land.**
- **Arbeide for at flernasjonale handelsavtaler tar inn grunnleggende standarder og rettigheter, basert på ILOs kjernekonvensjoner, som også kan bygges inn i globale handelsavtaler i regi av WTO.**
- **Støtte opp om etableringen av internasjonale mekanismer for effektiv og rettferdig håndtering av statlige gjeldskriser.**

Forsvar: Vårt felles forsvar

Forsvaret skal ivareta Norges sikkerhet, trygghet og handlefrihet, våre interesser og verdier. Basert på NATO-alliansen skal Forsvaret avskrikke og forebygge krig og konflikt.

Det sikkerhetspolitiske landskapet rundt oss er i endring og har blitt mer uforutsigbart. Samtidig veves de nordiske landene stadig tettere sammen sikkerhetspolitisk. Verden er ikke i en teknologisk revolusjon med store konsekvenser for både vårt eget forsvar og trusselbildet vi står overfor. Norge utsettes allerede for daglige trusler i det digitale rom. Selvstyrte våpen, kunstig intelligens, posisjoneringssteknologi, nye materialer og biologiske og medisinske gjennombrudd vil kunne forandre kriger og konflikters vesen.

For å kunne håndtere nye og mer sammensatte trusler trenger Norge et sterkt forsvar, moderne utrustet og med høykompetent personell. Vi må styrke Forsvarets evne til å håndheve norsk råderett i hele vårt territorium til lands og til havs. Vi skal bidra til lavspenning i våre nærområder ved å opptre tydelig, forutsigbart og beroligende. Arbeiderpartiet mener det fremdeles er ubrukte muligheter i et nordisk forsvarssamarbeid som et tillegg til NATO-alliansen. Vi vil bidra til flere nordiske fellesøvelser i våre nærområder.

Det er spesielt viktig at Forsvaret er i stand til å løse utfordringer Norge kan stå overfor i nordområdene. Arbeiderpartiet vil styrke forsvarsevnen og den militære tilstedeværelsen i Nord-Norge. Samtidig må Forsvaret også kunne bidra i felles innsats for internasjonal fred og sikkerhet.

Menneskene er Forsvarets viktigste kapasitet og ressurs. Det er viktig for Arbeiderpartiet at de forsvarsansatte har gode rammevilkår. Samtidig trenger Forsvaret flere folk. De neste årene er det nødvendig med en betydelig bemanningsøkning i de operative avdelingene for å forbedre Forsvarets reaksjonsevne og utholdenhets. Arbeiderpartiet ønsker et forsvar basert på verneplikten. Vi skal anerkjenne våre veteraners innsats for landet i internasjonal tjeneste og sørge for god helsemessig og sosial oppfølging før, under og etter tjeneste.

Arbeiderpartiet sier nei til omfattende privatisering av Forsvarets støttefunksjoner. På enkeltområder kan samarbeid med private aktører være fornuftig, forutsatt at det reelt

spares penger, og at samarbeidet ivaretar Forsvarets behov for intern kompetanse og beredskapsevne, spesielt i krise og krig.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke Norges totale forsvarsevne ved å styrke og videreutvikle vårt eget nasjonale forsvar, NATO-alliansen og samarbeid med enkeltallierte.
 - Forsterke og fordype nordisk sikkerhets- og forsvarsopolitisk samarbeid som et tillegg til NATO-alliansen.
 - Gjennomføre en ambisiøs opptrapningsplan for antall ansatte og vernepliktige i Forsvarets operative ledd.
 - Fortsette moderniseringen av Forsvaret med relevante og gjensidig forsterkende kapasiteter innen land-, sjø- og luftmakt og i det digitale rom.
 - Styrke forsvarsevnen i Nord-Norge med relevante bidrag fra alle forsvarsgrener.
 - Slutte opp om NATOs topresentmål og være en pådriver for langsiktig balanse mellom Forsvarets oppgaver, struktur og økonomiske rammer.
 - Satse spesielt på å utvikle Hæren til en moderne, mobil og slagkraftig landmilitær styrke, med egen helikopterstøtte. Heimevernet må tilføres flere ressurser til bedre utstyr og mer trening.
 - Investere i nye fartøy for å sette Sjøforsvaret bedre i stand til å ivareta norsk råderett over våre store hav- og kystområder og kompensere for fregatthavariet i 2018.
 - Fortsette å stille krav om effektivisering i forsvarssektoren, men måltallene skal være håndfaste, og Forsvaret skal selv få bruke frigjorte midler.
 - Videreutvikle forsvarssektorens samlede innsats mot trusler fra det digitale rom, og iverksette særskilte tiltak for at Forsvaret kan rekruttere og beholde personell med digital kompetanse.
 - Legge til rette for et tettere samarbeid mellom Forsvaret og samfunnet for øvrig
- for å styrke både forsvarsevnen og vår totale samfunnsberedskap.
- **Sørge for at renholdet i hele forsvarssektoren igjen organiseres i Forsvarets egen regi.**
 - **Ta bedre vare på våre veteraner før, under og etter tjeneste, med spesiell vekt på helsemessig og sosial oppfølging, økonomisk sikkerhet og pårørende.**
 - **Etablere en fast praksis med uavhengige evalueringer av større militære utenlandsoppdrag for å lære og bidra til mest mulig åpenhet.**

**Nå er det
vanlige folks tur!**

Arbeiderpartiet